

878701

ELSŐ OKTATÁSRA
SZOLGÁLÓ
K É Z I K Ö N Y V,

VAGYIS

A' LEGSZÜKSÉGESEBB TANOK'
ÖSSZESÉGE.

VALLÁSI KÜLÖNBSÉG NÉLKÜL MINDEN NÉPTANÍTÓ' ÉS
TANULÓK' SZÁMÁRA KÉSZÜLT, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁR-
SASÁG ÁLTAL ELSŐ RENDŰ MARCZIBÁNYI LAJOS-
JUTALOMMAL KOSZORÚZOTT PÁLYAMUNKA.

I R T A

EDVI ILLÉS PÁL,
M. TUDÓS TÁRSASÁGI I. TAG, VAS ÉS SOPRON
MEGYE' TÁBLABIRÁJA.

Harmadik javított és bővített kiadás.

HARMADIK KÖTET,
MELLY NÉGY RÉSZBEN A' FÖLDLEIRÁST KÉT FÖLDKÉP-
PEL, TÖRTÉNET-, TÖRVÉNY-, MAGYAR NYELV- ÉS
IRÁSMÓD-TANT FOGLALJA MAGÁBAN.

P E S T E N,
E G G E N B E R G E R É S F I A
Academiai könyvárusoknál.

1844.

Isk. O.

8597

3.

8597.

878701

ELSŐ OKTATÁSRA
SZOLGÁLÓ
K É Z I K Ö N Y V,

VAGYIS

A' LEGSZÜKSÉGESEBB TANOK'
ÖSSZESÉGE.

VALLÁSI KÜLÖNBSÉG NÉLKÜL MINDEN NÉPTANÍTÓ' ÉS
TANULÓK' SZÁMÁRA KÉSZÜLT, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁR-
SASÁG ÁLTAL ELSŐ RENDŰ MARCZIBÁNYI LAJOS-
JUTALOMMAL KOSZORÚZOTT PÁLYAMUNKA.

IRTA

EDVI ILLÉS PÁL,
M. TUDÓS TÁRSASÁGI I. TAG, VAS ÉS SOPRON
MEGYE' TÁBLABIRÁJA.

Harmadik javított és bővített kiadás.

HARMADIK KÖTET,
MELLY NÉGY RÉSZBEN A' FÖLDLEIRÁST KÉT FÖLDKÉP-
PEL, TÖRTÉNET-, TÖRVÉNY-, MAGYAR NYELV- ÉS
IRÁSMÓD-TANT FOGLALJA MAGÁBAN.

P E S T E N,
E G G E N B E R G E R É S F I A
Academiai könyvtárosoknál.

1844.

**AZ ISKOLAI
TANOK' KÖNYVE.**

X—XIII. RÉSZ.

**M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA**

X.

FÖLDLEIRÁS, vagyis: GEOGRÁFIA.

1. *Általában a' földről, és annak lakosairól:
az emberekről*).*

1. **M**illyen formája van ennek a' földnek? Azt nehéz volt meghatározni, mivel magunk rajta lakunk, és egyszerre csak igen kicsiny részét láthatjuk. Azonban a' nagy tudósok szerint, kik már ezt is kitanulták, és az utazók' hiráadásai szerint: e' földnek formája gömbölyü, mint a' golyó.

2. Hogyan volna gömbölyü, holott rajta annyi sok hegy, völgy és egyenetlenség vagyon? Ezek az ő gömbölyüségét el nem rontják. Mert a' földhöz képest mindezek még csak akkorák, mint valamelly nagy almán a' bibircsók vagy apró morzsalékok.

3. Miről tudják a' tudósok, hogy a' föld gömbölyü? Már voltak utazók, kik a' földet egészen megkerülték. Az eleikbe jövő hajókat messzéről nem láthatták. Hold-fogyatkozásakor, midőn t. i. a' föld a' holdra árnyékot vet, a' föld' ezen árnyékát kereknek tapasztalták.

4. De akármellyitek is miről tudhatja meg, hogy ez a' föld gömbölyü test? Arról, hogy akárhol állapodom meg, ha körülnézek, mindeütt kereknek látom a' föld' színét. Ha odább megyek,

*) Lásd ide a' VII-dik résznek első tiz kérdését.

akármerre és akármilly messze: ott is szintén olyan-nak találom, és sehol sincs neki vége. Aztán a' meszsze eső tornyokat, hegyeket nem láthatom, — jelül, hogy azok már a' földnek hajlásán vannak, hová innét szemem nem ér. A' nap is azért kel fel előbb kelet felől, azért süt a' magas hegyek' csucsára még akkor is, mikor már a' síkságon lakóknak lenyugodott, mivel a' föld gömbölyü.

5. Mintegy mekkora lehet ez a' föld-golyó? Ez derékban körülmérve, épen 5400 mérföldnyi. Vastagsága pedig, ugyan derékban keresztülmérve: 1720 mérföld. És így több idő kellene fél esztendőnél a' földnek megkerüléséhez, ha jó lovakon éjjel-nappal egyiránt utaznánk is.

6. Mekkora föld-köz egy mérföld? A' mekkorát folyvást menve, gyalog két óráig, jó lovakon egy óráig elhaladhatunk.

7. Ismerjük-e a' földnek belsejét is? Mi emberek a' földnek csak a' külső színét ismerhetjük, belső részét nem ismerjük; — és a' földnek belsőjébe még csak fél mérföldnyi mélységre sem tudtak hatni az emberek. Egy igen sokféle ásványokból saját erejéből összeálló test az, mellyet tűz, víz, gőz különféle irányban metszenek át, és a' mellyet levegő foly körül mindenünnen.

8. A' kerék földnek egész külső színét hogyan képzeled magadnak? Az egy göcsörtös szörnyü nagy golyó. Nem is mindenütt ilyen száraz föld, hanem vizek és tengerek mintegy két annyit borítanak be a' föld' színéből, mint a' mennyi rajta a' száraz; — úgyhogy a' száraz föld-részek a' vizekhez képest csak megannyi szigetek, mellyek a' vizekből kiállanak.

9. Hogyan van tehát, hogy a' tenger mégsem borít el bennünket? A' tenger a' mennyire a' beleömlő folyók által nő, annyira fogy is a' sok kigőzölgés által. Aztán az Isten magas szikla partokkal is zárta be szörnyü ágyaikba a' tengereket. Más-ként is pedig a' tengerek fogyásban vannak.

10. Hogy az ember a' föld' színét magának annál elevenebben képzelhesse: a' végett mit cselekesznek a' tudósok? A' föld' színének képét veszik, és azt kicsinyében papirosra le-

rajzolják, melly rajzolatokat föld-képeknek, diákul mappáknak szokás nevezni *). Az ilyen képeken azonban mind a' tengernek mind a' száraznak csak a' főbb osztályait lehet lerajzolva látni. Le lehet pedig így festeni minden egy-egy országnak színét is külön-külön; mindenegy vármegyét, mindenegy várost, minden egy falut **), sőt mindenegy határt is, — mint az uraságoknál láthatni. A' mappát úgy kell előmbbe teritenem, hogy én éjszak felé legyek fordulva, és a' mappán álló betük felém feküve essenek.

11. Mondd meg tehát p.o. a' tengernek né-melley főbb osztályait. Jeges-tenger, Atlánti-tenger, Csendes-tenger, Indiai t., Földközi t., Fekete t., stb.

12. Merre van mihozzánk tenger legközelebbre? Dél felé, Olaszországon innen, melly tenger-szél Magyarországhoz is tartozik. Aztán kelet felé a' Fekete-tenger, ugymint a' mellybe hazánk legnagyobb folyója a' Duna ömlik.

13. Összefüggenek-e azok a' tenger-osztályok? Azok mindnyájan összefolynak, és (ugyszólván) csak egy tengert formálnak.

14. Mi különös csodálandó tulajdonsága van a' tengernek? Annak duzzadása, azaz: a' tenger rendszeren minden 24 órában kétszer feldagad és kiárad, kétszer viszont megapad és lelohad; mindenikféle jelenmény tart hat óráig. 'S ez így megy szünet nélkül folyvást. A' holdnak vonzó erejét vetik okául a' tudósok.

15. Most nevezd meg a' száraz földnek főbb osztályait. Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália. Ezek közül a' három elsőt ó világnak is szokás hívni, a' két utólsót pedig új világnak. Vajjon miért?

16. Összefüggenek-e ezek a' száraz föld-osztályok is mindnyájan? Nem mindnyájan; ha-

*) Láss ilyen föld-képet e' könyvhez igitva. A' tengert oczeánnak is szokás hívni, minden nyelven. Mi a' sziget? zátony? örvény? kikötő? atlás?

**) Sőt helyesen cselekszi a' tanító, ha a' gyermekek' tulajdon lakhelyéről indul ki és lép odább a' nevesebb helyekre.

nem némellyeket a' másiktól megmérhetetlen tengerek választanak el.

17. A' föld' színe mindenkor ilyen volt-e eleitől fogva, mint most? Épen nem. Ez a' mi földünk — azóta, hogy teremtetett — többféle igen nagy változásokon ment át, melyeket okoztak benne és rajta a' víz-özönök, föld-indulások, tűz-okádó hegyek és a' hadak. Sok helyen — a' hol most pusztaság, vagy tenger és víz-állás vagyon — valaha szép városok és helységek voltak. Ellenben a' hol most hegyek, halmok állanak, ott valaha tenger lehetett. A' hol most szép ró-na mezők és bevetett földek vannak, ott régenten sűrű vadon erdőség volt stb.

18. Hogyan tudjuk mindezeket? A' régi históriás könyvekből, az eltett régi oklevelekből és a' földből kiásott régiségi maradványokból.

19. Ezen most megnevezett öt része közül a' föld' kerekiségének mi mellyikben lakunk? Európában, ugymint a' legkisebbik, de a' legbecsesebbik részben, mellynek a' levegőből is mérséklett levegő és idő-járás jutott részül.

20. Tehát a' föld' színén nem mindenütt így van az idő-járás, és nem mindenütt ilyen mérséklett a' levegő, mint minálunk? Épen nem. A' földnek keleti és déli részeiben p. o. szakadatlan melegség és forróság uralkodik; — ott örökké nyár van; a' föld önként terem minden művelés nélkül; a' fák' levelei soha el nem hullnak úgy, hogy nyomban viszont mások nem nőnének ki helyettök; a' mező soha meg nem üresedik, hanem virágzás, gyümölcsözés egymást nyomban érik és váltják fel-folyton; — ott az embereknek sem meleg ruhára sem kályhára nincs szükségök, hanem félmeztelenen járnak, és bőreik a' naptól fekete-barnára megégetettek.

21. Hát a' földnek éjszaki részeiben milyen tulajdonságu a' levegő és idő-járás? Vannak ott olly hideg tartományok, hogy örökké tél uralkodik. A' hideg alig enged egy-két hónapig, ismét beáll. Ott a' föld sovány és nem teremhet. Az emberek törpék; csak állatoknak husával, névszerint az íram-szarvaséval, élnek: és ez az állat nekik minden kincsök és

gazdagságuk. Növény ott nem tenyészhetik, legfőlebb a' moh.

22. A' tengereken kívül még miket vehetünk észre a' föld' színén? Különféle magas-ságu hegyeket, mellyek közül más országokban vannak olyanok is, hogy néha tüzet okádnak; tavakat, folyó-vizeket, patakokat, kut-forrásokat, erdőket, pusztákat, mezőségeket, és mindezekben a' megszámlálhatatlan sok-féle élő állatokat, — mint a' földnek megannyi lakosát.

23. Hát a' tengerek' fenekén, vagyis a' vizek alatt milyen a' földnek színe? Ott is, mint a' szárazon, igen különböző. Ott is hegy, síkság, kő, föld, fővény, pusztaság, tűzokádók, források, folyamok, örvények, sőt néhuft mezőség és erdők egymást felváltva találkoznak.

24. Kicsoda legnevezetesebb lakosa a' földnek? Az ember.

25. Hány ember lakik összeséggel a' földnek színén? Összeséggel mintegy nyolczszáz-vagy ezer-millió. Lakhatnék pedig rajta még két anynyi is. Európában van mintegy 225, Ázsiában 600, Afrikában 100, Amerikában 50, Ausztráliában 2 millio lakos.

26. Ha ez a' föld gömbölyü, úgy tőlünk általellenben is laknak emberek bizonyosan, kik tehát lábbal vannak fordulva mifelénk: miképen történik, hogy azok nem esnek le a' földről? Ők épen azon okból nem esnek le a' földről, a' melly okból mi ez országnak lakosai nem esünk le. Tudniillik maga a' föld is szivja az embert magához; fölöttünk pedig sok mázsányi levegő-teher nyomaskodik mindenikünkre, melly teher az embert a' földhöz nyomja és attól elszakadni nem engedi.

27. Hogyan kell ezeket érteni még világosabban? A' tudósok' tapasztalásai szerint a' földgolyónak közös közepében valami titkos erő van elrejtve, melly maga felé sziv minden dolgokat, valamellyek a' földben és a' föld felett találatnak. Ugy szivatnak pedig a' földnek szike felé minden testek a' tengereken tul is, mint minálunk. Ezen okból nyomul a' levegő a' föld felé és miránk is. Ezen okból nem fordulnak ki ágyaiból a' folyó-vizek és tengerek. Ezen okból siet alá a'

földre az alma vagy akármilyen, a' mit a' levegőbe fölvetettünk, és soha fönt nem akad e' levegőben. Sőt ha lehetne lyukat fúrni a' földnek közepén át annak tulsó széléig: a' fölvetett test egészen a' föld' közepéig aláesnék, de ott aztán megállapodnék. Így van a' dolog az emberrel is *).

28. Illyen formán tehát a' földnek tulsó oldalain lakozókról nem lehet mondani, hogy ők mialattunk laknak? Ők (noha lábbal vannak felénk fordulva) szinte úgy nem laknak mialattunk, mint mi nem lakunk őalattok. Mindnyájan úgy lakunk a' gömbölyű földnek színén, hogy lábunk annak szíke felé van fordítva, melly felé egyiránt is vonatunk mindnyájan. A' föld' színén nincsen sem fönt sem alatt. — És mindez a' nélkül történik, hogy mi azt észrevevők.

29. Mindenfelé akkora emberek találkoznak-e a' földön, mint minálunk? Az emberi állatnak rendszerinti magassága mindenütt öt lábnyi; de vannak hideg tartományok éjszaken, hol az ember aprón marad és nem nő magasabbra négy lábnyinál: ellenben olly nagy emberek is találhatunk néhol, kivált a' földnek déli részein, kik hat-hét lábnyi nagyok. Ha ennél nagyobb magasságról vagy kicsinységről hallanánk: az mesebeszéd, vagy különös nagy ritkaság. Ugyanis helylyel-közzel találkoznak néha minden nemzet között ollyan egyes emberek, kik részint 4 lábnyinál is kisebbek, és ezek törpéknek neveztetnek; részint 7 lábnyinál is magasabbak, és óriásoknak hivatnak.

30. Hát színökre nézve hogyan különböznek egymástól a' föld' színén lakozó emberek? Az emberek Európában fehér ábrázatuak és bőrűek; Áfrikában feketék, és néger, barna, szerecsen neven hivatnak; Ázsiának lakosai olajszinű sárgák; az amerikaiak veres-barnák. Illy színekkel születnek, és színöket rólok lemosni semmiképen nem lehet. Az összeházasodás által pedig még más különféle színek és alakok is tűnnek elő a' gyermekekben.

*) Ezt a' táblára rajzolva is meg kell világosítani a' gyermekeknek.

31. Ha tehát valaha még utjártodban, nagy városokban olyan fekete vagy rézszerű emberrel találkoznál össze, mi jutna akkor eszedbe? Az, hogy attól nem kell félnem, azt nem kell sem csufolnom, sem nevetnem, mert ő is olyan ember-társam mint a' fehér emberek, csak hogy bőrének színe különböző; — és mindnyájan ugyanazon egy szerető mennyei atyának, az Istennek gyermekei.

32. Mi okozza az emberek' bőrén és árátatján ezt a' különböző színűséget? A' levegő, az ég alj és legkiváltképen a' faj.

33. Hát ha vagy régi könyvekben olvasnád vagy másoktól hallanád: hogy itt 'sitt, a' tengereken túl, vannak egy-lábu, egy-szemű emberek, fejetlenek, kutya-fejűek, pusztán levegővel élők st. efféle: mit mondasz az illy beszédekhez? Azt mondom, hogy bára' régiek hittek és könyvekbe irtak is efféle babonákat vagy tudatlanságokat, de az újabb utazók már mindazokat megczáfolták, és ma már tudjuk, hogy ilyen csodás alkotásu nemzetek a' földön sehol sincsenek.

34. A' földnek lakosai még mire nézve is különböznek egymástól? Nyelvökre nézve, nemzetökre és vallásukra nézve. Számtalan sokféle nyelvek vannak pedig a' föld' színén, és ugyanannyi külön népek és nemzetek; p. o. magyar, német, tót, cseh, rác, görög, franczia, angol, olasz, spanyol, török, orosz nyelv és nemzet; továbbá: perzsák, chinaiak, indusok sat. Vallásukra nézve az emberek vagy bálvány-imádók (pogányok), vagy egy Istent imádók. Emezek viszont keresztyének, mahumedánusok, zsidók: mind a' kiknek megint sok különböző felekezeteik vannak. Pallérozottságukra nézve: polgári társaságban élő és vad emberek.

35. Hát volnának valahol a' földön vad emberek valósággal? Fájdalom! vannak igenis, tőlünk messze tengeri szigeteken, olly vadak, olly ostobák, mint az oktalan állatok: kik majdnem egészen meztelen járnak, nyers gyümölcsössel és hussal élnek, nem értenek semmihez; nem tudnak sem házat építeni, sem földet szántani, vagy kertet keríteni. Azt sem tudják, ki teremtetette őket. Közölök némellyek az emberhúst is megeszik, — azokat, kiket hatalmukba kerít-

hetnek. Nyelvök értetlen mekegés, kevés idomtalan szóból álló. Kövecskékkel, kákával számlálnak nyomorúságosan. Írást, olvasást, számvetést nem értenek, és boszorkányságnak tartanak. Mikor a' térítő papok (kik őket vadságukból kivenni ügyekeznek) a' vad gyermekeket írásra, olvasásra megtanítják és velök exáment adnak: nem győzik bámulni az öreg vadak. Egyszer egy angol valamely vad királynak levelet vitt és előtte felolvasta: ez nem tudta megfogni, hogyan lehet ő leírva arra a' papirosra, holott ő még eleven és nincs meghalva.

36. Ezek között a' sokféle nemzetek között van-e valami összeköttetés? Van igenis. Egyik országból a' másikba szüntelen jönnek-mennek a' sokféle utasok, mineműek a' kalmárok, kereskedők, tudósok, mesterlegények, komédiások, nagy uraságok, a' fejedelmek' követjeik, a' posták és a' pogányokat térítő-papok.

37. Az utazást hányféleképen lehet tenni? Gyalog, lovagolva, kocsin, vizi- és levegői hajón.

38. Minemű segítő eszközök vannak az utazásra? Erre szolgálnak a' sokféle csinált és töltött utak, mellyek egyik nevezetes városból a' másikba visznek, minemű p. o. az ország-ut (vagyis posta-ut) Győrtől Pestig. Erre szolgálnak aztán uton-utfélen, falun, városon azok a' házak, mellyekben az utasok éjjel-nappal megszállhatnak, és pénzért mind magok mind cselédjeik és barmaik szállást és tartást kaphatnak: ezek a' vendégfogadók, csapszékek, korcsmák, csárdák; — a' tengeri utasoknak pedig veszteglő intézetek, azaz: bizonyos napokig (míg a' netalán velök hozott pestistől kiszellőznek) veszteg-állásra rendelt házak. De mind az efféle intézetek csak a' pallérozott országokban találhatók fel. Törökországban és más még pallérozatlan országokban az utasok' számára vendég-fogadók állítva nincsenek. A' gyorsabb utazás és portéka-szállítás végett az újabb időkben vas-utak is készítetnek, és azokhoz alkalmaztatott szekerek. A' levegőben-utazásra pedig szolgálnak az u. n. levegői hajók, de a' mellyekben való utazás még nem diszlik mindenképen, és csak ritkaságul mutattatik imitt-amott nagyobb városokban.

39. Az egymással közlekedésre melyik mégis a' legnevezetesebb segítő eszköz? A' posta, mellynél fogva egész Európában mindenfelé a' királyok' rendelkezéséből a' jelesebb utakon bizonyos helyeken (posta-stációkon) kocsik, lovak és cselédek tartatnak, melyek az utasok' szolgálatára éjjel-nappal készen állnak. Leveleket is postán lehet küldözni mindenfelé leghamarább és legbiztosabban. Ezen az uton küldöztetnek széllel az országban a' nyomtatott ujság-levelek is *). Posta is pedig csak a' pallérozott nemzeteknél vagy. — A' lovas postán kívül még a' galambokkal (sőt fecskékkel) is hordatnak leveleket némely országokban, p. o. Német-alföldön, és ázsiai Törökországban. — Végre gyors közlésekre szolgálnak, kivált háboru' idején, a' tornyokból tornyokba adott híradások, az u. n. telegráfok.

40. A' folyó-vizeken hogyan történik az utazás? Keresztül fölöttük: hidon, kompon, repülő hidon, dobogón, bürün; hosszant rajtok pedig hajókon és uszó talpakon (tutajokon). A' hajók számtalan neműek lehetnek: mint a' kisebbek közül a' ladik, sajka, csónak **), bárka, dereglye sat.; a' nagyobbak közül: gálya, gőz-hajó sat. A' hidak szinte olly sokfélék: van p. o. kő-hid, fa-hid, hajó-hid, láncz-hid ***), oszlophid, kötél-hid, felvonó-hid, álló-hid sat. Hogy folyamok esztendőnként áldozatot kívánnának magoknak, és hogy elmulthatatlanul kellene évenként mindenik vízbe embernek fulni: balgatag babonaság.

41. Hanem azt is tartják a' vizekről, hogy azok az emberi testet, ha beléjük ful, nem szenvedik meg magokban tovább három napnál, és akkor kivetik: mit mondasz ehhez? Az való igaz, de természeti dolog. Mert a' vízbe esett emberi test eleintén alá ül; de rohadásba át-

*) Közrendnek való ujság legújabbán a' *Vasárnapi Ujság*, melly olcsó is.

**) A' melly csak egy darab fából készült, azt lélek-vesztőnek szokás hívni. — Jó pedig az evezést és csónakázást megtanulni minden embernek.

***)) P. o. Lugosnál: Krassóban.

menvén és felfuvódván, könnyebbé lesz mint a' viz, és így feljő a' viz' színére.

42. Hát a' tengereken át hogyan utaznak az emberek? Gályákon és más nemű roppant nagy hajókon, melyek — mint valamely nagy roppant kastélyok — úgy usznak a' vizek' hátán. Ezekben a' hajókban szoba, konyha, kamara és minden feltaláltatik, valami egy jól elrendelt házhoz szükséges. És mivel a' tengeren utazóknak sok ideig kell lakni a' vizek' hátán: tehát az olyan tengeri hajókba bőven betakarnak mindennemű enni- és inni-valót, különösen pedig kétszer-sült kemény kenyeret (czvibakot), káposztát, füstölt husokat és ivó-vizet, — mivel a' tengeri viz meg nem iható. Van a' hajón orvos és patika is. Mivel pedig sokszor ellenség is üt rájuk, tehát vannak velök katonák, álgjuk és fegyverek. Azon kívül az evezésre a' sok hajós-legény, sok szörnyű kötél és a' horgony (vas-macska). Az ilyen tengeri nagy hajók különös tulajdon nevet is viselnek, melyet akkor adnak rájuk, mikor újdón elkészülnek és legelsőben a' tengerre bocsátatnak; p. o. Panonnia, Ferencz, Kolumbia ste. — Sokféle nemei vannak pedig a' tengeri hajóknak; — újabb időkben olly hajók is vannak, melyekkel a' viz alatt hajóznak minden vitorlástul és emberestül együtt, láthatlanul. Egyébiránt a' hajózás' mesterségét ma már nagyra vitték az emberek; és a' hová azelőtt fél esztendeig lehetett elérni (p. o. Angliából Amerikába), oda most 30 — 40 nap alatt elérnek.

43. Hogyan van, hogy a' tengeri hajósok nem tévednek el a' tengeren? Vannak nekik különös tengeri mappáik, melyeken le vannak rajzolva az utak mindenfelé. Azután a' holdra és a' csillagokra vigyáznak. A' tenger-széleken pedig mindenfelé vannak felállítva világító tornyok, melyben éjszakánként nagy tűz lángol a' magason, és messze ellátszik a' hajósoknak. De mégis legfőbb és legbiztosabb vezérök a' tengeri hajósoknak az ugynevezett kompasz vagy éjszak-tű. Ez valamely piksis, melyben egy kis mágnes-tű fekvést úgy van fölgyámolva, hogy szabadon fordulhat mindenfelé, alatta pedig van a' föld' négy fő tájékának rajzolt képe. Ennek a' kis mágnes-tűnek immár az a' különös tulajdonsága vagyon, hogy mindig éjszak felé

fordul, ám a' hajó akármely erősen hányassék. Ennél a' kompasznál fogva mindig el tudják irányozni, merre járnak *); tudják kikerülni a' víz alatt rejtező nagy kősziklákat, a' mely örvényeket és a' zátonyokat.

44. A' tengeri hajózás mi okból igen veszedelemes? A' tengeren számtalan sokféle szerencsétlenségnek vagyon az ember kitétetve. Legelőször is megkerüli az embert az ugynevezett tengeri nyavalya, melyen át kell esnie minden utasnak a' hajón. Aztán támadnak irtóztató szélvészek, melyek a' hajót utjáról félre elsodorják, a' hajósokat elbódítják: úgy hogy nem tudnak érni céljokhoz, hanem a' tengeren bolyonganak, kifogynak élelmekből, italokból, éhséget szenvednek, majd a' tengeri haramiák' kezeibe esnek. Ezek ellen fegyvert és sok puskaport kell magokkal hordozniok. Ha a' puskaaporos kamarába csak egy kis sziporka talál is esni: a' puskaapor egyszerre lángot vet, az egész gályát izre-porrá szaggatja, és azt a' rajta levő emberekkel együtt felveti a' levegőbe. Majd a' menykő alácsap a' hajóba és azt elégeti; vagy pedig a' szörnyű tengeri halak a' hajót megfúrnak vagy el is süllyeszthetik.

Mindezekre a' szomorú esetekre több példát is hirdetnek az újság-levelek esztendőnként. P. o. nem régiben egy vén hajós-legény ezt a' históriát beszélte el magáról:

1810-dik esztendőben, a' szent-illonai szigeten az őriző seregnél pattantyus levén, egyik napon (junius hónap' 10-dikén) *Kanon* nevű pajtásom kérdőre vett: nem volna-e kedvem elszökni vele, mivel most jó alkalom volna erre, egy amerikai hajó állana épen a' part-szélen, és annak kapitánya befogadna hajójába zászlója alá? Szerencsétlenségemre ráállottam, és a' meghatározott időre megjelentem a' tenger-parton. Ott találtam még más négy katona-társamat is: *Kinont*, *Briguszt*, *Parrt*, és *Konvájt*. *Parr*, a' ki jól értett a' hajózáshoz, azt ígérte, hogy bennünket egy kis ladikban *Ascensio*' szigetére elvisz, vagy

*) Így a' nagy erdőségekben eltévedteket is az segítheti ki, ha az éjszak-tájt el tudják irányozni. Ezt pedig nekik megmutatják magok a' fák, ha azoknak héját nézik, mely az éjszaki oldala felől mindig mohosabb és zordonabb, mint más oldalán.

a' kikötő-hely előtt addig ide 's tova evez, míg az amerikai hajó (Kolumbia nevű) megindul. Estve 8 órakor a' napnyugat felől való kősziklához mentünk, és ott a' Kolumbiának egy kis csónakjára találtunk, mellyben már három ember ránk várakozott, és bennünket a' nagy hajóra átvitt. Alig voltunk itt fél óráig, midőn ketten közölünk (arról gondoskodván, hogy a' Kolumbián keresni fognak bennünket) azt tanácsolták, hogy egy czet-vadászónak hajócskáját vegyük el és abban evezzünk a' nagy tengerre. Ezt mi meg is cselekedtük. A' hajócska egy nagy kőhöz volt csatolva. Öt evező-lapátja volt és egy hajókötél darabja. Mi eloldoztuk a' kötelet, és estve 11 órakor rajta Kolumbiához értünk. Egy szempillantat múlva sok embert láttunk a' tenger-parton lámpásokkal ide 's tova szaladozni, nagy lármát is hallottunk, és azt gondoltuk: minket keresnek. Hajócskánkba ugrádoztunk, 's bele vetettünk hamarjában 25 font kenyeret, 13 pint vizet, egy kompaszt és egy nap-órát, mellyekkel a' Kolumbia' kapitánya ajándékozott meg bennünket. Siető átköltözésünk alatt a' nap-óra kétség kívül elveszett, legalább mi azt többé nem találtuk sehol. A' hajócska félig vízzel tele, és semmink sem volt, a' mivel kimerhettük volna. Illy szomorú állapotban evezünk bele a' nagy tengerbe, és messzire eltávoztunk a' szigettől olly reménységgel, hogy az amerikai kapitány, ígérete szerint, néhány óra múlva fölvesz bennünket hajójába. Másnap délig egy helyben maradtunk, és várakoztunk; de hiába, mert az amerikai hajó nem jött. *Parr* megígérte, hogy *Ascensio*' szigetére elvisz bennünket, midőn a' hajót éjszaki napnyugat felé kormányozta. Egy evező lapát volt az árbóc-fánk, mellyre kézkendőinket kötöttük. Két nap erősen fújt a' szél; de harmad napon igen szép kies időnk lett. Junius 18-dikán sok madarat láttunk, de semmi szigetet sem. *Parr* azt állította, hogy *Ascensiót* elhibázta. Megváltottattuk tehát utunkat, és éjszak felől napnyugat felé evezünk, hogy Amerika' partjaira érjünk. Midőn láttuk, hogy kézkendőink igen gyöngé vitorlák, az ingeinkből más újakat csináltunk. Nemsokára az éhségnek minden kinjai megtámadtak bennünket. Hiába szorítottuk magunkat egy lat kenyérre és két kanálnyi vizre 24 órában: junius' 28dikán minden kenyérünk elfogyott, és a' legrettenetesebb halált láttuk szemeink előtt. *Kinon* egy bambusznád-pálczát talált, azt kezdte rágni. Mindnyájan rárohantak ezen nyomorú eledelre 's a' bambust ették. Én a' csizmaimat próbáltam enni, de a' talpak sós vízzel úgy tele itták ma-

gokat, hogy semmit abból le nem nyelhettem. A' felső bőrt meg-
 ettem, de semmi jó következtetését nem éreztem. Végre *Parr*, *Julius'*
 első napján egy tengeri disznót fogott egy a' hajóban maradt szí-
 gonynyal. Nagy nehezen belehuzztuk a' hajóba, és hálát adtunk az
 Istennek ezen segítségeért illy nagy szükségünkben. Vérért e'
 hálnak megittuk. Megszáritott husa pedig negyed napig eledelünkül
 szolgált. — Ekkor újra gyötrött az éhség. *Kanon* és *Kinon* nem
 állottak rá, hogy a' hajót kifurjuk és így nyomoruságunknak véget
 vessünk. Sőt az első ezen vitézek közül azt javasolta, hogy sors-
 vetés által határoztassuk meg, ki szolgáljon közölünk a' többinek
 eledelül. Mivel tintánk, tollunk és papirosunk volt, számokat irtunk,
 összetekergetve egy kalapba vetettük azokat. Öt volt a' halálos
 szám, melly magára *Kanonra* esett. Ez mindjárt a' karjába 's lá-
 baiba három metszést csírált, lelkét Istennek ajánlotta, vérért el-
 folyatta 's meghalt. Midőn holtan ott feküdt előttünk, *Brigusz* egy
 darabot a' czombjáról lekerített, 's mindnyájan ettünk belőle jó-
 izűen. Ezen holt-test, mellyet gyakori megmosás által a' tenger-
 vizben mentettünk meg a' rohadástól, *Julius'* 8-dikáig táplált ben-
 nünket. Rajtam volt az istrázsálás' sora. Reggel vettem észre, hogy
 a' viz' színe változik; midőn a' nap följött, már láttuk a' száraz
 földet. Reggel 8 órakor a' parthoz közelítettünk; de még itt is új
 szerencsétlenségek vártak ránk. A' habok igen erősen csapkodtak,
 mi pedig sokkal gyöngébbek voltunk, mintsem hogy a' hajót megtart-
 hattuk volna. Ide 's oda forgattatott az a' szelek által. Sok fáradozás
 után *Konvál*, *Parr*, és én, kivettettünk a' partokra: a' szegény
Kinon és *Brigusz* pajtások pedig a' tengerbe fuladtak. — Nem-
 sokára megtudtuk, hogy Amerika' szélein vagyunk; és a' szánako-
 zásnak 's emberszeretésnek elég sok szép jelét tapasztaltuk a' la-
 kosok részéről.

Ebből láthatjátok, hogy paraszt-embernek a' maga házánál
 a' száraz földön sokkal jobban vagyon dolga (bár néha szük-
 séget lát is), mint akármelly gazdag hajós-kereskedőnek a' ten-
 geren.

45. Ha illyen veszedelmekkel van ösz-
 szeköttetve a' tengeri utazás, vajjon mi
 viszi mégis arra az embereket? Leginkább
 a' kalmárkodás és kereskedés; aztán a' messze orszá-
 goknak és királyoknak egymással való összeköttetésök,
 a' hadi háboruk stb.

46. A' tengereken túl fekvő részeit a' föld' kerekiségének hogyan hívjuk csak; mellyitek tudná megmondani a' már eddig tanultakból? (Lásd a' 15. kérdést).

47. Mi ezekről külön-külön tanulni nem fogunk; hanem általában mit jegyezhetünk meg p. o. Ausztráliáról? Ez legmeszebb van mitőlünk; épen átelellenben velünk, és tehát itt laknak a' mi lábellenteseink. Merő sziget-bokrokból áll. Itt vannak még valóságos vad emberek, kik fél-mezítenen járnak, földalatti lyukakban laknak; nyers hussal, földdel, kövel és gyökerekkel élnek. Sőt az ember-hust evő lakosok is itten találtnak. Ezt a' részét a' föld' kerekiségének csak nem is régóta födözték fel. Más nevei Dél-India, és Polinézia. (Lásd: XI. r., 71. sz.).

48. Mit jegyezhetünk meg általában Amerikáról? Ez a' földnek öt része között a' legnagyobb, és csak ezelőtt 400 esztendővel födözte fel Kolumbo, s még bővebben valamelly Amerikus nevű hajóskapitány. Ebben a' föld-részben roppant magasságu hegyek és a' legnagyobb folyó-vizek vannak. Itt épen akkor van éjtszaka, mikor nálunk nappal, és megfordítva. Lakosai jobbára pallérozottak, keresztyének, és a' földnek más részeivel mindennemű összeköttetésben vannak. Sőt nem rég (1817.) egy ausztriai hercegnőt is Amerikába vittek férjhez egy császárhoz. A' dohányt és burgonyát innét ültették át mihozzánk is. A' czukornak való nád-méz maig is onnét hozatik mihozzánk a' hajókon. Aztán Amerikában találtnak a' világon a' leggazdagabb arany- és ezüst-bányák, sőt gyémánt-bányák is.

49. Mit jegyezhetünk meg általában Afrikáról? Ez épen a' nap alatt fekszik függőlegesen, úgy hogy ott az embereknek árnyékuk is alig van, mivel épen magok alá esik az árnyék. Ebben éget a' nap legsütősebben. Itt laknak a' feketék (a' négerek és szerecsenek), kiknél az emberadás-vevés maig is szokásban vagyon. Az árusok magok a' négerek, a' vásárlók az európai spanyol és portugál kereskedők, kik a' partoknál állnak hajóikkal, és a' négereket nagy olcsón átveszik. Rabságba-esésre pedig négerek között minduntalan van alkalom. Így p. o. ha a' családátya, mostoha

előföldre mellett, megszorul ételből vagy pálinkából (a' mit igen szeret), áruba bocsátja feleségét vagy gyermekeit. A' faluk és törzsökök között szakadatlan háboru lévén, a' ki a' másikat hatalmába ejtheti, azt eladja. Így sok ezer szerencsétlen néger a' gyalázatos ember-kereskedők kezeibe jutván, rabul kihurczoltatnak hazájokból, és széllel-vitetnek a' világba mindenfelé. De legtöbb afrikai rab-ember vitetik ki Amerikába, hol a' czukornádat ezekkel a' szerencsétlen fekete rab-szolgákkal munkáltatják. Továbbá Afrikában van a' híres Egyiptom földé *); de egyszersmind Barbária is, mellyben laknak a' sok tengeri rablók és haramiák, kik a' keresztyéneket, a' hol érik, elfogdossák, mint a' barmokat eladják, minden kigondolhatóképen sarczolják; és csak nagy summa pénzért lehet őket tőlök kiváltani. Illyen keresztyén rabok pedig mai napon is mindig vannak Afrikában nagy számmal. (Mi jut eszedbe tehát, valahányszor czukrot látsz, avagy kóstolsz?)

50. Mit jegyezhetünk meg általában Ázsiáról? Ez napkeletnek fekszik. A' világ' teremtetésekor az Isten ide szállította a' legelső ember-párt; ebben volt a' paradicsom **); és ebből szaporodtak el és költöztek ki a' sok népek, nemzetségek mindenfelé a' világra; a' mi magyar eleinknek eredeti hazájok is valaha itt volt Ázsiában. Továbbá: itt vagyon a' Szentföld, mellyre maig is elutaznak az áhitatos keresztyének, meg nézni azokat a' szent helyeket, mellyeken az Isten' fia, az ur, Jézus született, járt-kelt, szenvedett és fölfeszített. Ázsiából jő hozzánk a' kávé, riskása, sok fűszer; onnét jött a' selyem-tenyésztés, holott azelőtt a' selyem szörnyű drága volt, és azt hitték róla az európaiak, hogy az Ázsiában a' fákon terem. Innét származott át mihozzánk a' kender, melly Indiában maig is vadon terem; sőt mindennemű gabona. Ugyane' föld-részben vannak a' legmagasabb hegyek (Himalaya név alatt); szörnyű nagy homokos pusztaságok (Arábiában); és a' legroppantabb országok és birodalmak, p. o. Khina, Tatór-ország, India sat.

*) Lásd: XI. rész. 42. kérdés.

**) Hozzávetőleg a' mai Mezopotámiában.

51. Millyen világ van névszerint heves tartományaiban Ázsiának, Áfrikának? Épen nem kívánandó. A' nap szörnyü égetéssel süt a' lakosokra. A' moszkító nevü bogarak kínos csipésekkel alkalmatlankodnak rajtok; az oroszánok, tigrisek és más fene-vadak pedig őket uton-utfélen megtámadják, sőt berontanak házaikba, faluikba. Jár gyakran tüzes szél is, melly megöl embert, barmot. A' pusztai csavargók miatt nincs bátorság; és az utazás is csak nagy seregekben történhetik: karavánnak hívják az illy utazó-sereget. Az életmód is sanyaru, — nem levén még kenyér is, csak fa-gyümölcs. Azonfölül a' királyok is nem törvények, hanem vad önkényök szerint sanyargatják a' nyomoru lakosokat. Végre Azsia és Afrika hazája a' dögmirigynek, melly ott gyakran kikiüt és pusztit, 's melly miatt van Európában az Ázsia 's Afrika felőli tengerszéleken kikötőknél a' sok veszteglő intézet (kontumác), a' dögmirigyes vagy csak gyanús utazók' és áruk' szelöltetésére és tisztítására. Melly sokkal boldogabb a' mi országunk!

52. Mit jegyezzünk meg még általában Európáról? A' többihez képest ez éjszak felé fekszik, és legkisebb része a' földnek, de a' legnépesebb. Lakosai fehér ábrázatuak és keresztyének. Az európaiak uralkodnak a' földnek többi részében is sok helyen. Önálok virágzik a' tudomány, kereskedés, mesterség legszebben. Európában vannak a' műveltebb országok; itt van a' legjobb rend-tartás, legtöbb bátorság; a' királyok és uraságok is itt bánnak az alattvalókkal legemberiebben.

53. Az emberek megjárták-e már tökéletesen a' földnek minden részét és szegleteit? Még korántsem egészen. A' földnek derekát, melly nekünk délre esik, a' szörnyü hévség és fene-vad állatok, legkivált pedig a' durva és kegyetlen lakosok miatt nem lehet beutazni. Éjszak felé pedig a' jeges tenger áll ellent a' hajósnak. Sok utazók, kik próbát akartak tenni a' földnek még ismeretlen részeit megjárni, — oda veszték ut-jártokban, és vissza soha nem jöhettek.

54. A' városok miért nevezetes helyek akármelly részében is a' földnek? Ott lakik

együtt legtöbb ember, kik, egymással mindig érintkezésben levén, rendszerint műveltebbek is mint a' falusiak. Ott vannak a' legfőbb rangu urak, méltóságok, kincses polgárok. Ott van nagy mód mindenben, üzetik nagy fény, pompa; — diszlik a' sok mindenféle mulatság, játék, táncz, muzsika. Ott találtnak mindenféle iskolák, alacsonyok és magasabbak, törvényszékek; ott van posta, orvos-doktor, patika; vannak számos mesteremberek, mindenféle gyárosok, nagy-kereskedők, boltosok, vendéglők. Ott tanyáznak rendszerint katonák is mindig. Ott megy ország-ut, esnek a' legnagyobb vásárok (sokadalmak), és ott láthatni leggyönyörűebb házakat, roppant és ékes épületeket.

55. A' földnek mellyik részét ismerjük legtokéletesebben? Azt, a' mellyben mi is lakunk: Európát. Ennek formája lefestve, egy felöltözötten álló deli asszonyt mutat.

II. Különösen Európáról.

56. Európában mellyek a' nevezetesebb országok? Dél felé Portugália, Spanyol-, Franczia- és Olaszország; napnyugat felé Németország és Anglia; éjszak felé Svéd- és Oroszország; napkelet felé Törökország.

57. Mit tudsz Portugáliáról? Ez csak kised ország; délnyugat felől Európában a' legszélső. Tenger a' szomszédja majdnem mindenünnen. Nem igen mivelte tartomány. Fővárosa: Lisszabon.

58. Mit tanultál Spanyolországról? Mindjárt Portugálián innen esik. Ez sem mivelte tartomány. Különben meleg ország; terem bort, olajat, selymet, citromot, narancsot stb. Kivált hiresek a' spanyol juhok és gyapjok; a' spanyol-viasz és spanyol-medgy. Itt is, valamint Portugáliában, ló helyett öszvér és szamar divatozik; és mind nyelv mind vallás egyenlő. Folyói: Tájo, Ebro stb. Hegyei a' nagy pyrenaeusi hegylánczok a' franczia határokon. Fővárosa: Madrid.

59. Mondj valamit Franciaországról? Itt is még kétfelől tenger a' határ, mellynek partjain kikötőhelyek és szép városok vannak. Fel van osztva

sok megyére. Földe termékeny és művelt; de sóból szükségét lát, és kukoriczát nem termeszt. Népe finom hires nemzet, de nyughatatlan. Nyelv egy; vallása többféle. A' franczia nyelv az európai királyok' udvarainál bevett nyelv. Hegyei: a' Pyrenaeusok és Alpek. Főfolyója a' Szajna; 's ennek partján a' fő-város Páris, 600 ezer lakossal.

60. Francziaországon innen dél felé esik Olaszország (Taliánország); mi tudni való van erről? Ez kellemetes meleg ország. Itt hó nem igen esik; kályhára nincs szükség. Földe olly szép, hogy Európa' kertjének mondhatni. A' földnek mindennemű gyümölcseivel bővelkedik. Tenger szomszédja kétfelől. Néha mérges és öldöklő szél járja (a' sirokkó), millyen nálunk nem fú *). Lakosai egy nyelven és egy valláson vannak. E' honban laktak hajdan a' hires rómaiak, kiknek utódai a' mostani olaszok. Amazoknak nyelve volt a' latin vagy diák nyelv, mellyből utóbb, sok változtatás által, a' most élő olasz nyelv származott. A' latin nyelv most már a' holt nyelvek' sorába tartozik, mivel nincs nemzet a' földön, melly azon beszélne; könyvek azonban számosan léteznek maig, mellyek latinul vannak írva: de azok csak az iskolákban és tudósok kezei között forognak. Hegyei: az Alpek, névszerint a' Bernát' hegye, aztán a' két tűzokádó: Vezúv és Etna. Folyói: a' Pó és Tiberis. Főbb városai: Róma, a' pápa' lakása; Nápoly és Palermo, királyi lakó városok.

61. Európa' közepét Németország foglalja el; mi jeles dolgokat mondhatni erről? Ez sok kis-királyságra és herczegségekre szétdarabolt nagy ország. Része nagy Hollandia és Burkus- (vagy Porosz) ország is. Műveltségéről, sok kis városáról hires. Itt virágzik különösen a' gazdálkodás is. Istállón tartatik minden marha télen-nyáron. Mindenik gazdának telke egy tagban van. Nincs parlagon és haszonvéttlenül hagyva egy talpnyi föld is. A' nyelv egy, de a' vallás többféle. Fő folyói: a' Rajna, Duna, Oder, Visztula stb. Nevesebb városai: Lipcse, hol a' legnagyobb vásárok esnek Európában; Drezda, a' szász

*) Csak 1841-ben július' 18. tapasztaltunk mi is illy égető szelet, hazánk' földére is dél felől átesapongva.

király' lakhelye; Norinberga, hol a' sok báb-játékokat, skatulyákat és aprólék faeszközöket készítenek, — és a' mesés tanító-tölcsért; Berlin, a' burkus király' lakása; München a' bajor királyé; Stutgard a' württembergi királyé, a' honnét hozták a' mi mostani palatinusné aszszonyunkat is, ő főherczegségét stb.

62. Németországon túl, nekünk is nyugat felé, esik ama' híres sziget-ország Nagy-Britannia, mondd meg ennek főbb nevezetességeit? Ezt a' többi Európától egy négy-mérföldnyi szélességű tenger-folyás választja. Az angol nyelv az uralkodó, de divatos többféle nyelv is; vallás hasonlóképen többféle. Három országból áll, melyek: Anglia, Skótzia, Irlandia.

Anglia sík térség. Sebes futó lovairól, juh-tartásáról, dus kalmáiról, fabrikáiról, sok hajójáról és gépeiről híres művelt ország. De jó kenyeret vagy zsemlyét sütni itt nem tudnak. A' levegő mindig ködös. Fővárosa London, a' Themze folyam' partján, egy milliónál több lakossal; Európában a' legnagyobb és leggazdagabb város.

Skótzia hegyes tartomány. Fővárosa: Edinburg.

Irland nyomoru sorsu paraszt lakosairól híres. Fővárosa: Dublin.

63. Európának északi országait, p. o. Svécziát, hogyan képzeled magadnak? Szélen esik éjszak felé. Már itt nagy hideg uralkodik. A' lakosok közt egy nyelv és egy vallás divatos. A' föld sovány. Hallal, vassal bővelkedik; hanem kenyeret zabból, sőt néhutt fakéreg-lisztből esznek. A' parasztság itt annyi sok szép joggal dicsekszik, mennyivel seholsem másutt Európában. Jeles városok: Stokholm stb.

64. Beszélj valami érdeketest Orosz- (v. Moszka) országról? Ez a' legterjedelmesebb birodalom Európában. Az északi tengerre dől. Levegője zordon hideg. Népei műveletlenek. Még a' burgonya sincs bevéve itten, és csak ritkaságként fordul elő nagy urak' asztalain. Vallás, nemzet és nyelv sokféle van. Felosztatik számos megyékre. Folyói: Volga, Don, Dnieper (melly mellett laktak régi eleink 300 esztendeig, oroszok közt). Ázsiától az Ural hegyek választják, mely-

lyekben sok ércz és platina is terem. Fővárosai: Pétervár és Moszkva.

Orosz birtok ma már a' mi országunkkal szomszédos Lengyelország is, mellynek fővárosa Varsó.

65. A' Kaukázus-hegyek' tövében, az Oroszbirodalomban esik egy magyar nevű városka is; hogy' 's mint van ottan a' világ? Ott mai napon már nem magyarok laknak, hanem német szállók. Ezeknek is pedig olly szomorú helyzetök van, hogy a' körülök levő kietlen pusztákból a' kóborló vad nép-csordák rajtok-rajtok ütnek, és mindenöket elrabolják; sőt elragadozzák gyermekeiket is. Legközelebb 1832. oct. 24-dikéről olvastuk az ujság-levelekben, hogy 35 lovas rabló hirtelen körülfogta az iskolát. Épen együtt voltak a' tanulók, szüléik pedig kün a' mezőn dolgoztak. Eleget védelmezte iskoláját a' jó mester és felesége, sok gyermeket kibujtatott az ablakokon vagy elrejtett; de a' rablók mégis tizenötöt vittek el magokkal, kiket aztán szörnyű nagy váltság-pénzért szoktak a' szüléknek visszaadni *).

66. Ird le Törökország' földét? Ez tőlünk délkeletre esik, honnét tenger a' határa. Népe sokféle nemzetből áll, p. o. szerb (rácz), bosnyák, oláh, görög, örmény, török (ozmán); és maga a' török legkevesebb. A' nem-törököket általában rájáknak hívják. Mindnyájan pallérozatlan népek, és egész országuk műveletlen. Hegyei: Balkán, Athosz, Olympus, Pindus stb. Folyama: Duna. Fővárosa: Konstantinápoly, a' tengerparton, 600 ezer lakossal, és a' szerálylyal, azaz: a' nagy-urnak (szultánnak, török császárnak) lakó palotájával.

67. Millyen világ van ebben a' Törökországban? Igen szomorú. A' földnépe semmire sem oktattatik. Az embereknek vezetéke-nevek itt nincsen. A' szülöttek sehová beírva nincsenek. Az alattvalókkal rab-szolgai módon bánnak uraik, kivált a' nőszemélyekkel. Itt nem a' törvény, hanem a' kegyetlen önkény uralkodik; és mihelyt a' nagyurnak vagy fő hadi-tisztjeinek (a' basáknak) úgy tetszik: azonnal jószágaitól vagy szinte fejétől

*) L. Calwer Missionsblatt, 1833. lap 35.

is megfosztatik az ember, — azt sem tudja, mi okból; csak rögtön és minden kihallgatás, védelem és megítélés nélkül. Törököknek, ugymint Muhamed' vallását követőknek, sertés-húst enni és bort inni tilalmas. A' levegő ugyan kies, és meleg: de a' földek parlagon hevernek; pestis gyakran uralkodik, a' sáskák is és a' földrengés sokszor pusztítanak. Posta-utak nincsenek. Bátorságosan nem utazhatni. Férjfiaknak fejüket le kell nyírni, és fejökön éjjel-nappal kontyot viselni, — mintha hozzájuk volna az öve. Testi fenyítésül bűnösnek a' meztelen talpait verik. Konstantinápolyban pedig már embervásár is találkozók.

68. Ezeknek a' sok európai országoknak kik az uraik és igazgatóik? Császárok, királyok, fejedelmek, hercegek és más világi fő uraságok. Sőt Olaszországban olly birodalom is van, mellynek papi személy a' fejedelme t. i. a' római pápa. Sok országban pedig a' lakosok semmi fölöttük való urat nem ismernek, hanem magok igazgatják önmagokat.

69. Hogyan tudhatom meg, mellyik országban mindenkor ki a' király? Azt megtudhatom akármelly kalendáriumból, kivált a' nagyobb nemüből.

70. Hát Magyarországnak koronás ura most kicsoda? Ő felsége ötödik Ferdinánd, egyszersmind ausztriai császár, ki rendszerint Bécsben tartja lakását.

71. Hányféle tartományon uralkodik urunk mint ausztriai császár? Háromfélén, ugymint: német, lengyel és olasz tartományokon.

72. Mellyek a' németországi tartományok? Azok, fekvésök' rende szerint, délről a' tenger-nél kezdve, imigy következnek:

1) Illyria, azaz: Karinthia, Karniolia és az ádriai tenger-part-vidék nyugat felől. Fővárosok: Laibach és Trieszt, melly tengeri város.

2) Styria, vagy Stájer-ország, tőlünk nyugatra. Ennek vasa igen jeles. Szép város benne Grétz a' Mura mellett 36 ezer lakossal.

3) Tyrolis, Stájeron belül nyugatra; hegyes zordon tartomány, folytatása Schvaitznak, melly mindjárt tul

van rajta. Nevesebb város benne: Innsbruck, az Inn nevű folyam mellett, és Bregenz.

4) Saltzburg, hasonló nevű várossal.

5) Ausztria, mellynek városai: a' királyi lakó város Bécs, a' Duna mellett, olly nagy, hogy kerülete negyed-fél mérföldet tesz; 34 külső városa van, és harmadfél-száz-ezer lakost számlál. Lintz is dunaparti város.

6) Csehország, mellynek fővárosa Prága, a' Moldova' két partján, 76 ezer lakossal. A' csehek híres muzsikusok.

7) Morvaország, mellynek fővárosai: Brün és Olmütz.

8) Sziléziának egy része, mellyben Troppau a' nevesebb hely, és Gréfenberg, melly a' legujabb időkben vizgyógy-intézetéről olly igen elhíresült helység.

73. Mellyek a' lengyel tartományok? Galicziá (vagy Gácsország) és Bukovina együtt. Ezek már éjszakra fekszenek. Lakosaik lengyelek, oláhok és sok zsidó. Főváros: Lemberg, 42 ezer lakossal. Velicskán kimeríthetetlen sóbánya van, mekkora nincs több a' föld' kerektségén. A' bánya egy egész földalatti várost képez 740 ölnyi mélységben; hol kápolna, rakmányok, lóistállók, sőt egész utca-sorok találtnak kősóból kivágva, és 500 ember dolgozik benne szünet nélkül. Innét kapják só-jokat a' felső-magyarországi lakosok is, mint ide közel-lakók.

74. Mellyek az olaszországi tartományok? Lombárdia, mellynek fővárosa Milano; Velence, ama' híres tenger-város, melly ben a' tengerben van építve, és utcái is víz-csatornákból állanak.

75. Mellyek a' magyar korona' birtokai? Magyarország, aztán Erdély, Horvátország, Dálmátzia, a' határ-őrző katonai szélek és a' magyar tenger-part' vidéke.

III. Magyarországrol különösen *).

76. Magyarország mellyik tartományokkal határos nevezet szerint? Azok im e' követ-

*) Más nevei a' magyarhonnak: Hunnia, Pannónia.

kezők: éjszak felé Morva, Szilézia, Galliczia; kelet felé Erdély- és Oláhország; dél felé Török-, Tót- és Horvátország; nyugat felé Karinthia, Stájerország és Ausztria.

77. Ezt a' szót határ, még másként minemű szókkal is szokás kifejezni? Megye vagy megye és vonal (linea).

78. De mi különbség van mégis a' megye, határ és vonal között? A' határ leginkább faluról mondathatik; a' megye egy-egy egész vidékről, — mint országunkban a' városok' és várak' megyéi, vagy a' vármegyék; a' vonal vagy gránicz mondatik egy országról.

79. Csupán maga Magyarország hány mérföldet foglal? 3853 négyszegű *) mérföldet, mellyen kerek-számmal 9 millió ember lakik; és időről időre szaporodik.

80. Magyarország' határának, azaz: földének színe milyen formájú? Csaknem mindenütt hegyek kerítik be, — kivált éjszakra és keletről. Pozsonytól egész Erdélyig a' Kárpát hegyek övedzik körül, mellynek legmagasabb csucsa: a' Tátra, Fátra, Mátra. Ellenben az ország' közepe nagyobb részint síkságból álló. Nagy kiterjedésű róna pusztaságok, p. o. a' debreczeni, kecskeméti és más puszták. Nagy erdőségek a' Bakony és Vértes erdők. Nagy tavak: a' Fertő és Balaton. Folyó-vizek, mellyek ez ország' határaiban folynak: Duna, Tisza, Dráva, Száva, Rába, Vág stb. Azonkívül forrás és savanyu (érczes) víz ez országban annyi van, mennyi Európában egy országban sincsen. Legnevezetesebb van Füreden, Bártfán, Parádon.

81. Mi különös levegői tüneményt láthatni Magyarországnak tiszamelléki pusztaságain? A' délibábot **).

*) A' tanító magyarázza meg, hogy itt a' mérföld nemcsak hosszában értetik; hanem olly darab földet jelent, melly szélében-hosszában, sőt mindenfelől egyegy mérföld. Lásd V. rész: IV. 8 — 10. szám.

**) Leírását lásd a' VII. részben, a' 103-dik kérdés alatt.

82. Mellyek tehát a' fő folyó-vizek Magyarorszában? Köztök legnagyobb a' Duna és a' Tisza. Mind a' többiek ezekbe folynak; ezek pedig végre magában a' Dunában egyesülve, a' Fekete-tengerbe ömölnek. És így Magyarország' földje a' Fekete-tenger felé lejt, a' mit honnét tudunk? —

83. A' folyó viznek mellyik a' jobbik, mellyik a' bal oldala és partja? Képzeld az ember magát a' folyó viznek közepén állva, arcczal arra fordulva, merre a' viz foly; és akkor a' melly partja a' viznek jobb keze felől esik, az lesz annak jobbik partja; a' melly pedig bal keze felől esik, az lesz annak bal partja.

84. Mit hívunk folyóviz' torkolatjának? Annak kiömlését egy más nagyobb folyamba, vagy a' tengerbe.

85. Millyen irányban foly a' Duna? Ered Németországban nyugat felől, és foly kelet felé. Keresztül futja Német-, Magyar- és Törökországot, és végre beömlik a' Fekete-tengerbe.

86. Miről nevezetes folyó viz a' Duna? Ez a' legnagyobb folyó Európában. Ezen járnak fel és alá a' nagy gabona-kereskedő hajók, és a' pompás utazó gőzhajók. Belőle fogják a' sok halat; ama' tengeri halat is, a' vizát. Rajta vannak a' sok malmok; sőt néhány aranyat is mosnak vizéből. A' szigetek, mellyeket csinál: Csalóköz, golyvát okozó rosz vizeivel; Szigetköz, András' szigete Vác mellett, Margit' szigete Buda közelében, Csepel-sziget Ráczkeve mezővárossal még alább. Állandó hid rajta még eddig országunkban sehol sincsen, hanem hajó-hid van átesinálva rajta: Pozsonynál, Pestnél, Komáromnál és Esztergomnál. Másutt u. n. röpkülő hidakon járnak át. Azonban már készülöben van Pest és Buda között az állandó roppant hid, és pedig lánczhid, melly sok millio forintba kerül.

87. Millyen irányban foly a' Tisza? Ez, éjszak felől, a' Kárpátokból eredve, foly dél felé és Titelnél a' Dunába ömlik.

88. Mi által nevezetes a' Tisza? Ez a' folyó rendkívül sok csavargásokkal jár, mi által nagy posványosságokat csinál, és gyakran ki is árad; de ennek még eddig nem lehetett elejét venni. Járnak rajta ke-

reskedő-hajók is; névszerint rajta szállítják a' sok söt és fenyő-fát. Hallal, rákkal nagyon bővelkedik. Állandó hid van rajta által Szolnoknál, Szegednél, Tisza-Fürednél, Tokajnál stb.

89. Nevezd kisebb folyókat, melyek a' Dunába ömlenek? Alulról folynak bele a' Lajta, Rába, Rábcza, Dráva, Száva; fölülről a' Vág, a' csavargós Nyitra, Garan, Ipoly, maga a' Tisza, Béga, Temes, (tehát a' Dunának bal szélébe mely folyók ömlenek? Hát a' Rába a' Dnnának melyik felén ömlik be?)

90. Nevezd kisebb folyó-vizeket, melyek a' Tiszába folynak? Jobbról a' Bodrog, Hernád, Sajó, Eger, Zagyva; balról a' Szamos, Körös, Maros.

91. Melyek Magyarországnak főbb termései? A' magyarországi termések a' természetnek mind a' három országából kimeríthetetlen bőségűek és különös jóságúak; — a' minthogy erről el van híresedve Magyarország a' legtávolabb külföldön is. Névszerint az állatok' országából nevezetes termések: a' lovak, juhok, ökrök és sertések. A' növények' országából: a' gabona, bor, dohány, gyümölcs, tüzelő, és ennek pótolására a' tőzeg vagyis turfa. (Terem pedig a' tőzeg hanas vidékeken: és olyan földzsombok, mely összerothadt fűvek' és mohok' gyökereiből áll, és gyantától, kénkötől által van hatva). Az ásványok' országából: arany, ezüst, só, kőszén, az opál nevű drágakő. Csak fehér-őn (czin) nem találta Magyarországnak.

92. Hogy Magyarország igen áldott jó élelmes föld, azt honnét is vehetni észre kíváltképen? Onnét, hogy a' lakosok ebből más országokba kiköltözni nem szoktak, holott ellenben ide más idegen országokból seregesen költözködnek be az emberek.

93. A' földnek termései mimódon szellesztetnek el mindenfelé? A' kereskedés, adás-vevés és cserélés által, mi végre szolgálnak a' számos vásárok az országban. Jeles helyek p. o. ló-vásárra nézve Győr; szarvasmarha-vásárra nézve Fehérvár; gabona-vásárra nézve Bácska, Győr, Mosony, Soprony; épület-fákra nézve Szolnok, Komárom;

sertésekre nézve Soprony; mindenre nézve a' Pest és Debreczen városokban eső nagy vásárok. Esik pedig országszerte esztendőnként összeséggel kétezer vásár *). — Hány helyen van tehát vásár esztendőt át minden napon? —

94. Mit tudsz Magyarország' lakosairól általában? Nincs egy ország is több Európában, mellyben annyiféle lakosok volnának összeelegyedve, mint ebben a' kisded Magyarországbán. Nemzetökre nézve laknak ebben magyarok, palócz-magyarok, tótok, németek, svábok, oláhok, horvátok, rácok, rusznyákok, örmények, cigányok (vagy mint Indiában, eredeti honukban neveztetnek: csigányok), vandalusok, izraeliták (azaz: zsidók), francziák, olaszok stb. Valásukra nézve: keresztyének, zsidók; — amazok viszont római katolikusok, kétféle evangélikusok, és görög-hitűek. Rangjokra nézve nemesek és nemtelenek. A' nemesek viszont vagy főrangú nemesek és mágnások (herczegek, grófok, bárók, püspökök); vagy közrendű nemesek. A' nemtelenek is viszont: városi polgárok, és adozó jobbágy-parasztok. — (Lásd: XII. rész. II. III. szám.)

95. Hát az igazgattatásra nézve hányfélék a' magyarországi lakosok? Az igazgattatásra és személyes állapotjukra nézve a' lakosok vagy papi, vagy polgári, vagy hadi rendhez tartozandók mindnyájan; — a' kóborló cigányokat kivévén, és a' zsidókat, kik polgári joggal nem bírnak, és csak bizonyos pénzmennyiség' fizetéseért sziveltetnek (melly az u. n. toleránz-pénz).

96. Minemű különféle telepedésekben laknak Magyarországbán a' lakosok? Vanak itt is e' végett (mint más egyéb országokban) szerzetést mindenfelé: szabad királyi városok, püspöki

*) Itt a' tanító figyelmeztetheti a' gyermekeket nagy vásárokbán és ismeretlen népes városokban való okos magokravigyázásra, hogy p. o. el ne báméskodjanak, vezetőjüktől el ne maradjanak, és el ne tévedjenek, — hozván elő példáit az elveszett, vagy elvesztett, kidobolt és megtaláltott gyermekeknek ste.

városok, mezővárosok, rendesen épült faluk *) vagyis helységek; aztán puszták **), majorok, csárdák, szálások, tanyák; kunyhók, viskók, putrik, azaz: földalatti lakások. Sátorok alatt már most csak az országban ide 's tova vándorló oláh-czigányok tengődnek. A' hegyek' tetején épült régi várakban pedig ma már nem lakozik senki: és azok elhagyatva 's megromolva állnak.

97. Azok a' sokféle nemzetek immár hol és merre laknak az országban? A' magyarok leginkább alsó Magyarországon, Tisza' táján és Dunán túl laknak. A' németek a' királyi városokat birják, melyek' száma negyven; — laknak aztán Szepesben, Tolnában, Mosonyban, Vasban és ország szerte sok egyes falukon közben-közben. A' tótok a' Kárpát' mentében eső vármegyéket töltik el; de azokon kívül másfelé is találtnak sok falukban. Az oláhok Erdély felé laknak. A' zsidók elszórva mindenütt, — kivévén a' bánya-városokat, melyekből ki vannak tiltva. A' palócz magyarok Nógrád, Hont, Gömör, Borsod és Heves vármegyékben laknak ***).

98. Vannak-e egész vármegyék is tiszta magyarok, tiszta németek, vagy csupa tótok? Illyen vármegye nincsen egy is. A' magyarok azonban az ország' összes lakosainak majd felét teszik, azaz: vannak négy-millió számmal. Beszélnek pedig magyarul még többen is; és ma már a' többi nemzetű lakosok igen magyarosodnak. De akármennyifélék is Magyarország' lakosai, azért mindnyájan ugyanazon egy hazának gyermekei vagyunk; egy törvény, egy király alatt állunk; és tehát tartozunk egymást becsülni, türni és szeretni. Gyűlölni vagy szinte üldözni és nyomni, nem szabad egyiket is.

*) Falut kell érteni a' magyar nyelvben, valahányszor *fa* vagy *falva* végezetű helység-név említetik; p. o. Iván-*fa*, azaz: Iván' falva, faluja; Mihál-*fa*, azaz: Mihál' falva stb.

**) Mit értesz ez alatt? Terméketlen és pusztá telkeket-e, vagy talán más valamit?

***) Lásd a' XI. résznek szerzelékét, 11. sz.

99. Hogyan osztatik fel Magyarország? Különféleképen. Fekvésére nézve p. o. felosztatik: 1) felső és alsó Magyarországra; de ez bizonytalan felosztás; aztán 2) négy kerületre; ezek ismét vármegyék-re, ezek viszont járásokra. És ez már bizonyosabb felosztás.

100. Mit értünk felső Magyarország alatt? Az országnak éjszaki hason felét, vagyis a' dunáninneni és tiszamelléki kerületeknek azon vármegyéit, mellyek a' Kárpátok felé esnek.

101. Mit értesz alsó Magyarország alatt? Az országnak déli hason felét, vagyis a' dunántuli kerületet egészen, a' többi kerületeknek is pedig déli részeit. — Mi tehát alsó vagy felső Magyarorszáiban lakunk-e? —

102. Hát azon négy kerület, mellyekre Magyarország felosztatik, hogyan neveztetik? Dunán innen, Dunán túl; és Tiszán innen, Tiszán túl való kerületeknek.

103. Minemű állásba kell magát az embernek képzelni, hogy ezen elnevezéseken meg ne zavarodjék? Képzelni kell magát a' Duna és a' Tisza közé, névszerint az országgyűlések' helyeire (Rákos' mezejére vagy Pozsony' városába), hol t. i. ezt a' felosztást régenten rendelték és legujabban 1723ban megerősítették. Onnét felvéve aztán, a' melly részei az országnak Dunán innen vagy túl, és Tiszán innen vagy túl esnek, a' szerint neveztetnek mai nap is. — (Ha ezen kerületeket a' Duna' és Tisza' jobb vagy bal oldalához képest kellene elnevezni: akkor a' dunáninneni kerület vajjon mellyik partjára esnék a' Dunának? Hát a' tiszántuli? Hát a' Dunának jobbik partjára mellyik kerület esnék? Hát a' Tiszának bal partjára?)

104. A' négy kerület viszont miképen osztatik fel? Vármegyék-re, mellyek az egész országban összesen 52 számmal vannak; t. i. a' Jászságot, Kunságot és más külön vidékeket is hozzájok értve. Közöttük Torna a' legkisebb, Bihar a' legnagyobb.

105. Megmagyarázva mit tesz ez az elnevezés: vármegye? A' váraknak vagy városoknak megyéit, azaz: határait, kiterjedéseit teszi. De érteni

kell alatta: egyegy főispáni törvényhatóságnak körét, egyegy főispánságot.

106. A' vármegyék neveiket honnét vették? Valamelly folyó víztől, várostól, vagy jeles embernek nevétől.

107. A' dunáninneni kerületről mit kell tudni általában? Ez az egész országon végig fekszik, és mind a' négy kerület között a' leghosszabb. Másként dunamelléki kerületnek is neveztetik.

108. Hány vármegyét foglal magában a' dunáninneni kerület? Tizenhármat.

109. Miképen neveztetnek azok, és milyen renddel fekszenek? Pozsony, Nyitra, Trencsin, Árva és Liptó egy karéjban fekszenek az ország' szélein. Alattok fekszik Turócz; ez alatt Bars; ez alatt Esztergom. Liptó alatt fekszik Zólyom; ez alatt Hont és Nógrád vármegye; ez alatt Pest a' Kis-Kunsággal; végre Pest alatt Bács vármegye *).

*) A' vármegyék', tartományok' és egyes helyek' fekvéseinek meghatározásában szorgalmasan kell gyakorolni a' tanulókat, mindenkor a' lakhelyet vevén fel álló pontnak, hogy tudják magokat minden ismeretlen helyeken is tájékozni (orientálni). P. o. a' maga falujáról im e' kérdéseket tehetni elébe a' gyermeknek: „Mellyik épületek állnak a' falunkban legközepe? Hol áll a' templom? (középen-e, vagy délnek stb jobban?) Mellyik ég tájról van a' templomnak főajtaja? Merre fekszik a' templomhoz a' pap-ház? Az iskola-ház? Mi környezi az iskolaházat keletről, nyugatról stb? Merre esik a' temető? Megye falunkon végig vagy keresztül ország-ut? Millyen irányzatban vonul az keresztül? Mellyik legközele bbi faluba veze a' főút, ha azon kelet felé megyünk? Hátha nyugat felé stb? Mellyik határ-telek esik a' helységhez legközelebb? Mellyik legtávolabb stb?“ Igy a' falu' kútjairól, hidjairól, erdőkről, patakról stb. — Aztán: a' földleírás-tanításkor mindig előttük legyen a' gyermekeknek a' mappa; azon tartsák mindig egy ujjokat, és azon tegyenek utazást, a' lecke szerint haladván odább-odább.

110. Számláld elő azon városokat, melyek a' Duna' partjain ország-hosszszanta épülve vannak? Legföntebb Pozsony a' bal parton; Mosony és Győr a' kis Dunának jobb partján, Komárom vizek között; Esztergom a' jobb partján; Vác a' balon; Buda jobbon, Pest balon, egymásnak átaellenben. Alább Földvár, Paks, Kalocsa, Baja.

111. Mondj nevezetességeket ezen városokról? Pozsony k. v. *). Itt szokás tartani országgyűléseket és koronázni királyokat, királynékat. — Mosony m. v. híres gabona-kereskedő hely, és a' sok gabona-hajó' tanyája. — Győr k. v. gabona-kereskedéséről és sok hajóiról híres. A' győri czipó igen becses. Itt három folyam ömlik össze, mint mondja ama' köznép versim: „Nem szeretem Győr' várában 's városában laktomat, mert a' Duna', Rába', Rábcza' rákja vágja lábomat.“ Van Győr több is (p. o.?—);—ez Nagy-Győr. — Komárom k. v. azon csucsban, melyet a' Dunának és Vágnak összefolyása képez. Bele a' Dunán hajó-hidon járnak által 1838 óta. A' város mellett, vizek között, van amaz erős vár, melyet még semmi ellenség nem vehetett meg. Van Komárom is több (p. o.?);—ez Rév-Komárom (miért?). — Esztergom k. v. a' Garam' torkolatjánál. Igen régi város, mellyben született és megkereszteltetett a' magyar nemzet legelső királya, szent István. Az ország' főpapjának lakhelye. Itt van a' legropantabb templom az országban. — Váczon a' siketnémák' számára tanítóintézet találtatik **). Buda, régi k. v. 36 ezer lakossal. Itt lakik az ország' nádor-ispánja (a' palatinus); itt tartatik az országnak koronája és minden drágasága ***). Az országban a' főhadi kormányshézék (komandó) is Budán van. Budán vannak a' Duna' partján jeles meleg fürdők is; valamint itt van Szent-Gellért' hegye, de a' melly nem boszorkányok' tanyája (mint róla babonásan mesélik): hanem áll rajta egy szép csillagvizsgáló torony. — Pest k. v. 80 ezer lakossal. Gyönyörű

*) K. v. annyit tesz, mint királyi város; m. v. mezőváros.

**) Ennek ismertetését, és hogy miképen vétethetni be abba, lásd megírva bőven a' Tudományos Gyűjteményben, 1817. VII. kötet. 1818. IV. köt.

***) Lásd a' XI-dik résznek szerzelékét, 27. sz.

nagy város. Van 12 piacza. Itt esnek a' legnagyobb vásárok az országban esztendőnként négyszer, mindenkor két hétig tartván. Itt vannak a' legfőbb ítélő-és törvényszékek, a' legfőbb iskolák; és az a' tudós társaság is itt szokott össze gyűlni, mellynek e' mi Kézikönyvünket köszönhetjük. Itt futtatnak lovakkal versenyt, a' Rákos (patak) mezején — kitett jutalomért, mellyhez parasztgazdák is juthatnak.

112. A' Morva felől való ország-széleken micsoda jeles helyek vannak? Szokolcza, k. v. — Holics, hol a' király ő felségének van jószága, mulató helye és selyem-gyapjas juhgazdasága. — E' tájon laknak 3 faluval a' habánok is, melly egy különös nemű tót nép, és többek közt arról ismeretes, hogy házaik építésében igen dicséretes módot gyakorol, és háztetőkhöz agyagból, szalmából készült éghetetlen vegyülettel él, — a' mi habáni földének nevezetik, és mai napon már másutt is utánoztatik.

113. Nevezd városokat a' Vág' mentében? Fönt van Puchov, hol készül az erős puchovai posztó. Alább esik Trencsin k. v. E' tájon már a' gabona-termesztés nem diszlik: ellenben a' gyümölcs, kender, len, juh, kecske és sajt-csinálás. A' drótozó tótok e' tájról járnak szerte a' világba. Nagyszombat stb.

114. A' Kárpátok' alján eredő Árva és Turócz nevű kis folyamok' vidéke milyen vidék? Országunkban ez a' legsoványabb vidék; a' lakosoknak csak zab-kenyerők terem meg. És mégis igen sűrű a' népesség, és munkás, szorgalmatos emberek a' tót lakosok. Innét kerülnek az alföldre a' hornyakok és mindenfelé az olejkárok (de mik ezek?). E' tájakon fekszenek a' Kárpátnak egyik legmagasabb csúcsai: a' Fátra-hegy és a' Kriván.

115. Még micsoda folyók mennek e' keletből alá a' Dunába? —

116. A' Garam folyó' mentében mellyek a' nevezetes helyek? Zólyom, Besztercze, Uj-Bánya, Körmöcz-Bánya, mint arany- 's ezüst bányáikról világszerre híres helyek; és Selmecz, hol bányász-iskola van, — az országban egyetlen, és Európában is a' legjelesebb. Tizenhatsz bánya van itten, és azokban 8000

ember dolgozik. Körmöczön pénzverő-hivatal is van, melynek pénzei B betűvel szoktak megjelölni. — Breznón készül az u. n. jóféle brindza (turó), mely országszerte széthordatik zséterkében, és nagyon kapós. A' csipkés tótok is Breznó-bánya körül laknak.

117. Hát az Ipoly' környékéről van-e valami nevezetes? Itt laknak az u. n. palócz-magyarok. Itt van Ipolyság m. v. és Gács, hol a' legjelesebb posztó-fabrika virágzik, mely 2000 embert táplál a' körülrő fekvő falukon. Kospallag híres dohányt termeszt.

118. Pest' vidékéről mit jegyzesz meg? Itt már elkezdnének a' faluk ritkulni; vannak helyettők tanyák, csárdák, szállások és nagy puszták-térségek, millyen p. o. ama' legnagyobb mezővárosnak Kecskemétnek a' pusztája. Itt esik a' Kis-kunság is, mellyben fő helyek: Félegyháza és Halas m. v.

119. Miről nevezetes a' dunamelléki kerületnek alsó része? Ez az u. n. Bácska, egyik legnagyobb gabona-tára országunknak. Jobbára ráczok lakják. Itt van Szabadka k. v. Futakon a' kegyes uraság esztendőnként nagy ünnepélyességgel jutalmakat osztogat az olly derék jobbágyoknak, kik a' selyemhernyó-és méhe-gazdaságban kitünőleg iparkodók, és gyermekeiket a' mentő-himlővel beoltatják. Zombor, Ujvidék k. v., Baja m. v. élénk kereskedéssel, a' Duna mellett.

120. Mit értesz a' Csajkások' vidéke alatt? Bácskának azon végső csucsát hívják így, mellyet a' Duna' és Tisza' összefolyása csinál, és a' melly már a' katonai határ-őrző szélekhez tartozik.

121. Hány vármegye számláltatik a' dunántuli kerületben? Tíz.

122. Millyen renddel következnek egymásra a' dunántuli vármegyék? Felülről kezdvén, az ausztriai széleken nyulik el Mosony és Soprony; a' stájer határokra dől Vas és Zala; Horvát-ország' szélére dől Somogy és Baranya; Baranya fölött, a' Duna' jobb partján fekszik Tolna, e' fölött Fehér, e' fölött Komárom, e' fölött Győr, — melly aztán Mosonynyal határos. Legközepe fekszik Veszprém.

123. Mit jegyezhetni meg a' dunántuli kerületről általában? Ezt hajdan Pannóniának hívták. Itt találtnak az országban a' legnagyobb erdők, u. m. a' Bakony és Vértes; a' legnagyobb tavak, u. m. a' Fertő és Balaton. E' kerületben van a' két gazdasági főiskola is: Keszthelyen a' Balaton mellett, és Óvárrott a' kis Dunánál Mosony vármegyében.

124. A' dunántuli kerületből micsoda folyamok ömlenek a' Dunába? —

125. Ird le a' Rábca' mellékének nevezetességeit? Ez, a' Fertőből eredvén ki, képezi az u. n. Hanságot, úgy nem különben a' kónyi és barbacsi tavakat, — mellyek' vidékét Tó-köznek szokás hívni. A' Rábca' felső partjain levő németiséget Nyulának hívják. Szénával gazdag tájékok, gyönyörű falukkal.

126. Millyen vidéke van a' Fertőnek? Nyugat felől becses szőlőtőkkel beültetve a' rusztiak és sopronyiak által. Kelet felől esik az 1000 holdat foglaló Hanság, részint egerfával beültetve. Partjain esnek: Nézider m. v., Ruszt a' legkisebb k. v. és Soprony, ez is k. v., mellyről nyugatra egy órányira kőszénbánya létezik.

127. Micsoda folyamocskák ömlenek a' Rábába? Fölről a' Lapincs, Gyöngyös, Herpenyő, Répcze; alulról a' mocsáros Marczal, mellynek a' Rábába ömlésénél (Marczaltőnél) négy vármegye-határ tűzik össze. A' Marczal viszont fölveszi a' Tapolczát, Gereenczét és a' Bakony-eret.

128. Mi helyet tartasz meg emlékezetedben Répcze' mellékéről? Csepreg m. városát, hol esztendőnként pünkösöd-hétfőn verseny-lófuttatás tartatik kitüzött jutalomért.

129. A' Gyöngyös' mentében minemű városok esnek? Kőszeg és Szombathely. Kőszegen belül laknak az u. n. hiénszek, Szombathelyen alul a' vandalusok.

130. Vajjon mit hívunk Rába-köznek? Azt a' szép buzájáról és tehetős lakosairól híres vidéket, melyet a' kis és nagy Rába, és a' Hanság kerítenek be. Nevesebb helyek benne: Vitnyéd, Kapuvár, Csorna m. v. A' vitnyédi dohány híres.

131. A' Rába' partjain eső helyek közül számlálj előnkbe némelyeket. Stájer felé Szent-Gotthárd; idebb Körmend, Sárvár stb m.v.

132. Mi jelességgel dicsekszik a' Tapolcza? Nagy forrásokból veszi eredetét, télen-nyáron egyaránt foly, hajt sokféle malmokat, és híresekké teszi molarait a' partján épült népes magyar mezővárosnak, Pápának.

133. Mi hirt tudsz mondani Győr' vidékéről? Ez vizekkel és áradásokkal, szénával, hallal, rákkal, szunyoggal bővelkedő vidék. De az alsóbb részeken hegyek is emelkednek, millyen p. o. a' Sokoró. Itt esik Szent-Márton m.v. a' híres Pannon' halmával. A' faluk közül példabeszéd, hogy itt két barátón és három nyúlonszántanak *).

134. Komárom' táján ha utaznál, mire fordítanád figyelmedet? Bábólnán megnézném a' királyi ménest, Tatán a' veres márványkő-fejtést, a' szörnyű nagy forrást és az urasági pinczét, hol 500—2150 akós borhordók találtnak.

135. A' Rábán alúl, e' kerületnek derekán által, micsoda domb-karéj nyulik? A' Kemenes, mellynek alján van a' Ság' hegye, a' három Dömölk és még alább a' borairól híres Nagy-Somlyó' hegye.

136. Beszélj valamit a' Bakony' erdejéről? Ez egy rengeteg tölgyfás erdő. Belőle kerül temérdek sok tüzelő és szerszám 's épületfa, sok hizott sertés, sok vadhus. Benne laknak a' sok szén-égetők, talicska-, lapát- s egyéb faeszközöket csináló német és tót faragók egész falukkal. Vannak benne üveghuták is, és egy taplógyár. Neves helyek benne: Szent-Gál, mellynek lakosai a' szabaditékos királyi vadászok. Ugodon sok meszet égetnek. Rátót balga meséiről híres.

137. Nevezz városokat a' Bakony' aljában. Veszprém m.v. Öskün maig is egy templomot láthatni, melly valaha török mecset volt. Palotán, m.v. Mátyás király' mulató várkastélya maiglan épségben szemlélhető. Fejérvár, k.v. hová ha eljutok valamikor, megszemlélem a' nagy marhavásár-állást, az artézi kutakat, és a' fe-

*) Az az: két falu van Baráti, három Nyúl nevezetű.

jérvári bicsakokból vásárlók egyet emlékezetül. A' hajdani magyar királyok közül sokan itt koronáztattak és temetettek.

138. A' Bakonyon alul még van egy híres nagy erdőség, vajjon melyik az? A' Vértes, mely a' budai hegyekben végeződik.

139. Mit tudsz mondani a' Balatonról? 24 □
mér földet foglal el haszontalanul. A' jóízű fogas-hal csak benne terem. Nyugati partjai a' leggyönyörűbb tájéket adják; és itt van a' híres Füred is savanyu vízzel 's fürdő-intézetével. Kompon járnak át rajta több helyen is, p. o. Kővágó-Örsnél, Tihanynál stb. Keszthelynél 1839 óta töltés és hid van rajta. Sok ember ful bele esztendönként, kivált téli időn.

140. A' Balatonon belül Stájer felé foly egy kis folyam, Mura nevű, mely aláfelé tart: vajjon mibe ömlik az be? Melyik vidék lesz tehát Mura-köz? —

141. Mit tudsz Mura-közzről? E' vidék mocsáros. Tudatlan horvát nép lakja, sűrű falukkal. Benne van Csáktornya m.v.

142. Hová jutsz, ha alá-felé átkelsz a' Balatonon? Somogyba, mely külső és belső. Kapos, Marczali, m.v. Hetesen (Kaposmellelt) esztendönként löverseny (futtatás) tartatik, melyben adózó emberek' lovai is futhatnak érdemes jutalomért.

143. Mondj nevezetességeket Tolna vármegyéről? Ezt svábok lakják nagyobb részint. Szekszárdon híres veres bor terem. Tolna, Paks, Földvár, Bonyhád mező városok. Tolnán találtatik jeles kisededővő intézet, és illy intézetek' tanítóit képző iskola.

144. Mi van megjegyzésre méltó Baranyában? Itt (valamint Somogyban is) olly szép házi szokás van, hogy a' paraszt gazda-házaknál az aszszonyok magok szőnek; honnét az a' tréfás közmondás, hogy Baranyában minden takácsok megbabáznak. Itt van Pécs, k.v. Mohács híres hely a' nemzeti történetekben a' törökkel 1526-ban történt szerencsétlen ütközetről.

145. A' tiszáninneni, vagyis tiszameléki kerületről mit mondhatni általában? Ez

a' legkisebb kerület a' 4 között, és fekvése egy hegyre állított ékhez hasonlít, mellynek csucsa épen az ország' közös közepére szolgál.

146. Hány vármegyére osztatik fel? Tizre.

147. Mi nevek, és hogyan fekszenek egymás között? Oda fönt a' Kárpátok' lánczánál fekszenek Szepes, Sáros, Zemplin, Ung és Bereg; Szepes az ugynevezett 16 szepesi városnak vidékével, alatt Gömör és Torna; Sáros alatt Abauj, ettől nyugat felé Borsod, és ez alatt Heves az ék' csucsán.

148. Micsoda folyó-vizek öntözik ezt a' részét Magyarországnak? —

149. Millyen tájék itt a' Kárpátok' alja? Itt a' levegő olly hives, hogy még a' gabona is későbbben érik, mint másutt; és csak augusztusban aratható. Bora nincs, de van benne sok vas, réz, borsó, len és kender; sőt e' tájon ásnak drága köveket is, névszerint opált. Legmagasabb hegy-csúcsok itt: a' Tatra és a' lomniczi tető.

150. A' Kárpát hegyek' lábainál mi nevezetes helyek vannak? Késmárk, Lőcse, Bártfa, Eperjes, kis királyi városok. Sóvárótt (közönséges falu) bő sós kutak találtnak, mellyekből a' király sok konyha-sót főzet. Munkácson erős tömlőczők vannak a' czégéresebb rabok' számára. Szomolnok mezőv. pénzverő hivatallal, mellynek pénzei S betűvel bélyegezvék. — E tájon laknak hazánkban lengyelek is két faluban.

151. Mit tudsz a' Sajó' vidékéről? Vannak itt is sok vas-, réz- és eleven-kéneső-bányák; névszerint Csetneken, hol készülnek a' sok lóbékók és rab-bilincsek. Palóczok itt is laknak. Miskolcz derék m.v. Diós-Győrött sok facsutora (veres gyurkó) készittetik.

152. Mi helyekre talál az utas a' Hernád' mentében? Kassára, kv. felső Magyarország fővárosa fegyvertárral. Cserveniczánál van a' leggazdagabb opáلكő-bánya.

153. Millyen áldott táj a' Bodrog' tája? Itt nyulik el az u. n. Hegy-alja, és foglal 5 □ mérföldet. Ezen termesztik a' tokaji és mádi stb lakosok a' világszerte becses tokaji bort. E' tájon esnek: Sátoralja-Ujhely és Sárospatak mezővárosok is. Bodrog' vidékén te-

lepedtek meg legelsőben a' magyarok Ázsiából ide bevándorlásukkor.

154. Hát a' kis Eger' vize mellett van-e valamely nevezetes város? Van, hasonló nevű város csillagász-toronnyal, és veres bort termő szőlőhegyekkel. — Túron sok vizes-korsó gyártatik.

155. Alább Pest felé egy magas hegy van ebben a' kerületben: vajjon micsoda hegy lehet az? A' Mátra, ugymint a' Kárpátoknak egy ide benyuló csucsa. Ennek tövében van Gyöngyös m. v. Debrő dohányáról híres. Hatvan m. v. a' pesti országutban.

156. Magának a' Tiszának partjain mi nevezetes helyek találhatnának? Tisza-Füred, hol van a' legujabb szép hid rajta által. Szolnok m. v., hol nagy só-magazin van, és épület-fák' rakhelye. Szeged nagy k. v. 10 □ mrfdnyi határral. Itt is van kőszó-magazin, hajó-építő műhely és sófőzés. A' szegedi fenytő-ház is híres. Ó- és Török-Becse, Tittel m. v. a' Duna' és Tisza' összefolyásánál.

157. Hát a' Jászság alatt mit értesz? Azt a' kisded vidéket, melly a' Zagyvának bal partján nyulik el. Jászberény m. v., hol az első magyar vezérek' egyikének Leelnek kürtjét (vagyis a' jász kürtöt) mint különös drága ritkaságot őrizik és mutatják a' város' házában.

158. E' kerülethez számláltatik Nagy-Kunság is: de ez már hol fekszik? Tul a' Tiszán, ennek nádas lapályai között. Mezővárosa Karczag.

159. A' tiszántuli kerületről általában mit mondhatni? A' többi kerületek között ez a' legnagyobb. Ebben vannak a' legroppantabb vármegyék, a' legnagyobb pusztaságok és üres népetlen térségek, mellyek hajdan rakva voltak lakosokkal, de a' tatárok és törökök által kipusztitattak. Nagyságához képest tehát mégis ebben lakik a' legkevesebb nép.

160. Hány vármegyét foglal magában? Tizenötöt.

161. Miként neveztetnek azok, és milyen renddel fekszenek egymás mellett? Az ország-

nak legéjszakaiabb csucsán terül el Marmaros; alatta egy kis karéjban Ugocsa, hosszasan pedig és nyugat felé Szatmár, ez alatt Közép-Szolnok, Kraszna és Kövár' vidéke; Szatmárhoz nyugatra Szabolcs, és ettől ismét keletre Bihar, mely egy maga az egész tiszántuli kerületet keresztülfogja. Bihar alatt egymásmellett nyulnak lefelé a' Tisza felől Békés, Erdély felől Arad, Zaránd; Békés alatt esik Csongrád és Csanád, Csanád alatt Torontál, Arad alatt Temes és ez alatt Krassó vármegye. Az erdélyi széleken fekszenek: Kövár' vidéke, Középszolnok és Kraszna vármegyék, melyek azelőtt Erdélyhez tartoztak, de az 1836-diki országgyűlés óta Magyarországhoz csatoltatvák.

162. Mi c s o d a folyók öntözik ezt a' kerületet? Legfőntebb a' Kárpátokból sok apró folyó áradoz ki, melyeknek együvé-ömléséből lesz aztán a' Tisza. Ebbe folynak alább az Ér, Berettyó, a' 3 águ Körös és a' Maros. Mindezek a' vizek pedig sok mocsárt csinálnak magok körül, milyenek p. o. a' hortobágyi, ecsedi mocsár stb.

163. Millyen vidék e' kerületben a' Kárpátok alatt fekvő? Zordon hegy, völgy, erdőség. Az oláh lakosoknak burgonyánál és kukoriczánál egyebök nem terem, és mégis ez az országnak az a' vidéke, mely nélkül el nem élhetnénk. Mert itt terem a' sok nemes ércz, aztán itt vannak a' kimeríthetlen sóaknak, melyekből szállítatik a' só mindenfelé az országba a' Tisza' hátán, mely itt ered. Névszerint Rónaszék nevű faluban van a' fősóbánya, melyben naponként 300 embernél több dolgozik. Őszvesen a' Marmarosból évenként kerülő sót 200,000 mázsára teszik. A' fő sóhivatal Szigeth nevű mezővárosban vagyon; valamint a' fő sóraktár is, melybe háromszázezer mázsa kősó fér.

164. Hát alább felé millyen föld van e' kerületnek? Róna, síkság és erdőtelen. Bujálkodásig termékeny mindenből. A' telkek trágya nélkül is bőven teremnek, és a' trágyát tüzelésre fordíthatják. A' mezők pedig szíksóval bővelkednek, melyet — miut valami fehér-liszt port, — úgy söpörnek össze reggelenként az aszszonyok a' füvekről, és használják (mire?). De a' helységek ritkán állnak, úgy hogy szinte örül az utas, ha sok órányi menés után valahol ismét egyegy torony-

csucst megpillanthat. Névszerint az egész Csongrád vármegye csak hat faluból áll, — a' többi népesség pusztai szállásokon lakik.

165. Mit tudsz a' Berettyó' vizéről? Ez néhutt gyöngy-kagylókat is terem. Mellette van Diószeg m.v. Itt hajdan a' vásárok bizonytalan napokon estek, úgy hogy sokszor hiába fáradtak el oda az adók-vevők, azért maig is a' hiába tett utra ezt szokás mondani példa-beszédben: „Megjártad a' diószegi vásárt.“

166. E' kerületben mellyik a' legnagyobb város? Debreczen, k.v. 42 ezer lakossal nagy, homokos sík térségen. Népes vásáraitól, szappan-főzéséről, csutorásairól stb híres *). Határa szörnyű kiterjedésű; és a' pusztája 15 □ mrfdet fog el (következőleg nagyobb mint az egész Torna vármegye). — Nagybánya Körmöczczel vetekedő jeles bánya-város, holtelőtt pénzverő-hivatal volt; pénzei G betűvel bélyegezvék.

167. Hát a' Körös folyamról mit mondhatni? Ez néhutt aranyport is hord. Mentében esnek: Körös-Bánya arany aknáival; Szarvas és Csaba, m.v. 20 ezer lakossal.

168. A' Maros' partjain mi van az útasnak megnézni-való nevezetesség? Mezőhegyes' határiban a' világszerte híres nagy királyi ménes; mindössze 3000 darab ló. Legelőjük 4 □ mrfre terjed. — Makó népes m.v. Óarad k.v. — A' híres ménesi bor is e' tájon természetlik.

169. Mit hívunk Bánátnak vagy Bánságnak? E' három vármegyét együtt: Krassó, Temes, Torontál.

170. A' Bánátról mit illő tudnod általjában? Egész országban ez a' legáldottabb vidék mindenből. Ugy szólván ez az életés háza Magyarországnak. Itt az égalj nagyon meleg; a' gabona korán érik, és juniushban már aratnak. Nemcsak mindazt bőven terem, a' mit más vármegyék; hanem olly termésekkel is dicsekszik, mellyekkel több egy sem dicsekedhetik az országban. Termeszt t. i. selymet is, és rizskását annyit, hogy az országot Bánát tartja rizsszel. Szilvapálinkát is

*) Tót szappan; megmosni valakit tót szappannal: mit jelent ez a' közbeszéd?

Itt sokat főznek. A' méhes gazdaság nagyában üzetik, és a' falubeliek méh-házai mindenütt kün vannak a' réteken, hol külön pásztorok által őriztetnek. A' lakosok leginkább oláhok, kik (mivel nem oktattatnak semmire) nagyon bárdolatlan emberek, barmaikkal együtt-laknak, és az ember-ölésre is hamar készek. Itt laknak az országban francziák is 5 faluval. Egyébiránt a' bánáti föld posványokkal teljes, azért levegője nem épen egészséges. Ebben esik a' nagy Ferencz-csatorna, melly a' Tiszát a' Dunával összeköti.

171. Mellyek Bánátban a' leghíresebb helyek? Dognácskán a' legfinomabb márványt fejtik. Versecz k.v., hol nagy selyem fábrica van, és a' lakosok a' selyem-hernyó' tenyésztéséből élnek. Temesvár, k.v. és kulcsos erősség. Ebben már törökök is laknak. Határiban pamutot is termesztene. Fenyitékháza kiváltképen híres, és ide küldetnek az országból a' legczégéresebb gonosztevők. — Török-Becse, a' hajós-kereskedők' rakodó helye. — Szent-Miklóson gazdaságot tanító intézet találtatik. — E' tájon laknak hazánkban francziák is öt faluban.

172. Hogyan tudhatom azt meg, hogy milyen távolságra esnek bizonyos helyek egymástól? Azt megmutatja az a' mérföldet mutató mérték-jelzet, melly mindenik földképen találtató. Így p. o. Béctől Pozsony 10 m., Pest 35, Debreczen 55; Pestől Pozsony 25, Debreczen 20, ehhez Pozsony 45 m. stb.

IV. Erdélyről.

173. Még mellyik országot nézhetni úgy, mint Magyarországgal testvér-hazát? Ama' szép kis országot, Erdélyt, melly sok erdejéről és hegyes-völgyes határiról van így nevezve.

174. Merre esik Magyar-országnak Erdély? Annak keleti határain, és hegyek választják el attól.

175. Mekkora ország Erdély? Mintegy negyede Magyarországnak, azaz: tizenegyszáz □ mrfd másfélmillió lakossal. Formája szívéhez hasonlít.

176. Erdélynek mellyek a' fő erdei és hegyei? A' Czibles, Szurul, Retyezát, Bucsésd, — aztán

a' Parajdi, Búdös hegy és a' Gimes, mellyen sok vadbika és sólyom is találtatik.

177. Mondd meg Erdélynek fő folyóit. Ezek a' Szamos, Maros, mellyek Magyarország felé folynak, és a' Tiszába ömlenek — jelül, hogy Erdélynek magason fekvő földje van. Az Olt Oláhország felé foly.

178. Mik Erdélynek termékei? Ez gazdag kis ország. Terem sok sót, ezüstöt és aranyat pedig annyit, mennyit Európában egy ország sem.

179. Minemű fő nemzetek lakják Erdélyt? Magyarok, székelyek és szászok. Az elsőbb kettő magyar nyelven beszél; az utóbbiak' nyelve német, de olyan, millyenen nem beszél a' földön több nép egy is; — idegen nem is érti őket; tudnak azonban tiszta németül is. A' föld' népe pedig nagyobb részint oláh; és teszi Erdély' öszves népességének két harmad-részét.

180. E' fő nemzetek közül ki mellyik részében van megtelepedve Erdélynek? A' székelyek a' keleti széleket birják, a' szászok a' Marmarosra és Oláhországra dülő széleket; a' Magyarország felőli széleket és mind a' többi részt főlebb a' magyarok birják. A' magyarok' földje tehát a' legnagyobb rész. Ezekhez járul még a' széleken elnyuló katonai vidék.

181. Hát a' lakosok' vallása felől mint vagy értesítve? Ott is átaljában a' keresztyén vallás divatozik. Névszerint római katolikus, református és unitárius vallást követnek a' magyarok; év. lutherános vallást a' szászok; görög hitű vallást pedig az oláhok, örmények és bolgárok.

182. Hogyan osztatik fel Erdély? Az a' része, mellyben magyarok a' lakosok, kisdud vármegyék-re osztatik fel, (mint maga Magyarország); az a' része viszont, mellyet székelyek és németek birnak, u. n. székekre. Azonban a' vármegyék' igazgatása ott mégis más-ként megy, mint Magyarországbán.

183. Nevezd néhány magyar vármegyét és városokat Erdélyben? Doboka, Hunyad, Kolos, Torda, Küküllő vármegye stb és Fogaras' földje. Jeles városok pedig: Kolozsvár a' Szamos mellett, a' királyi kormánysházának és az országgyűléseknek helye. Hires a' kolozsvári káposzta is. — Gyula-Fehérvár, Nagy-Enyed.

184. Mondj néhány székely székeket? Csik-, Udvarhely-, Maros-szék stb. Székely városok ezekben? Maros-Vásárhely k.v., Bereczk stb.

185. Mellyek a' szászok' székei és városai? Szeben, Medgyes, Nagy-Sinkszék stb, és a' Barczaság. Városok ezekben: Brassó mint egyszersmind Erdély' legnépesebb városa. Szeben, Besztercze is kir. városok. Segesvár, Berethalom stb. A' magyar históriákban hires Kenyér' mezeje is az erdélyi szászok' földén esik.

186. Erdélyen tul micsoda ország van? Bukovina, Moldva, Havas-Alföld (Oláhország), melly két utóbbi már a' töröké. Az ezen országból Erdélybe általjövő marhák' és áruk' tisztítása, szellőztetése és a' dögmirigy' távoztatása végett az erdélyi széleken u. n. veszteglő-intézetek (kontumáczi-házak) állanak fön.

V. A' magyarországi tartományokról.

187. Magyarországi lakosnak mit illik tudni a' slávoniai megyékről? Hogy ezek Tótország nevet is viselnek, 's alattok nem a' felső magyarországi vármegyéket kell érteni, hanem azon termékeny megyéket, mellyek Horvátországtól keletre a' Dráva és Duna alatt Belgrádig nyúlnak.

188. Hány illy megye vagyon? Három: Pozsega, Verőcze és Szerem.

189. Kik azoknak lakosai? Nem tiszta tót nyelvű népek, hanem oláhok és illyriusok, kik görög hitűek, és már törökös szokásokat gyakorolnak. Itt p. o. már megvan néhány a' sok feleség-tartás; familia-név nincs; az illyr paraszt keresztbe-vetett lábakkal ül a' földön steff.

190. Emlits néhány érdemesebb helyeket? Legnagyobb város benne és egyszersmind erős vár a' Dráva' partján Eszék, k.v., — Pozsega k.v.; erős vár még Pétervárad is a' Duna' partján, Ujvidék ellenében. — Karlovicz, ugyan a' Duna-parton, k.v., veres borairól hires. Zimony v. Zemlin k.v., közép-pontja a' nagy kereskedésnek Bécs és Konstantinápoly között; azért ott is veszteglő hely van — Átallellenben vele, a' Száván tul van Belgrád, de ez már a' töröké. —

191. Ismertesd velünk Horvátországot. Más neve Kroácia, vagyis a' kroát (krobót), hroat, horvát nemzetnek országa. Itt sok erdőség van, névszerint bükk-erdők, melyekben tömérdek számú sertés makkoltatik a' felföldi kereskedők' számára. A' szilvápálinkának ez a' hazája. Diszlik nagyon a' selyemhernyó-tenyésztés, méh-tartás és pulyka-nevelés. Gesztenye-fákból egész erdöket láthatni itt. A' szántóföldeken leginkább csak dohány és kukoricza terem. Hegyei: az olasz-országi Alpeknek ide benyuló ágai. — Folyói: Dráva, Száva, Kulpa. Városai: Zágráb, Varasd, Körös, — melyekről vármegyéi is neveztetnek. Károlyvár k.v. a' Kulpa' partján. Sziszek v. a' Kulpa' és Száva' összefolyásaik közötti csucson hajóépítő-gyárral.

192. Magyar Dalmátzia néven micsoda tartományt hívunk? Azt, melly keskenyen az ádriai tenger-parton kelet felől nyulik el. Városai közül nevezendő: Zára és Ragusa.

193. Tudasd velünk a' főhelyeket a' magyar tengerpart' vidékén. A' három kikötő-helyek: Fiumé k.v., az ádriai tengernek innenső benyuló csucsán. Bukkari is k.v. — Portó-ré stb. E' vidéken már olaszul beszélnek a' lakosok.

194. Végre beszéld elő, hogyan kell értenünk világosan a' katonai határ-örzöknek vidékét? Az a' keskenyen és hosszan elnyúló vidék ez, melly az összes magyarországi tartományoknak keleti és déli határaik' szélein, Erdélytől fogva az olaszországi tengerig, végig vonul. E' vidéknek lakosai jobbra ráczok, parasztok, kik falukban és mezővárosokban laknak, de fel vannak mentve minden adótól és urasági szolgálattól; katonai módon igazgattatnak, és az a' kötelességök, hogy a' törökök (vagyis inkább a' török széleken lakó bosnyákok 's m.) átcsapongásai ellen a' mi országunk' széleit őrizték és ótalmazzák. Mellyre nézve ők mindnyájan katonák, kik gyermek-korukban szorgalmasan iskoláztattak; — és regementekre vagyis ezredekre (nem vármegyékre) vannak felosztva. Külön regementjei vannak pedig Magyarországnak, külön Erdélynek, Horvát- és Tótországnak. Az egész határ-örzök' vidéke 800 □ mérföldet fog el, mellyen egymillió ember lakik.

Ezek közül 70 ezer mindig fegyverben áll, a' széleken levő őrházakban, melyek erős lábakra épült fa-alkotványok (az árvizek miatt), és a' mellyekkel a' határszélek sűrűen meg vannak rakva. Mikor kire a' sor kerül, ott hagyja paraszti munkáját, házat, háznépét, és katonai készülettel megyen az őrállásra, ott maga zsoldján él; és az őrállás' ideje kitelvén, ismét haza tér paraszti dolgaira. 'S ez így megyen folyvást. — Illyen határőrzők a' fönt már említett csajkások is.

195. Micsoda nevezetes városok esnek a' katonai határőrző vidéken? Bellovár, a' már említett Pétervárad, Zemlin, Karlovicz és Tittel; aztán Gradiska, Mehádia, Pancsova, Orsova stb *). Veszteglőintézet több helyen is van.

VI. A' Szentföld Urunk Jézus' idejében.

196. A' földön létező minden ország között mellyik az, melly mindnyájunkra nézve egyaránt nagy érdekű ország? Az az u. n. Szentföld, ugymint a' melly a' keresztyén vallás' isteni szerzőjének az ur Jézusnak hazája volt, és az általa 's apostolai által megalapított vallásnak és anyaszentegyháznak bölcsője.

197. A' Szentföldet más neveken is szokás emlegetni: vajjon mellyek azok? Legrégiebb neve Kanaán, azaz: kalmárok' országa; — utóbb neveztetett Zsidóországnak, Izráel' országának, Igéret' földének, és a' Filiszteusokról (kik benne a' tengerszéleken délre laktak) Palaesztinának; a' melly néven hívják ma a' törökök is, elcsavarva a' szót Falesztin-nak.

198. Hol fekszik ez a' Szentföld? Nekünk keletre, Ázsiában, annak felénk néző szélein, a' földközi tenger' partvidéken, éjszokról dél felé keskenyen elnyulva. Tőlünk a' legrövidebb ut oda nem történhetnék

*) Ez egész tudomány' végezetével, illő dolog, hogy mind tanító a' maga vármegyéjével még különösen és bővebben megismerkedtesse növendékeit, megszerezvén iskolája' számára azon vármegyének specialis mappáját.

53

54

A
SZENTFÖLD
JÉZUS
idejében.

33

33

TENGER

FÖLDKÖZI

32

32

PUSZTA ARABIA

KELET.

31

31

EGYPTOM

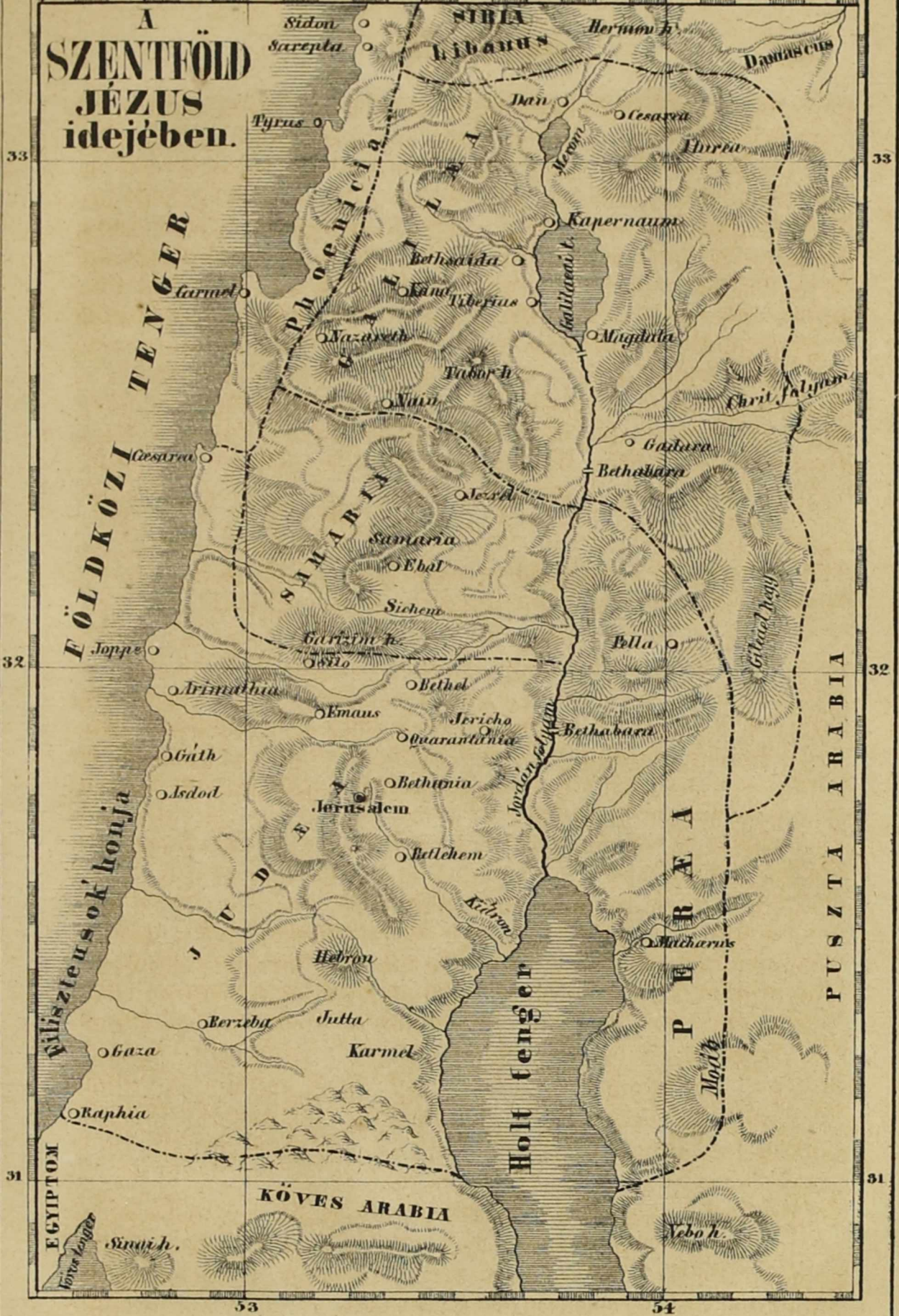
Sinai h.

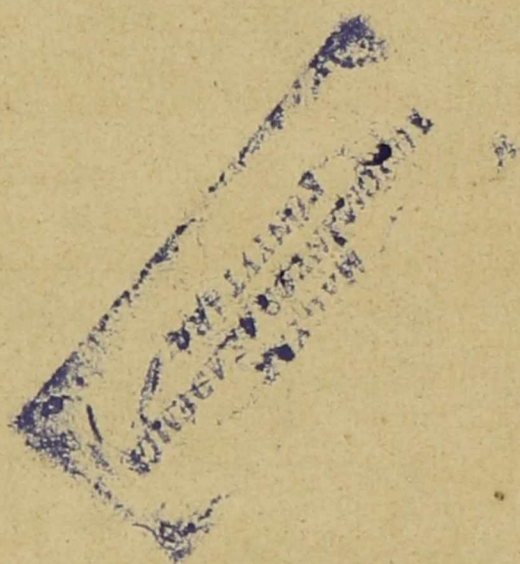
KÖVES ARABIA

DÉL.

54

53





másként, mint a' Dunán; aztán a' fekete és földközi tengereken, melly mintegy 20 napi nagy út volna.

199. Jézus' idejében mellyek voltak a' Szentföldnek határai? Éjszak felől a' Libánon' bércei és Syria ország; kelet felől pusztá Arábia; dél felől köves Arábia és Egyiptom' csucsa; nyugat felől az alsó részeken a' földközi tenger, a' felső részeken Phoenicia (Tyrus, Sidon és Sarepta városokkal).

200. Mit kell megjegyezni a' Szent-föld' fekvéséről a' keresztyén vallásra nézve? Annál fogva a' föld' színén egy sem volt volna olly alkalmas, mint ez, a' keresztyén vallásnak világszerte leendő elterjesztésére; és az isteni gondviselésnek nagy bölcsesége tűnik fel abban, hogy azon üdvös célra éppen ezt a' (különbön tekintellen) kis országot választotta.

201. Mekkora ország volt a' Szent-föld? Hoszsza 30, szélessége 18 — 20 mérföldnyi, összesen 450 □ mrf. terjedtségű; tehát nem nagy ország, hazánknak csak egy kilenced részét tevé.

202. Hány lakost számlálhatott régenten a' Szent-föld? Mintegy 2—3 milliót; és így a' föld' színén elszóratott mai zsidók' öszves serege, (kiket 4 millióra számíthatni), alig találna rajta helyet és táplálékot.

203. Mellyek a' Szent-föld' folyói? A' fő folyó, melly ez országot egész hossza közepén végig folyja, a' Jordán *). Ered ez a' Libánon' hegyeiből, majd átrohan a' Merom és Genezáreth tavakon, és végre beömlik a' Holttengerbe. A' meglábolható és rajta általjárás helyeket Bethabarának hívták. Termékenyítő gyakori kiáradásai tekintetéből eleitől fogva szent folyamnak tartatott a' lakosok által. Bozótos partjain sok hiuz, vadeb, vaddisznó, nyul, madár tartózkodik.

204. Mellyek a' Szent-földnek tavai? Tava három van, mellyek mindnyájan a' Jordán' mentében esnek. Merom, legfőlebb éjszaton; Genezáreth

*) Az itt és ezután előforduló mindenegy névnél vehet a' tanító alkalmat kérdezni: a' tanulók mit tudnak róla mondani a' bibliai történetekből.

(vagy galilaeai v. tiberiási tenger); és a' Holttenger, így nevezve, mivel benne az ő szurok-anyaga miatt sem hal, sem csiga, sem más élő állat nem tartózkodik; a' Jordán ebbe ömlik és ennek fenéktelen örvényeiben elenyészik. Tizenkét mérföldnyi hosszu, és 3 mfd. széles tó *). Vize fölötté sós, és a' kopár partszéleken a' telepet só-kéreggel vonja be **). Beleömlik a' Kidron patak. Környéke kiellen hegy-völgyesség. Nyugati partjain esik a' balzsam-csemetékkal bővelkedő Engeddi pusztá és a' Kármel hegye. A' zsodomaini almák, mellyekről a' régi utazók elhírlétek, hogy itt teremnének, kívül pirosak, de belül hamuval telvék, — az újabb utazók által nem találtatnak, e' tó' egész vidékén nem is tenyészvén semmi növény. —

205. Számláld elő a' Szentföldnek hegyeit? Az éjszaki széleken feküsznek a' Libánon' havas bércei czédrusos erdeikkel, — de a' mellyek már Phoenicziához tartoztak. Ugyan a' Libánonnak egyik csúcsa az éjszaki szélén: a' Hermon hegy. Délre alább a' tenger-parton esik a' Kármel, 's attól belebb keletre a' Thabor. Még alább az ország' közepén: Garizim, Ebal, Silo és Quarantánia; mellyekhez említendő az Olajfák' hegye, Jéruzsálemtől egy negyed órányira, tőle a' Kidron patak által elválasztva. A' Holttenger' keleti partján áll a' Nebo. Még egy másik Kármel a' Holttenger' nyugati partján. Legdélről a' Juda hegyek, mellyek egyszersmind tele voltak sok kösziklással és barlangokkal. Átaljában Palaesztina hegyes-völgyes ország.

206. Hát a' Sinai hegy vajjon merre esik? Az nem esik a' Szent-föld' határiban, hanem köves Arábiában a' veres tenger' partján.

207. Mit kell tudni a' Szent-föld' égaljáról és termékenységről? Égalja kellemes meleg: csak rövid és gyöngé téllal. Diszlett alatta gabona, gyümölcs, bor és mindennemű barom-tartás. A' zsidóországi buza becsesebbnek tartatott az egyiptominál is.

*) Tehát épen mekkora tó?

**) Bő leírását olv. Tudom. Gyűjt. 1837. V. köt. 75. l., és Mózs. I. k. 13. 19. r.

Vonós barmokul ökrök, tehenek és szamarak *) használtatnak. Olaj, pálmaszilva, vag fige, balzsam, csemete, szőlő: mind becses nemű és sok termett. Kivált diszlett a' méhe-gazdaság is; és a' mézes-harmat a' fákról bőven csepegett. Ezenkívül a' sok hal és vadak, minők p. o. az oroszán, tigris, medve, vadkecske, öz, szarvas, vadkutya stb.

208. Ennek a' téjjel-mézzel folyó, azaz: jó előföldnek azonban minő országos csapásai voltak gyakran? A' földrengés, a' keletről (Árábiából) átszapongó égető szél a' Szamum; a' sáskák, felhő-szakadások, éhség, dögmirigy és amaz undok nyavalya, a' bélpoklosság.

209. Hogyan volt felosztva a' Szent-föld urunk Jézus' idejében? Négy tartományra. Ugyanis az egész Zsidó-országot a' Jordán hosszanta két részre hasította, mellynek pusztá Arábia felőli része Peraea nevet viselt; a' tenger felőli rész pedig el volt osztva három tartományra, mellyek: éjszokról Galilaea, délről Judaea, középen Samária. Ezek voltak egyszersmind öszves állató-részei Zsidóországnak.

210. Hát Mezopotámia merre esett a' Kanaánhoz képest? Kelet felé, pusztá Arábián tul, az Eufrát és Tigris folyamok között, egy része levén a' babylóniai birodalomnak.

211. Miképen állottak a' dolgok a' Szent-földön a' kormányra nézve? Az egyházi és iskolai dolgokra általján felügyelt a' nemzet' főpapja; a' polgáriakra mindenegy tartománynak alkirálya. Mindnyájok fölött állott pedig a' római császár, mint uralkodó fejedelem, kinek mindig tartózkodott az országban egy helyettes tisztje, hat osztály (2520 főnyi) római katonasággal, a' bátorság és béke föntartása végett és az adó' beszédéseért. Egyébiránt a' római kormány a' különféle vallások iránt türeldelmes volt; a' mi ismét nagyon elősegítette a' keresztyén vallásnak elterjedését.

*) A' zsidók miért nem tenyésztettek lovakat is? Még mellyik házi-állatunkból sem voltak csordák a' Szent-földön? — A' Szent-föld' termékenységének rajzát adja Mózsés p. o. Mózs. V. k. 8. r. 7—9. v.

212. Egyenlő nyelvű és vallásu emberek lakták-e a' Szent-földet? Nem épen egyenlők. Mert Galilaea' lakosai a' tiszta zsidó szót különbözőleg ejtették. Samariában pedig olly zsidók laktak, kik a' babylóniai fogságkor itt meghagyatva, külföldről ide beköltözött pogányokkal összeelegyedtek; és ennél fogva a' Judaeában lakozó és magukat igazi-faju zsidóknak tartó hontársaiktól gyűlöltették.— Divatozott a' görög nyelv is. A' kormány' nyelve pedig a' római volt.

213. Miről nevezetes tartomány Galilaea? Ez volt az ur Jézus' hazája. Igen gyönyörű és népes tartomány; a' Genezáreth' környékén városokkal és falukkal mintegy elborítva, mellyek' lakosai halászatból éltek főleg.

214. Mellyek a' nevezetes helyek Galilaeában? Ebben esnek: Názáreth, nyájas kis m. város, és Kapernaum városa; — Kána falu, Nain mezőváros, Magdala, Betsaida, Chorázim, Tiberiás városok. Földről legszélső város volt: Dán. Ujabb időkben elhiresült város a' tengerparton: Ptolemaeis (vagy Ákra).

215. Mit kell tudni átaljában Samáriáról? E' tartomány' lakosai külön tartottak szolgálatot a' Garinczim' hegyén, és nem jártak a' jeruzsálemi templomba a' többi zsidókhoz; miertis ez a' tartomány olly gyűlöletes volt a' többi zsidó előtt, hogy ennek még földét sem érintették lábaikkal; és inkább a' Jordánon általmenvén, annak tulsó részeire elkerülve utaznak, mintsem Samarián végig mentek volna. A' samaritánus név csuf névnek is tartatott.

216. Mellyek a' főbb helyek Samáriában? Jezreel vs, Samária, Sichem a' Garitim és Ebal hegyek között. Ennek táján volt a' Jákob' kutja vagy a' Sichár kut; Sálím és Enon a' Jordán' mentében, hol János keresztelt.

217. Judaea' tartománya miről nevezetes átalánosan? Ez volt a' tulajdonképeni Kanaán, mellybe a' zsidók' atyja, Ábrahám hivattatott; a' legnépesebb és legerősebb, hol laktak a' régi törzsökös zsidó családok. Itt állott a' nemzet' fő kincse és egyesület-pontja, a' templom a' fő városban. Nevét Jákob' egyik fiától vette, kinek e' tartományban jutott örökség.

218. Számláld elő az emlékezetes helyeket Judaeában? A' tengeri partszéleken esnek, főt kezdve: Caesarea Palaesztina, fényes nagy város, hol lakott mindig a' római császári helyettes-tiszt, ki az ő katonáival minden fő ünnepen Jeruzsálembe költözött; — Joppe (vagy Jaffa), kikötővel a' mellette elterülő kies Sáron' völgyével; — belebb Arimáthia (vagy Rámle); — Raphia, Egyiptom' határinál. Középen: Silo város, Bethel, Emaus, Rama, Jeruzsálem főváros és a' nagy erősség 30,000 lakossal; Bethfage és Bethánia csinos faluk; — Efrem kopár hegyek között; — Bethlehem, kisdud város; — Hebron, Jutta papi vs; — Berséba délről a' legvégső vs. — A' keleti széleken: Jérico, szép város, pálma-erdejéről, olaj- és balzsam-csemetetettvényeiről híres, — és azon kies völgyről, mellyben termettek a' legszebb rózsák egész Kanaánban.

219. Beszélj nevezetes dolgokat külön Jeruzsálem' városáról? Zsidó neve helyett (melly annyit tesz, mint béke' lakhelye), ma a' törökök Elkodsz (szent város) néven hívják. Feltaláltató volt benne minden fény és pompa, valamit az akkori idő mutathatott. Kerülete $2\frac{1}{2}$ órányi. Feküött pedig négy halmon, mellyeknél fogva a' város ugyancsak négy fő negyedre osztatott el. A' legmagasabbik volt a' Sion' hegye, mellyen épült a' Dávid' vára, a' főpap' lakása és az országos tömlöcz. A' Móriah' hegyét egészen a' templom-épület foglalta el. Egészen kerítve volt hármass erős fallal, sok toronnyal, és 16 kapu nyílt rá. Azonkívül erősségül szolgált neki egyfelől a' meredek Sion hegység, másfelől a' falait mosó Kidron patak és más vizek. A' kerítés-falon kívül estek: a' Golgotha-domb, a' Gecze-máne kert, a' Hakeldama mező, a' Silon forrás, a' Bethesda tó stb. Völgyek körületében: Józsafát, Kidron stb.

220. Hát Peraeáról mi a' tudni-való? Ez a' tartomány (más néven Gileád), egészen a' Jordánon túl feküött, és már nem volt olly termékeny, mint a' többi három. Nem is sokat emlegettetik az evangéliomban. Főhelyek benne éjszokról kezdve: Caesarea Philippi város, Betsaida Julia, Gadara és Machaerus erősség, keresztelő János' fogságának és lefejeztetésének helye.

221. Mindezeket miért szükséges tudni a' Szentföldről? Azért, hogy világosabban meg-

érthessük a' bibliai történeteket, mellyek minden keresztyén iskolában taníttatnak.

222 Hát a' mi időnkben milyen a' hajdani Szentföldnek képe? Az 1517 óta a' török birodalomnak egy részét teszi, és ma Syriához kapcsoltatva, a' damaskusi pasa által kormányoztatik, — egy főtsízt (bey) Jeruzsálemben is mindig levén. Kormányoztatik pedig nem törvények, hanem csak deszpótai vad önkény szerint, — minden igazságosság nélkül, és kegyetlen zsarolásokkal. Nincs ma itten sem személy-, sem vagyon-bátorság; nincs előmenetség és virágzás sem gazdálkodásban, sem kereskedésben, sem mesterségekben. Szóval: itt nincs jólét. A' lakosok mind inkább fogynak, és a' hajdani Palaesztinának a' mai csak alig árnyéka. — Jeruzsálem városa mai napság is áll, és ugyanazon helyen (a' Sion hegy' kizárásával). De kietlen vidékü szomorú hely. Utczái girbe-görbék, keskenyek, sötétek. Lakosainak száma 30,000, kik zsidók, törökök, örmények; vallásukra nézve izráeliták, muhamedánusok és keresztyének. Élnek (vagy inkább csak tengnek) az ide tódulni szokott zarándokok után, kiknek a' szent nevezetességeket mutogatni vezérekül ajánlkoznak; és olvasógyöngyök', keresztecské', ereklyék' árulásából. A' szent koporsót őriző keresztyén szerzetesek, kiknek itt zárdájok is van, az európai statusok' irgalmas adakozásaiból tartatnak fön. A' Salamon' temploma' térerén ma egy nagy mecset áll. Bethlehem is létezik még. De a' szép Jérico Jeruzsálemmel együtt elpusztíttatva, nincsen többé, és helyén mintegy hetven kalyiba látszik. Megvan Jaffa is még a' tengerparton. Itt szállnak ki az európai zarándokok, hol mindig egy pasa áll lesben, ki a' zarándoktól — mind megérkezésök', mind távozásuk' alkalmával — adót csikar, egyegy fejtől ötödfél piaszt, azaz: öszvesen mintegy 80 krajczárt p. p. *).

223. Itt tehát vége levén földirási tanulmányunknak, most már meg tudnád-e mondani, mikkel ismerkedtet meg az embert a' földirás? — Micsoda tehát a' földirás?

*) A' mai Jeruzsálem' rajzát bővebben olvashatni im e' munkákban: Társalkodó' 1834. évi 63. 64. sz. és 1837. 58. szám; Tudom. Gyűjtemény 1837. V. k.

VII. *Ezen földleírásból teendő próbáló kérdésekre
néhány példa.*

Mi az az Európa? Számláld elő a' földnek többi részét is. Mondj csak néhány országot Európában. Mellyik a' mi országunk? Mellyik a' legnagyobb vize Magyarországának? Legmagasabb hegye? A' legnagyobb tava? Erdeje? Legtermékenyebb vidéke? Mellyik a' legnagyobb vármegye? A' legkisebb? Hol terem a' legszebb buza az országban? Hová viszik a' czégyeres nagy rabokat? Hol van a' siket-némák' iskolája?

Mutasd meg ujjaddal, merre esik Somogy? Merre Szepes? Hát Marmaros? Hát Mosony? Mi fekszik alább, Bácska-e vagy Pest vármegye? Mi fekszik föntebb, Gömör-e vagy Szepes? Somogy-e vagy Zala? Bécshez (hol t. i. a' király lakik) mellyik vármegye esik legközelebb? Mellyik legtávolabb?

Ha kimennél Soprony vármegyéből nyugat felé, micsoda országba érnél? Hová érnél Biharból, ha belőle kimennél kelet felé? Hát Vasból, ha nyugatra mennél? Hát Baranyából dél felé?

Mikor Körmöczből Bécsbe megyen az ezüst- és arany-hordó szekér, mellyik folyókon kell átmennie? Mellyik vármegyéken? Mellyik nagy városon is? — Komáromból Győrbe hány vármegyén kell keresztülmenni? A' ki Somogyból Veszprémbe akar utazni, micsoda vizet nem kerülhet el? És az olyan utas akkor fölfelé megyen-e vagy alá-felé? Hát Pestről Debreczenbe micsoda tájnak kell utadat venni? Ha Baranyából gyalog kell vinni az uraság' számára Sopronyba, mellyik vármegyét kell beutazni? Mikor Bakonyból a' szent-gáliak őzekkel, szarvasokkal, nyulakkal, vad-disznókkal megrakodva Bécsbe mennek, a' király' konyhájára vad-húst vinni, merre mennek, micsoda vármegyéken? Mellyik folyókon? Városokon? Hol érnek ki az országból? Az égnek mellyik tája felé mindig? Angliába el lehet-e jutni kocsin? Hát Oroszországba?

A' Duna' mentében nevezd városokat; a' bal partján? A' jobb partján? Nevezd várost a' Tisza' mentében. A' Duna' két partján egymásnak átellenben nevezd városokat. Mellyik vármegyék fekszenek Dunán innen is, túl is? Mellyikek a' Tiszán innen is, túl is?

Mellyik vármegyében esik Debreczen? Miskolcz? Ménes? Tokaj? Somlyó stb?

Miért nem láthatjuk innét a' bécsi tornyokat? Az ázsiai nagy hegyeket?

Mellyik vármegyében terem a' legtöbb vas? Hát a' legtöbb arany, ezüst? Selyem és rizs-kása? Mellyikben van legerősebb méhes-gazdaság?

Mondj híres borokat, — nagy bor-hordókat, híres dohány-nemet.

Ha akarsz látni nagy gabonás-hajókat, hová kell elutaznod? Ha nagy só-magazinokat? Ha szép parasztfalukat? Ha nagy ménest? Hát selyemjuhokat hol láthatnál? Ha gazdaságot akarnál tudományosan tanulni, hová kellene elmenned iskolába? Hát ha tengert akarnál látni életedben, ahhoz merre érnél el legközelebb? Ha beteg volnál, és valamelly gyógyító fürdőre kellene menned: tudnál-e híres fürdőket?

Hol élnek az emberek zab-kenyérrel? Hol sütik a' legszebb czipót és kenyeret? Hol csinálják a' legjobb izü sajtokat? Hol terem az embereknek golyvájok? Mitől?

Ha valaha katonává lennél, és elkerülnél messze idegen földre, hogyan küldenél haza levelet?

Mellyik városban nyomtatták ezt a' te kézi-könyvedet stb?

XI.

TÖRTÉNETTAN vagy: HISTÓRIA *).

I. *A' világ' históriája általában.*

1. **M**ennyi ideje lehet már annak, mióta e' földet emberek lakják? Tudunkra mintegy hatezer esztendeje legalább is.

2. Ezt a' tömérdek időt hány fő részre osztják el a' história-írók? Két fő részre, ugyanint: Krisztus előtt és Krisztus után való időkre 's esztendőkre.

3. Ezelőtt hány esztendővel született a' Krisztus? 1844-gyel.

4. Hány esztendőt számlálunk tehát már Krisztus után? 1836-tot (1844-et).

5. Hány esztendőt számlálunk Krisztus előtt? Kerék számmal négyezeret.

6. De csak meddig tudunk Krisztus előtt (vissza fel-felé számlálva) hiteles históriai dolgokat? Csak ezer esztendeig. Azon tul a' mit tudunk, az igen kevés és homályos. De van a' világnak alkalmasint még egy olly története is, melyet mi mai emberek már nem ismerünk.

a) *A' Krisztus előtti idők.*

7. Mit tudunk e' földnek legelső állapotjáról? Hogy azt az Isten készítette élő teremtvények-

*) Németül értő tanítóknak igen ajánljuk ide a' világ' históriájának képét, kiszínt folyamokban előadva, Strasztól: „Strom der Zeiten.“ Ez históriában azt a' szolgálatot teszi, melyet geographiában a' földkép.

nek meglakható helylyé; ő ruházta fel füvekkel, fákkal, ő népesítette meg mindenféle állatokkal és végre emberekkel is.

8. Hány embert teremtett Isten a' földre legelsőbben? Csak egy pár meglett koru embert, tudniillik: egy férfit Ádám nevűt, és egy asszonyt Éva nevűt; és ezektől származnak a' földön minden emberek, népek és nemzetségek, — bármint különbözzenek is ma már egymástól színökre, test-alkatjukra, lakhelyeikre és életmódjukra nézve. És ez engem arra tanít, hogy minden embereket úgy becsüljek, mint atyámfiait; hogy magamat se el ne bizzam, se el ne vessem. Mert ilyenformán atyámfiai minden királyok és királynék, de a' szolgák, szolgalyányok és rongyos koldusok is. Unoka-gyermekek egymáshoz: a' művelt francziák, németek és műveletlen vad emberek, 's emberhust evő kaanibálok is, — nemesek és parasztok, uri rendek és közemberek.

9. Hová helyezte Isten a' legelső pár embert? Ázsiába, valamely gyöngyörűsége és termékeny tájakra, melly önként hozott táplálásukra mindenemű gyümölcsöket. Paradicsomnak, azaz: gyönyörködtető kertnek hívják a' história-írók.

10. Az első ember-párnak legközelebbi maradékaival mi történt? Nagyon elfajult emberek levén, valamely szörnyű víz-özön által a' földről mindnyájan eltöröltettek; csak egy kegyes ember maradt meg, Noé nevezetű, ki háza-népével együtt (összesen nyolczad magával) egy nagy bárkában megtartatott, és a' vizek elmulván, ő lett második törzsökatyja az embereknek.

11. A' legrégebb világbeli embereknek életmódjuk minemű volt? A' földnek nyers termékei és az állatoknak teje, husa szolgált nekik táplálékul; az állatok' bőrei pedig ruházatul.

12. Erre nézve micsoda szerszámokat kellett nekik először is feltalálniok? A' melyekkel magokat a' sok vad állat ellen óalmazhassák, védelmezhezzék, és azokat hatalmukba is keríthessék.

13. Az embereknek mik voltak legelső szelid foglalatosságaik? A' barom-tartás és földművelés.

14. A' kik barom-tartásból éltek, azok elszaporodván, milyen népekké lettek? Pász-torkodó és vándorló népekké, kik egy helyen állandóan soha meg nem maradtak, hanem mihelyt a' legelő megfogyott, odább mentek barmaikkal; — magok csak sátorok alatt lakván.

15. A' pásztorkodó régi emberek közül nevezzen valamelly nagy hirü-nevü és tehetségü kegyes embert? Ábrahám volt ilyen, kinek hire-neve maig is főnvagyon Ázsiában; és róla a' napkeleti népek mindnyájan nagy tisztelettel emlékeznek, sok jeleset is tudnak elbeszélni.

16. Mikor élt ez az Ábrahám? Krisztus előtt kétezer esztendővel.

17. Hol élt Ábrahám? Ázsiában, Kanaán' földén (Zsidóországban), melyet ma a' törökök birnak.

18. Miről nevezetes ez az Ábrahám? Ő nem bálványozott, mint az akkori egyéb népek, hanem az egy igaz Istent tisztelte, és másoknak is azt hirdette. Aztán: ő volt törzsökatyja a' zsidó népnek.

19. Hát a' kik a' régi világban a' földművelésre adták magokat, milyen népekké lettek? Azok állandóan egy helyen maradtak, és falukat, városokat építettek.

20. A' föld' színén a' legrégiebb városok közül nevezzen meg néhányat. Hanoch, Sodomá, Gomorhá, Babilon, Ninive, Tirus, Sidon, Damaszkus, Jaffa (melly olly réginek állittatik, hogy még a' vizözön előtt épült, és maig is főnáll), Argos, melly Já-kób pátriarcha' időkorában már állott.

21. Mit tudsz Sodomáról és Gomorháról? Ez a' két város lakosainak éktelen gonoszságai miatt Istentől úgy büntetettet meg, hogy kénköves eső által tövig leégett; azután pedig elsüllyedt, hegyibe nagy viz-állás jöven, melly maig is megvagyon Sós-tenger (Holt-tenger) nevezett alatt.

22. Megmaradtak-e az emberek sokáig az ő együgyü életmódjok mellett? Nem, mert lassan-lassan az életnek könnyebbségére többféle mester-ségeket is találtak fel.

23. Az imént említett Tyrus' városában p. o. mit találtak fel? Az üvegcsinálásnak mester-

ségét. Ugyan e' város' lakosai, mint tenger-partiak üzték legelsőbbben hajós-kereskedést a' tengeren.

24. Ki találta fel az ökrökkel való szántást-vetést? Jabál. De ingyen sem kell ám gondolni, hogy a' legelső eke mindjárt ilyen volt volna, mint a' mi mai ekénk.

25. Ki volt a' legelső kovács? Tubál-Kain.

26. Tudták-e az első világban a' kenyérnek készítés-módját? Nem tudták; a' gabona-szemeket nyersen ették; a' malmokat nagy sokára találták fel, és azután is az ő lisztök csak durva darálás volt, nem pedig illy szép apró liszt, mint a' mienk ma már.

27. De a' kenyérsütéshez és ételek' főzéséhez még mi is kívántatott? A' tűzélesztés, melyet hasonlóképen nagy sokára találtak fel*).

28. Hát a' beszédbeli betűket és szókat írásba foglalni ki gondolta fel legelőször? Valami Taaut nevezetű bölcs ember.

29. Az első világban mennyi ideig élt egyegy ember? Több száz esztendőig is; a' mi arra való volt, hogy az emberek hamar elszaporodhasanak, magoknak minél több tapasztalást gyűjthesse- nek és minél több mesterséget feltalálhasanak.

30. Ki volt az az ember, a' ki mindenek-fölött legtovább élt? Matuzsálem, a' ki 969 esztendeig élt.

31. Meddig tartott ez a' magas életkoruk az embereknek? Csak a' vizözönig, mely után megcsökkent, és utóbb 70—80-nál megállapodott, hol maig is van.

32. Magok között a' régi világbeliek milyen rendet és igazgatást tartottak? Minden háznépnél az atya volt a' király, bíró, igazgató és minden. Utóbb az ellenségek és fene vadak' elűzésére több háznépek is összeállottak, és magok közül valamely vitéz férfit főnek és vezérnek választottak.

*) Lásd: VII. rész, 118. II. szám.

33. Nevezz egy ilyen régi híres vezért az első világból? Nimrod volt ilyen híres vitéz, ki szinte egy országot alapított: Assyriát.

34. Assyrián kívül melyek voltak a' legrégiebb rendes országok és birodalmak? Zsidóország, Babilon, Egyiptom, Perzsia, Görögország és a' római birodalom.

35. Ki alapította meg a' zsidó birodalmat? Mózes, kinek bölcs törvényeit maig is olvashatjuk a' Szentírás' elején mindjárt.

36. Mózes után Zsidóországnak mint lett sorsa? Egy ideig bírák, azután királyok igazgatták, mignem idő-jártával hatalmasabb királyok e' kisded országot meghódították.

37. Kik a' zsidó királyok közül a' legjelesebbek? Dávid, ki pásztor-emberből lett királylyá; és Salamon, ki az ő tömérdek sok kincséről és bölcseségéről volt híres minden akkori király fölött. Laktak Jeruzsálem' városában, és éltek Krisztus előtt ezer esztendővel.

38. Mint lett vége a' zsidó birodalomnak? Az őket majd meghédító, majd ismét szabadon bocsátó hatalmasságok közül végre a' rómaiak' hatalmába kerültek, kik ellen midőn föllázadtak, a' rómaiak az ő országjokat végképen feldúlták; fő városukat, Jeruzsálemet, rettenetesen elpusztították, és a' zsidókat úgy elszélesztették mindenfelé a' világban, mint maig is látjuk őket szélelszórva.

39. Mikor történt ez? Krisztus után 70-dik esztendőben, augusztusban, mint ezt a' zsidók maig mindenfelé külön gyász-ünneppel megünnepelik esztendőnként.

40. Miért nevezetes legfőképen a' zsidó nemzet? Mert abból származott az igaz Messiás, az Isten' fia, Jézus Krisztus.

41. Nevezz a' babilóniai királyok közül különöset? Nabugodonozor, ki az ő szörnyű kevélységéről ismeretes; miértis élete' végén az Isten az ő józan eszét elvette, és ollyanná tette, mint a' barom; úgy hogy együtt lakott, evett és hált az ökrökkel.

42. A' régi egyiptomiak miről emlékeztetesek a' historiában? Ők már akkor sokféle

mesterségeket tudtak, mellyeket kívülök senki sem, p. o. a' kenyérsütést. De egyébiránt bálványokat imádtak, sőt a' macskát, krokodilust és ökröt is imádták. Ugyan az egyiptomi királyok építettek az ő halottjaiknak temető-helyül roppant és pompás kötornyokat (piramisokat), mellyek közül sokan még maig is főnállanak, és így több mint 3000 esztendő's szörnyű épületek *).

43. A' perzsiai birodalmat ki alapította? Czirus, vagy máskint Kores.

44. Mit tudsz Czirusról? Ez sok hadakat vitselt. Meggyőzte többek között a' lidiai királyt, Krözust, ki az ő sok kincseiről híres volt akkor világ-szerte. Ez, midőn Czirus őt elevenen elégetni szándékozott, és már a' rakás-fára is felkötöztette, e' szókat kiáltozta: „Oh! Szólon, Szólon!“ — melly igékkel egy illy nevű bölcsről emlékezett meg, ki neki egykor azt mondotta, hogy bármily gazdag is valaki, de halála előtt boldognak senkit nem mondhatni. Szívére hatott ez eset Czirusnak és megkegyelmezett Krözusnak.

45. Találtatott-e ember Czirusnak meggyőzésére is? Találtatott, és pedig egy asszony, Tomiris nevű, királynéjok a' szcitáknak (a' magyarok' eleiknek). Ez győzte meg őt, és véget vetett életének.

46. Még ki volt híres perzsa király? Xerxes, ki szörnyű gögös ember volt, és hirtelen haragú. Egykor haragjában a' tengert megcsapatta és lánczra verette, mivel katonái belé fúltak.

47. Miről nevezetesek a' régi görögök? Ők egy különös finom nemzet voltak, kik a' műveltséget mind tudományokban és művészségekben, mind erkölcseikben annyira vitték, mennyire az időben egy nemzet sem. Mesés vallásukat (a' mythológiát) becsben tartjuk mai napig is.

48. Kik voltak törvény-adóik? Likurgus, Szólon stb.

49. Kik voltak híres vitézeik? Herkules, Akhilles, Leonidás, Milcziádes, Themisztokles stb.

50. Kik voltak jelesebb bölcseik? Szokrátes, Plátó stb összesen hét híres görög bölcs.

*) Lásd: VIII. rész. 49. szám.

51. Megvannak-e a' régi görög bölcseknek irományaik még maig is? Sok megvagyon, és belőlök a' mai tudósok is sok szépet tanulhatnak. De sok elveszett és nem jutott el a' mi időnkig.

52. Az eddig előszámlált hajdani birodalmakat Ázsiában ki rontotta el idővel? Nagy Sándor maczedóniai király, kit azért világgyőző Nagy Sándornak hívnak a' históriák.

53. Hát Nagy Sándornak birodalmát kik rontották el? A' rómaiak, kiknek birodalmuk aztán a' legroppantabb lett valamennyi hajdani ország között, és kiterjedett nem csak Ázsiában, Afrikában, hanem Európát is magába foglalta, — úgy hogy a' mostani magyar föld is az ő birásukban volt több száz esztendőig.

54. Miről nevezetes olly nagyon a' régi római (vagy olasz vagy latin) nemzet? Nagy kiterjedésű birodalmán kívül arról, hogy a' görögök után ő vitte legnagyobbra a' pallérozottságot, mint maig is megmaradtott könyvei, vallási meséi (mythologia), és egyéb ritkaságai mutatják.

55. A' rómaiaknak legelső császárok kicsoda volt? Augusztus.

56. Augusztus' időkorá miért örök emlékezetű? Azért, hogy a' római birodalom akkor volt legszebb virágzásban, és majdnem az egész akkor ismeretes földnek színét magában foglalta. Aztán azért, mivel az ő idejében született a' Jézus Krisztus Zsidóországban, Bethlehem nevű városkában: a' mi olly jeles történet, hogy attól fogva újra elől kezdődik a' világ' esztendeinek számítása.

57. Az ó világnak remek műveiből maig is mik emlékezetesek? Az ugynevezett világ' hét csodája, ugymint: a' babilóniai falak, az egyiptomi csucoszlopok, az alexandriai világító torony stb.

b) *Krisztus utáni idők.*

58. Miért olly igen nagy fontosságu történet a' világ' históriájában a' Jézusnak születése? Mivel az ő általa hirdetett szent vallás (a' keresztyén hittudomány) az egész világnak mintegy új ábrázatot adott.

59. Az akkori római császárok kedveztek-e e' vallásnak? Nem, sőt azt elnyomni ügykeztek, és a' keresztyéneket üldözték: mint ezt kiváltképen cselekedte Tiberius, Néro és többek.

60. De micsoda eset segítette elő legkiváltképen a' keresztyén vallásnak terjedését? Az, hogy arra egy római császár is, Konstantin nevezetű, áttért Krisztus sz. után mintegy 300 esztendővel.

61. A' roppant nagyságu hires római-császárságnak mi vetett véget? Résztint a' belső háborúk és egyenetlenségek, résztint a' sokféle bárdolatlan népeknek fölzendülése és feléje tolongása: Krisztus után 400 esztendővel.

62. Nevezz ilyen felzudult és tolongó nemzeteket? A' németek, gothusok, burgundusok, vandalusok, longobardusok, hunnuszok, avarok stb.

63. Ezek mire juttatták a' régi római birodalmat? Lassan-lassan végső pusztulásra, mert egymás után elfoglalták, és belőle több országot alapítottak. Belőle váltak aztán a' Francia-, Spanyol-, Új-római vagyis Olasz-, Német-, Magyar- és több ország, mellyek maig is fenállnak.

64. Krisztus után 600 esztendővel mi nagy ujság történt a' világon? Támadott Ázsiában egy Mahomed nevű hamis próféta és vitéz, ki új vallást hirdetett, és tömérdek számu embereket ráterített; egyszersmind külön országot is alapított Ázsiában, Afrikában és Európában.

65. Mahomed' birodalmát micsoda nemzet rontotta el? A' török nemzet, mellynek egyik ága Ázsiában tett nagy foglalásokat, és elfoglalta a' Szentföldet (Zsidóországot) is; másik ága Európának keleti széleiben telepedett meg, és császárai maig is uralkodnak a' többi európai fejedelmek' sorában.

66. A' tizenegyedik és tizenkettődik században *) mi tett a' világ' történeteiben örök emlékezetességet? Az európai keresztyén

*) Hogyan kelljen számlálni az év-századokat, lásd a' VI. részt, 8.

népeknek hadi sergeik (a keresztes-hadak), melyek több ízben és szörnyű csapatokkal mentek Ázsiába a Szent-földre, hogy azt a töröktől visszavegyék, ki azt elfoglalta. Keresztes-hadaknak neveztettek, mivel maguk előtt mindenkor keresztet vittek.

67. Merre ment azon sergeknek útja? Épen Magyarországon keresztül, ennek nem kevés alkalmatlanságára és terhére.

68. Mi jeles dolog történt a' tizenötödik században? A' könyvnyomtatás' mestersége feltaláltatott, a' földnek mostani negyedik fő része, Amerika, fölfedeztetett, és a' puskaporral 's puskákkal 's álgyukkal-élés divatba jött. De ugyan e' században nyomult be egy új nemzet Európába, mint ellenség, a' török, mely hamar elhatalmazván, az egész keresztyén-séget végveszélylyel fenyegette. Háromszáz esztendeig tartott a' harczolás vele. Magyarország volt pedig az, mely leginkább ellene szegült, kitevén magát a veszélynek, nem kevés vére' ontásával, és szerzette magának a keresztyén-ség' védőjének dicső nevét.

69. Mi nagy dolog adta elő magát a XVI-dik században? Luther' reformációja és a mindenemű tudományok' föléledése.

70. Mondj nevezetességet a XVII-dik századból? Ez teljes a sok hosszas háborúkkal, melyeket a' meghasonlott keresztyén felekezetek vallásért egymás ellen viseltek.

71. Mi teszi nevezetessé a' XVIII-dik évszázadot? Ennek közepe' táján fődöztetett fel a földnek mostani ötödik része, Ausztrália. Ennek vége felé szakasztották el magokat az amerikai nemzetek az európai hatalom alól, és szabad társaságot alkottak, mely maig is példásan föntáll. Végén pedig történt a' híres és véres francia országi felfordulás (revoluczió).

72. Mit jelezhetni meg a' mostan folyó XIX-dik századról? Ezt a' világi történetekben Napoleon (Bonaparte) tette híressé. Ez származására nézve csak közrendű ember lévén, bámulandó vitézsége és talentomai által francia császárságra emelkedett, és egész Európának békességét megzavarta, — becsapván Magyarországra is; de a' békesség az ő elnyomtatása után ismét helyreállítatott.

73. E' mi időkornak minemű elsősegei vannak a' régi idők fölött a' tudományokra, mesterségekre és találmányokra nézve? A' mult évszázadokhoz képest ma már az emberek nagyon előre-haladtak mindenekben. Nagyra vitték névszerint a' hadakozási mesterséget, az orvosi tudományt, a könyvnyomtatásnak és hajózásnak mesterségét. Tudják ma már a' pestises himlőt beoltással eltávolztatni, az égi testeket megmérni, a' villámot oda vezetni, a' hová akarják; tudnak levegőben hajózni, vizen, tengeren nagy sebességgel és bátorsággal utazni, viz' tetején járni, láthatatlanul a' viz alatt is hajózni, és viz alá a' legmélyebb fenékre is alábocsátkozni. Tudnak továbbá készíteni eszközöket a' levegő' megmérésére; messze-látó csöket, halló tölcseket, író szerszámot vakkok' számára, olly masinákat, mellyek önmagoktól mozognak; önmagától menő szekeret, önmagától játszó asztalt, önmagától sütő-, főző-, dagasztó-, fonó-, vető-, arató-szerszámot, beszélő fejforma golyókat stb. A' gözzel hallatlan dolgokat visznek végbe. Azonkívül már kitanulták, tökéletesebben mint a' régiek, hogyan lehet tüzön járni, égő kemenczében sétálni sértetlenül; viaszból minden kigondolható figurákat és képeket gyönyörűen kicsinálni, a' szemfényvesztők' és komédiások' ezerféle újabb mesterségeiket ide nem is számlálván.

74. Mit jegyezhetni meg névszerint az újabb időkben feltalált masinák (más szóval: mozgonyok, gépelyek) fölül? Ezeknek ismerete mai napon már olly nagy kiterjedésű és fontosságú, hogy különös tudományt tészen. Illyenek: az emelő-csigák, hidak, csatornák; a' sok különféle malmok (szél-malom, vizi, száraz, kézi, gabona-, papiros-, fűrész-, kalló-malom); a' sok különféle kutak, p. o. gémes, huzó, szökő, ártézi; a' különféle építmények, és nagyszerű alkotmányok. Velek az emberek mai napon egész csodákat művelnek. Sokkal könnyebben, hamarább és kevesebb erővel vihetni azokkal végbe a' munkákat. Masinák által dolgoznak ma már a' mindennemű fabrikákban. Masinákkal fonatnak, szövetnek, könyveket sajtóltatnak; és azon kívül a' masinák olly gazdaságosak, hogy egy masina néhány ember által kormányoztatva, annyit dolgozik, a' mennyit 400 fonóné. Marmarosban a' szí-

geti hires só-bányában a' hegy alatt egy vas-ut vagydon, mellyben két emberi erővel egyszerre 40 mázsányi teher vitetik ki 's be a' bányából. — A' régiek a' masinákban nem igen bővelkedtek, és a' minemű roppant épületeket tettek, azok megszámlálhatatlan ember-halálba, veszedelembe és sok erőbe kerültek. Ma annak az erőnek ezere részé sem kívántatnék hozzájuk. Legszébb efféle találmánya pedig az emberi elmének a' gőzmasina, mellynek ereje különbség nélkül használtatik bányászatban, hajózásban, selyemfonásban, érczek' lapításában, főzésben stb. Külföldön már gőz-szekér is van divatban.

75. Mi haszna vagydon mind az efféle históriai ismereteknek? Már mint okos embereknek illendő tudnunk, hogy' 's mint volt sorsuk a' mielőttünk élt embereknek. De egyébiránt is a' históriából tanuljuk meg példáit mind a' követendő jó és értelmes embereknek, mind a' kerülendő gonoszoknak és eszteleneknek. Aztán az az ember mindig gyermek marad, a' ki nem tudja, mik történtek a' világon, minekelőtte ő még nem született.

76. A' história hányféle lehet? Igen sokféle. Vagydon históriája egyes embernek, históriája egy familiának, históriája egy helységnek, városnak, országnak; históriája egy egész nemzetnek, vagy szinte a' világnak, azaz: minden nemzetnek összeséggel (a' mellyből eddig tanultunk némelly nevezetességeket).

77. Ránk nézve még különösen micsoda a' historiát érdeklétes tudni? A' magyar nemzetnek, mint a' mi tulajdon édes nemzetünknek históriáját, a' melly már most következik.

II. Különösen a' magyarok' története.

78. A' magyarok' históriáját hány fő szakaszokra oszthatni fel? Legkivált négyre, ugymint: 1) Az ő bejövetelöktől vagy fejedelmeiktől fogva Szent István királyig, vagyis 890 — 1000 eszt. K. u. 2) Szent Istvántól fogva harmadik Andrásig, vagyis 1000 — 1301. 3) Venczeltől második Lajosig, vagyis 1301 — 1526. 4) Első Ferdinándtól ötödik Ferdinándig, vagyis 1526 tól fogva mai napig.

ELSŐ SZAKASZ.

A' magyarok fejedelmeik' igazgatása alatt, vagyis Árpádtól fogva Sz. István királyig, 890 — 1000 eszt.

79. Mennyi ideje már annak, hogy ezt az országot magyarok lakják? Kerék számmal annak már ezer esztendeje.

80. Hát azelőtt a' magyarok hol laktak? Napkelet felé Ázsiában az Irtisch folyam' mentében.

81. Miért nem maradtak meg a' magyarok az ő eredeti lakhelyökben, Ázsiában? Résztint más szomszéd-nemzetek által háborgattattak; résztint pedig Arnulf német császár hadi segítségül hívta őket a' morvák ellen, melly utjokban a' magyar földet megkémlelték, és megszeretvén, csakhamar be is költöztek rá seregesen.

82. Maradtak-e még Ázsiában magyarok, és van-e ennek ottan maig is valami nyoma? Alkalmasint maradtak, és az újabb utazók akadtak is magyar városok' nyomaira; de azoktól az ázsiai magyaroktól mi európai magyarok már annyira elkülönödtünk, hogy nyelvöket is alig értenők meg; nem is tudunk felölök semmi bizonyost és világosat.

83. Millyen műveltségű embereknek képeled azokat a' mi ázsiai magyar eleinket? Mint más vándorló és pásztorkodó nemzetek, ők is vadászásból, halászásból és barom-tartásból éltek; csak sátorok alatt laktak; értettek írást is valamillyest; de pogányok voltak, és legkivált csak a' hadakozásnak és vitézségnek örvendettek.

84. A' magyarok, mikor bejöttek ez országba, szám szerint mintegy hányan voltak? Csak a' fegyver-foghatók 215 ezeren voltak, kik 108 nemzetségre osztattak fel maguk között. Háznépiken kívül pedig (szokás szerint) tömérdek számú ökrök, tehenek és lovak is jártak utánok kíséretökben.

85. Merre jöttek be az országba? Az orosz tartományokon keresztül, a' nagy folyó-vizeken bőr-zsá-

kokon költözvén át, és a' Kárpát hegyek fölött el; legelőször is a' mostani Ung és Bereg vármegyébe jöttek be, és telepedtek le, — úgy nyomultak idébb-idébb.

86. Hát a' nagy Duna-vizen hol költöztek által? Budával átaellenben, Pestnél, melly akkor még csak pusztá rév volt.

87. Ezt a' mi mostani országunkat mine-mü állapotban találták a' magyarok? Üres, laktalan ország volt-e ez, vagy akkor is lakták valamiféle népek? Lakták igenis tótok, németek stb; kiket tehát vagy meg kellett hódítani, vagy kiüzni az országból, hogy helyöket elfoglalhassák.

88. Millyen szerencsével tudták ezt végbe vinni a' magyarok? Igen kíváncsós jó szerencsével.

89. Mi fortélylyal is éltek a' lakosok' ijesztésére? Azt hirlelték, hogy ők Attilának maradékai.

90. Ki volt az az Attila? A' hunnus nemzetnek királya, egy világ-szerte híres hódoltató és kegyetlen ember (a' miért Isten' ostorának is neveztetett); — a' ki birta ezt az országot azelőtt négyszáz esztendővel, és a' kinek hire-neve még akkor is fön volt ez országnak lakosai között.

91. Vajjon a' hunnusok és magyarok nem ugyanazon egy nemzet-e? Némelly tudósok úgy vélekednek, hogy a' hunnusok, avárok, szciták, törökök a' magyaroknak még annyi rokonaik, sőt szinte eleik is voltak *); de az egész dolog bizonytalan, és a' magyaroknak históriája tulajdonképen csak ott kezdődik, mikor világosan e' név alatt: magyarok ez országba bevándoroltak.

92. Mikor történt ez? Krisztus után 886 és 895-dik esztendők között.

93. Mit cselekedtek az országnak előbbi lakosaival? Őket hadi erővel meghódították, és vagy odább nyomták a' kárpáti hegyek-völgyek közé, magok

*) Rólok neveztetik néha, kivált versekben, Magyarország Hunniának is.

pedig barmaikkal a' szép róna legelőket elfoglalván; vagy rab-szolgaikká tették őket, és kiket maguk körül teendő szolgálatokra, kiket vár-építésekre 's egyéb dologra fordítottak.

94. Maguk között hogyan osztották fel az országot? Nemzetség-számra.

95. Hányféle rangok voltak ekkor divatban a' magyarok között? Egy rang volt divatban, t. i. a' nemesség. Minden magyar még annyi szabados nemes és katona volt. Utóbb a' meghódítottak- és hadban elfogottakból váltak a' rab-szolgák és nemtelenek (parasztok).

96. A' magyar nemzet akkor miképen igazgattatott? Akkor a' magyaroknak még nem voltak királyaik, hanem csak fejedelmek. Az országba bejöttökkor Álmos volt köztök a' fejedelem. Mindenik nemzetségnek pedig még külön-külön volt vezére.

97. Meddig tartott ez az igazgatás' módja? Mintegy 110 esztendeig. Még Álmos után következett volt öt fejedelem, ugymint: Árpád, Zoltán, Toxus (Taksony), Geiza (Gecse), és Vajk, vagy más keresztyén névvel István *); de a' ki már királyi méltóságra emeltetett K. u. 1000 eszt.

98. A' magyaroknak ez országba bejövetelek után mi volt a' fő törekedésök? Az, hogy országjokat minél nagyobbra kiterjeszszék; mire nézve sok nemzetet meg is hódítottak, és nagy pusztításokat tettek maguk körül.

99. Merre czélzott leginkább az öklebb terjeszkedésök? Németország felé, melyet már majdnem egészen elfoglaltak.

100. Mikor hagytak fel az ő pusztításaikkal? Midőn Németországban Augsburg' városánál szörnyen megverettek, feltámadván ellenök minden német fejedelmek. Ekkor az eredeti nemes magyarok' száma annyira megfogyott, hogy idehaza több volt a' rabszolga és nemtelen, mint a' szabad nemes.

*) Régenten vezetékek-nevek nem voltak. A' fejedelmeket és királyokat pedig maig is csak kereszt-neveikről szokás hívni, — törzsök-atyjok' nevét már ugys hozzá-értvén.

101. Hányadik esztendőben történt ez?
K. u. 955.

102. Ettől fogva a' magyar nemes itthon békességben élván, mire fordította törekedését? Arra, hogy önmagát rendbe szedhesse és a' szomszédos népek' példájára művelhesse. Önként tehát a' magyarok ekéhez fogtak, mesterségeket tanultak, és a' kereskedést (ha magok nem üzték is) legalább előmozdították.

103. A' nemzet' művelésében ki tette a' legelső nagy lépést? Az egyik fejedelem, Geiza, ki t. i. egész háza' népével együtt a' pogányságból áttért a' keresztyén vallásra és megkeresztelkedett Kr. u. 972.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' magyarok Árpád' véréből származott királyok alatt, vagy I. Istvántól fogva III. Andrásig,
1000 — 1301 eszt.

104. A' nemzet' művelésében kicsoda tett még nagyobb lépéseket? A' legelső magyar király, István, ki utóbb a' szentek' sorába is igattatott.

105. Számláld elő, minagy érdemei vannak István királynak a' magyar nemzet körül? Az országot vármegyékre felosztotta, tőle függő főispánt rendelvén mindenegyik vármegyének igazgatóul; törvényeket hozott, a' pogány vallást irtotta, a' keresztyén vallást pedig megerősítette, annak virágzására jószágokat gazdagon rendelt, és iskolákat alapított.

106. Hol lakott Szent István? Esztergamban és Veszprémben.

107. Hát a' magyar nyelvnek virágzására a' legelső királyok tettek-e valamit? Arról gondoskodni megfélekeztek, és helyette a' diák nyelvet hozták be iskolákba és törvény-székekbe, sőt még a

prédikációk is diák nyelven mondattak, és tolmácsoknak kellett azokat magyarázni.

108. Mi volt mind ennek oka? Az a' környüllás, hogy a' keresztyén vallás' tanítására külföldről (Olasz- és Németországból) kellett hívni lelkiatyákat, kik magyarul nem tudván, diák nyelven tették tanításaikat mind templomban mind iskolában. 'S innét van mai napig is a' sok diákos szó a' magyar nyelvben, p. o. história, náczió, nótárius, rektor, preceptor stb *).

109. Szent István után kik lettek királyaik a' magyaroknak? Ő utána még 22 királyok uralkodtak a' tős-gyökeres magyar Árpád-családból, melly aztán kihalt K. u. 1300-dik esztendő tájban.

110. Nevezd meg néhányat ezen magyar vérből származott királyok közül? Béla, Salamon, László, Kálmán, András stb.

111. Még miről nevezetes Szent-Istvánnak évszázada, vagyis a' XI-dik század? Ez időben verettek az első magyar pénzek. A' vásárnapon tartatni szokott vásárok más napra tétettek által. Ekkor élt Markalf is, ama' hires udvari bolondja Salamon királynak. A' Szentföldre zarándokoskodó európai seregek, a' keresztes bucsujárók ekkor vonultak végig Magyarországon, — ennek nem kis terhére és alkalmatlanságára.

112. A' XI-dik évszázad' végén volt egy felvilágosodott okos királyuk a' magyaroknak, ki többek közt a' boszorkányoknak vélt asszonyok' bántását megtiltotta, és illy törvényt hozott: „A' boszorkányokról szó se legyen, mert nincsenek;” — ki volt az? Kálmán, ki (mivel a' könyvek' olvasásában nagyon gyönyörködött) könyves Kálmánnak nevezett el.

113. Miről nevezetes a' XII-dik évszázad? Ebben is mentek által az országon keresztes bucsujáró csapatok. Németországból, a' laktalan telkek' megszállására, német lakosok hivattak be, kiknek maradéki a' Szepességben és Erdélyben maig is virágzó sorsu ha-

*) Lásd többeket a' XII. részben, és a' Toldalékban.

zánkfiai. A' magyarok (kik még mindeddig csak az ő régi szokásuk szerint sátorokban laktak) lassan-lassan rendes házak' és faluk' építésére hajóltak.

114. Mit tudsz a' XIII-dik évszázadból? Ebbe esik a' rendes ország-gyűlések' kezdete, 's pedig a' Rákos' mezején szabad ég alatt; de ebben a' pusztító tatár-járás is. Tudniillik ama' kegyetlen pogány ellenség, a' tatár, Ázsiából jöven, beütött Magyarországba is olly szörnyű sereggel, hogy csak az előjáró csapata is 40 ezerből állott. Névszerint alsó Magyarországot rettenetesen elpusztította; rabolt, égetett, ölt, vágott, és számtalanokat rabszíjra fűzve, magával elhurczolt; úgy hogy sok napokig is utazhatott az ember Magyarországbán, és sem házat sem embernyomot nem talált. Azután pedig, hogy a' tatárok mindent feldúltak és semmit nem találván, az országból kitakarodtak: nyomban az éhség, döghalál, farkasok és sáskák lettek az országnak rémítő csapásai. Az éhség annyira ment, hogy az emberhúst is ették és árulták a' piaczkon. A' farkasok pedig elszaporodván, még a' bölcsőkből is kihuzkodták a' csecsemőket, és a' fegyveres katonákkal is szembe szálltak.

115. A' pusztán hagyatott sok vidékekre jöttek-e ekkor ismét más magyarok Ázsiából? Nem jöttek, hanem az olly pusztá vidékek' megnépesítésére a' királyok más nemzeteket hívtak be az országba: németeket, kunokat, cseheket. És innét vannak maig a' magyar helységeknek közepettén a' sokféle idegen nemzetű faluk; innét magyar neveik sok olly faluknak, mellyeknek lakosai nem magyarok.

116. A' XIII-dik évszázad' végén mi nagy dolog történt az Árpád-vérből való magyar királyokkal? Fiú-águk III-dik Andrásban kihalt.

117. Hol tartották lakásukat az Árpád-nemzetségu királyok? Nem volt nekik bizonyos lakhelyök; sokat tartózkodtak az ő királyi majorjaikban; legtöbbet mégis Fehérvárott abban az épületben, melly mai napon a' zirczi szerzetes papok' lakása.

HARMADIK SZAKASZ.

A' magyarok különféle nemzetü királyok' igazgatása alatt, vagy Venczeltől fogva II - dik Lajosig,
1031 — 1526.

118. Az Árpád' családjából való királyoknak magva szakadván, micsoda családból lettek királyaik a' magyaroknak? Akkor egy álló esztendeig nem volt király. Attól fogva pedig úgy választottak maguknak királyokat különféle családokból; és pedig nem is mindig magyarokból, hanem külföldiekből is. Voltak nekik ez idő alatt francia, ausztriai, olasz, német, cseh és magyar nemzetü királyaik, összesen tizennégyen. És ez így ment közel harmadfél-száz esztendeig.

119. Azon különféle családból való magyar királyok közül nevezd meg némelyeket? Károly, Nagy Lajos. Zsigmond, Mátyás stb.

120. Mi jót, rosszat hozott Magyarországra a' XIV-dik évszázad? Ebben Magyarország szépen virágzott, terjedt és művelődött. Hegyalja a' híres tőkéikkel akkor ültetett be olaszországi szőlőtővekkkel. De már ennek végén a' török berontott a' magyar földre, legelőszőr.

121. Mi jelesíti a' XV-dik évszázadot? Ebbe esik uralkodása a' híres Mátyás királynak, ki nagyon bölcs és igazságos fejedelem volt; leereszkedett a' köz-néphez is, mint erről maig is sok elbeszélések forognak fen a' nép' szájában, p. o. a' kutya-vásárról, a' té-tényi lyánról, a' czinkotai mesterről stb *). Ez évszázadban történt a' gyászos kurucz-futás is. De folytak ebben a' törökkel viselt sok háborúi is nemzetünknek.

*) Olvashatni ezeket im e' könyvekben: „Elmés nyájasságok.“ „Kedveskedő.“ II. 227. lap. „Márton József' magyar grammatikája.“ III-dik rész, 74-dik lap.

122. Beszéld el a' kurucz-futás' historiáját? Ebben a' magyarok is, a' többi európai népekkel, a' török ellen készülődtek, és már is indulóban voltak a' keresztes-haddal. Pestnél 40 ezer paraszt-ember állott összegyűlve. De a' helyett, hogy a' török ellen indultak volna, Dózsa György' felbízttatása és vezérlése alatt elkezdették a' nemeseket prédálni, pusztítani, gyilkolni és égetni: a' mit is folytattak 4 hónapig. Akkor fegyveres erővel elnyomáttak. Dózsát elfogták, tüzes vas-székbe ültetve, tüzes vasakkal csipkedtették; és végre testét a' maga tulajdon legényeivel (tizennégygyel szám szerint), fölétették, — kiket e' végre előbb 9 napig koplaltattak. A' parasztok pedig azt nyerték ezzel az ő lázadásukkal, hogy ismét örökös jobbágyokká tétettek: ugymint a' kiknek ezentul helyökről elköltözni nem volt szabad.

123. Vajjon miért nevezték e' parasztlázadást kurucz-futásnak? A' Szentföldre utazók és török ellen indulók mindnyájan vállaikon keresztjelt viseltek posztóból; kereszt pedig diákul kruksz, rosz kimondással krucz, kurucz.

124. Hát az a' magyar szólás-mód: „Laczi' konyhája,” mellyik királyról vehette eredetét? Dobzse Lászlóról, ki ezen évszázadban élt, és mint igen együgyü gyöngye király az Alföldön csak Laczinak neveztetett el megvetésből, — elég pajkosan és illetlenül. Ez a' király az ő rosz gazdálkodása miatt olly végső szegénységre jutott, hogy a' hus-árusok már hust sem adtak neki hitelben; pénze pedig nem volt. A' budai vásárok' alkalmával tehát inasát azon sátorok alá kiküldözte, mellyekben hust árulni és sütni szoktak; és csak így ehetett eleget király-létére is. Ezen sátorokat először az inasok, azután ország-szerthe mindenek Laczi' konyhájának nevezték el, mint ez a' nevök mai nap is.

125. Mik történtek a' XVI-dik évszázadban? Ebben hozatott be az országba az évangelika vallás. A' török újlag beütött; Mohácsnál a' magyarokat meggyőzte 1526., és 22,000 embert levágott. Oda lett ekkor a' magyar nemességnek színe, lángja; a' király is futván, lovastúl a' Csele patakba bele fult; a' török pedig az országnak egész déli részét elfoglalta. Ugyanez évszázadban szállott által Magyarország az ausztriai ki-

rályi házra, névszerint első Ferdinándra, ki Bécsben lakott, a' hol laknak utódjai is.

126. A' különböző házbeli királyok hol tartották lakásukat? Fehérvárott, Visegrádon és végre Budán.

127. Az ő uralkodásuk alatt a' magyar nemzetnek mint volt sorsa általában? Virágzott tudomány, kereskedés, mesterség és minden.

128. Millyen becsületben volt a' nemzeti nyelv? Az hozatott divatba a' királyi udvarnál is, és a' királyi levelek magyar nyelven irattak.

129. Meddig tartottak ezek a' mindennek kedvező idők az országban? A' szerencsétlen mohácsi ütközetig, mikor az országnak jelesebb részét a' török elfoglalván, minden szép intézetet felforgatott, és a' pallérozottság' helyébe bárdolatlanság lépett mindenfelé.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' magyarok a' felséges ausztriai házból származott királyok' igazgatása alatt, vagy I. Ferdinándtól fogva V-dik Ferdinándig, 1526—1836-ig 's tovább.

130. Hányadik király uralkodik ma már az ausztriai házból? A' tizenegyedik.

131. Nevezd meg közölök némellyeket? Ferdinánd több is; Maximilián, Rudolf, József kettő, Leopold kettő, Károly, Mária Thérézia, Ferencz.

132. A' XVI-dik évszázadban miről nevezetes az ausztriai házból trónusra került elsőbik királyoknak időszaka? A' törököt az országból kivenni ügyekeztek, de nem volt hozzá jó szerencse; sőt inkább a' török még fölebb nyomult, és Budát is elfoglalta végképen, 's aztán birta, sanyargatta e' darab országot másfél száz esztendeig huzamosan. Azonfölül dulta az országot a' vallás miatt támadt hadakozás is, mellyet Bocskay vezérlett. — De jó is történt ebben az évszázadban. A' kukoriczát ültetni a' magyarok ek-

kor kezdték. tanulván azt a' töröktől, — honnét török-buza is a' neve. A' mai kalendáriom szerint való idő-számlálást ekkor tájban vették be az országban.

133. Miről emlegethetni meg a' XVII-dik évszázadot? A' dohánynyal és pipával élésnek kezdete ez időbeli. Ezen évszázad' hanyatlásakor üzetett ki az országból szerencsésen a' török. Azt mondják, hogy ekkor a' török boszujában azzal átkozta meg a' magyarokat, hogy ne legyen köztök soha egyetértés; és a' hol ez az eset van, ott azt szokás mondani: hogy megfoganszott a' török átok. — De újlag belső háboru is támadt ez évszázadban, vallási ügyben, Rákóczy' vezérlése alatt.

134. Számláld elő a' XVIII-dik évszázad' fontosabb történeteit? A' huzamosan főnálló katonaság, és az annak tartására kivetett adó ez évszázad' elején jött gyakorlásba. Ugyan-e' század folytában halt ki az ausztriai házból a' férfi-ág Nagy Károlylyal. Mellyre a' magyar nemzet az ausztriai háznak lyány-ágon levő felséges sarjadékit is elfogadta királyainak örök időkre.

135. Nevezd példát, ki volt máregy illy asszonyi renden levő ausztriai királyuk a' magyaroknak? Mária Therézia, ki Ferencz német császárnak volt hitvese.

136. Mária Therézia' uralkodása alatt mi jeles dolgok történtek? Igen sokak, p. o. ő a' török által megrongált Buda' várát kiigazíttatta, és meg is látogatta: a' mi különös öröm és ritkaság volt a' magyaroknak; — mivel már akkor Buda' vára kétszáz esztendő óta nem látott falai között magyar királyt. A' csajkások' hadi seregét ő állította fel, valamint a' testőrző magyar nemes vitézi sereget is. A' forspontért fizetést rendelt és az urbért ő hozta be az országba. Az ünnepeket megkevesítette. A' boszorkányoknak hitt asszonyok' kinoztatását és elégetését végképen eltörölte. A' vásárokat (mellyek azelőtt ország-szerte vasárnapon szoktak tartatni) ő rendelte át más napokra hét közben.

137. Mi jeles tettei vannak II. Józsefnek? Ő szabadon gondolkodó fejedelem levén, sok különösségeket cselekedett. Az országot fölmérette, a' házakat megszámoztatta. Az országot nem az ed-

dig szokott vármegyei kormány, hanem tiz királyi biztosok (komissáriusok) által igazgatta. A' német nyelvet hozta divatba törvény - székeken, iskolákban. Könyveket előre - megvizsgálás nélkül hagyott szabadon írni és nyomtatni. A' legelső magyar ujság is az ő idejében indult meg. A' protestánsoknak sok szabadságokat engedett. A' törökkel szerencsésen hadakozott. De halálakor majdnem minden rendelkezését visszavette; a' magyar koronát is — melyet Budáról Bécsbe vitetett — ismét visszabocsátotta Budára. Nem volt megkoronázva a' magyar koronával.

138. A' köznépnek nézve különösen miről emlékeztet II. József király? Birodalmaiban sokat utazott, és pedig ismeretlenül; de mindenütt hagyta nyomait atyai kegyességének. Lebocsátkozott pedig a' legalacsonyabb rendű alattvalóihoz is. Így történt p. o. Morvaországban, Brünn és Olmütz nagy városok között, valami Ruznitz nevű falunak határában, hogy midőn egy paraszt-ember az utra dülő földein szántogatna, mellette terem egy ismeretlen úri ember, elveszi kezeiből az eke' szarvát és szántogat, — a' parasztgazdának pedig mint ostorosnak a' lovakat kellett igazgatni. Minekutána már egynéhány barázdákat végig szántottak volna, az ismeretlen úr felső ruháit kigombolja és az ő császári arany - csillagait mutatja, a' parasztgazdának ezeket mondván: „Én József vagyok, a' ti császártok és atyátok!” Azon fölül a' serény paraszt-gazdát meg is ajándékozta, és úgy odább ment. A' szép tettnek örök emlékezetére azon a' szántó - földön, az uthoz közel, egy nagy kő - oszlop emeltetett és áll mai nap is, illy értelmű diák fölírással: „Ezen a' szántó - földön szántott II. József ausztriai császár, augusztus' 19-dikén, 1769.”

Más szép elbeszélést József király' népszerű karakteréről olvashatni a' pesti Társalkodóban, az 1835-diki évfolyamatnak 299-dik lapján.

139. József császárnak *) azon rendelkezéseit, mellyek a' magyar nemesi szabadságra

*) Az ausztriai házból való magyar királyok egyszersmind Németországnak császárai is voltak; azért viselték e' két titulust: császár, király.

nézve ártalmatlanok voltak, kicsoda tette semmivé? Az ő utána következett kegyes és bölcs király, II. Leopold.

140. Mit tudsz még II. Leopoldról? Az ő uralkodása alatt tartatott ország-gyűlésen sok jó ügyekezeteit vélette szóba és munkába; de végre nem hajthatta, — hamar elhalálozván. Csak öt évnegyedig uralkodott.

141. Kicsoda következett II. Leopold után? Első Ferencz, ki 1792. óta uralkodott 1835-ig.

142. Az ő uralkodása miről nevezetes a' nemzet' históriájában? Minden királyok között ő koronáztatott Budán legelőször. Ugyan ő tartott ország-gyűlést is Budán 1807. Hosszas hadakat viselt a' francziákkal, de nem mindig szerencsésen. Az áldott burgonya az ő uralkodása alatt jött divatba mindenképen. A' pénz nagy változást szenvedett 1811; midőn a' fekete hosszú bankók becsökben alászállítottak. Ő alatta volt az országban éhseg 1816, és kholera-pestis 1831. *).

143. Nevezz üdvösséges rendelkezéseket, melyeket nem-rég üdvözült királyunknak I. Ferencznek köszönhetünk? A' katonák' állítását, a' fogdosás helyett, sors-vonás által történni parancsolta. Az egész országot összeíratta; állított intézetet a' siket-némák' számára Váczon, az előregült tisztviselők' és özvegyeik' számára Budán **); csillagvizsgáló tornyot építtetett a' Szent-Gellért' hegyén (Budánál); a' himlő-oltást közönségessé tette; a' Dunát a' Tiszával összefoglalta egy parancsára ásatott nagy csatorna (kanális) által, melyet maig is Ferencz' kanálisának hívnak ***) stb. Meghalt 1835.

144. Hát a' mostan dicsőségesen uralkodó királyunk kicsoda? Ötödik Ferdinánd.

*) Lásd: IX. rész, XVII. szám.

**) Ebbe iskola-tanítók is beirathatják magukat. Mind enél, mind más efféle gyám-intézeteknél azt kell megtartani, hogy ha az ember bele akar lépni, cselekedje azt minél előbb, azaz: minél fiatalabb korában. Szabályait lásd: Tud. Gyűjt. 1838. IV.

***) Lásd: VIII. rész. 170. sz.

145. Általában ezek a' legújabb idők miért igen emlékezetesek? Ezekben a' fejedelmek és uraságok a' tudományokra és a' nevelésre nagy gondot fordítanak: mi végre fundálnak jeles intézeteket, könyv-tárakat, mellyek között legelső helyet foglal a' nemzeti könyvtár és ritkaságok' gyűjteménye (museum) Pesten.

146. Emlits jóltevő intézeteket és társaságokat, mellyek a' legújabb időkben támadtak? A' gazdasági intézetek és társaságok, a' ló-verseny-futtatások, a' jég- és tűzkár-mentő társaság, a' vakokat ápoló intézet, a' jóltevő asszonyságok' egyesülete Pesten, a' rabmunkáltató intézetek több vármegyében ste.

147. Hát a' nemzeti nyelvhez millyen kedvezéssel vannak a' legújabb idők? Ennek új felvirágzási ideje 1805 óta kezdődött, mióta az t. i. országgyűlési nyelvvé tétetett (a' diák nyelv — más szóval a' római vagy latin nyelv — mind inkább félre tétetvén), és napról napra jobban ápoltatik és terjesztetik. 1831-től fogva pedig külön magyar tudós társaság (akadémia) is áll fön, mellynek fő czélja a' magyar nyelvnek terjesztése és pallérozása.

Rekeszsze be a' magyar nemzet' históriáját egy szép ének, melly ötödik Ferdinánd királyunknak tisztességére való, mind német mind magyar nyelven ismeretes, és a' király ő felsége' névnapján vagy más jeles alkalmatossággal az egész ausztriai birodalomban zeng, tulajdon nótára, mindenfelé.

*É n e k *).*

Isten! tartsd meg Ferdinándot,
Kiben olly jó urunk van;
Soká éltesd Ferdinándot
Mindenben boldogultan.

*) Ugyanezt másképen lásd az 1835-diki Koszorúban 113. lap.
Melódiájára tanitassanak meg a' gyermekek a' tanító által.

Lássa, hogy valamerre járt,
Neki disz-koszorú van.
Isten! tartsd meg Ferdinándot,
Kiben olly jó urunk van.

Diadalom tündöklőjék
Zászlóiról és bőség;
Tanácsában, add hogy üljön
Szeretet és bölcsesség.
Mindazon, mi székétől jó,
Ki csak igazság tessék.
Isten! tartsd meg Ferdinándot,
Ki olly kegyes, jó Felség.

Áraszsz áldást ő házára,
Rontsd meg minden ellenét;
Áraszsz áldást országára,
És fődözz fel csel-szövényt.
Mit rendel Isten' szavára,
Mi ugy vegyük, mint törvényt.
Isten! tartsd meg Ferdinándot,
Jó urunk ő Felségét.

Sok népének virágzását
'S jól-létét hadd érje meg,
'S mindazok' megalázását,
Kik ellenségi ennek.
Unokái' víg dallását
Hallja ő meg 's mindenek.
Isten tartsa Ferdinándot,
Jó urunkat tartsa meg!

SZERZELÉK.

A' TIZENEGYEDIK RÉSZHEZ.

A' nemzetiségről.

1. A' magyar nevezet honnét veszi eredetét? Már régenten így nevezték ezt a' népet a' külföldi nemzetek és írók. Ázsiában pedig maig is van nyoma egy városnak, mellynek Madzsar a' neve.

2. Más nemzetek még mi néven is hívják a' magyarokat? Ugri, ungri, turki, madzsar, magyar.

3. A' tiszta magyarok' számát hányra tehetni országunkban? Mintegy négymillióra; de beszélnek magyarul ennél többen is.

4. Még másutt is valahol a' földön vannak-e magyarok? Igen is vannak. Erdélyben (a' székelők), Moldvában, Bessarábiában, Havas-alföldön, Bukovinában egy faluval; sőt kétség kívül vannak Kis-Tartárországban is és egyébült Ázsiában, honnét eleink kijöttek, noha az utazók e' dolognak még nem járhattak végére voltaképen.

5. Vannak-e az országban maig is olly magyaroknak maradékai életben, kik Árpáddal jöttek be ez országba? Vannak Borsod, Heves, Szabolcs, Szathmár, Békés, Bihar és Csongrád stb vármegyékben.

6. Mi tartozik a' nemzetiséghez? Valamelly nemzetnek fő hajlandósága (kharaktere), nyelve, ruhája, szokásai, táncza, dalai, muzsikája, ünnepei, mulatságai, emlék-oszlopai és a' nemzeti színek, mellyek a' magyarnál: a' zöld, fehér, piros.

7. Mi a' magyarnak fő hajlandósága? Vitézség, mezei gazdálkodás, vendég-szeretés. De ezeknek kevés hasznát veszi, míg nemzeti hibáitól is meg nem szabadul, mellyek: a' heverni-szeretés, a' nemiparkodás, idegennek gyűlölése-, gúnyolása, tudományoknak nemhecsülése, a' régihez való makacs ragaszkodás, egymás' előmenetelének irigylése, és (a' mi legfőbb) a' kevélység 's egyenetlenkedés.

8. A' magyar nyelv micsoda nyelvekkel atyafias? Többekkel is, de leginkább a' finn, lapp, indus, török és mogul nyelvekkel, mind a' mellyekben t. i. igen sok magyaros szók találatnak. Ellenben a' magyar nyelvben is találatnak sok afféle szók, valamint német, tót és más idegen szók is. (Lásd a' XIII. részt, és a' toldaléket).

9. Mit gyanithatni ebből? Azt, hogy a' magyar nemzet valaha nagy kiterjedésű nemzet lehetett; ugymint a' mellynek szavait maig is annyi sok más nemzetek' nyelvében föltaláljuk.

10. Hát egyébiránt a' többi nyelvek között milyen helyet foglal el a' magyar nyelv? Ez minden ismeretes nyelvek között a' leg-törzsökösebbek' egyike. Különben ez ázsiai nyelv, és minden európai nyelvektől különbözik. De gyönyörű nyelv és mindenre alkalmas. Idegen nyelvek' beszélésére is semmi más nemzetű ember úgy nem terem rá, mint a' magyar.

11. Vannak-e a' magyar nyelvnek többféle nemei? Igenis, p. o. a' palócz, ormánysági, göcseji, jász, kun, székely és a' tiszta magyar nyelv.

12. Hát külön betűi is nem volnának-e a' magyar nyelvnek? Sőt igenis. Régen alkalmasint külön betűkkel éltek a' magyarok; de ma már ők is — mint más művelt európai nemzetek — a' római betűket vették be, mellyekkel élnek maig is.

13. Vannak-e magyar nyelven írott könyvek? Igenis, pedig feles számmal, szebbnél szebbek, és a' tudományoknak mindennemű ágaiból. Kivált a' leg-újabb időkben nagyon virágzásba hozatik a' magyar nyelv.

14. Nevezz néhány jeles magyar tudósokat a' régiek közül. Verböczi, Gyöngyösi, Barcsai, Besenyei, Dugonics, Bód Péter, Katona, Faludi, Szirmai, Párizpapai, Bél, Istvánfi stb.

15. Emlits a' legújabbak közül is némelly jeleseket? Révai, Kazinczi, Imre János, Horvát István, Vörösmarty, Kisfaludy Sándor és Károly, Kis János, Buday, Széchenyi István, Fáy András, Péczely, 's átaljában az academiának kitűnő tagjai.

16. A' ki magyar földön lakik, és nem magyar; annak mi a' kötelessége a' nemzeti

nyelvre nézve? Hogy azt elmulhatalatlanul megtanulja és gyermekeivel megtanultassa.

17. A' magyar ruha-viselet miben különbözik a' többi nemzetekétől? Ez a' testhez fesszen álló, szük szabásu, és a' pompázásra minden más nemzeti ruhák fölött alkalmas.

18. Kik voltak a' magyaroknak régi hires emberei a' vitézi rendből? Attila, Árpád, Toldi Miklós, Kinizsi, Zrinyi, Hunyadi, Nádasdi, Pálfi Miklós, Forgács, Erdődi, Batthyáni, Dobó, Dobozi, Benyovszky stb.

19. Kik voltak a' magyaroknak hires emberei az egyházi rendből? Pázmán Péter, Oláh Miklós, Erdősi st.

20. Kik magyar eredetűek a' régi egyházatyák közül? Jeromos és Márton püspökök.

21. Kik feledhetetlenek arról, hogy a' tudományoknak nagy pártfogói voltak? A' Széchenyiek eleitől fogva, hajdan Nádasdi, legújabbban Festetics, Marczibányi st.

22. Kik az új időbeli hires magyar muzikusok? Lavota, Csermák, Bihari.

23. Kik hiresebb festőink és képfaragóink? Régiebb festőink közül Kupeczky és Mányoki, az újak közül Markó és Barabás, a' képfaragók közül Ferenczy szerzetek magoknak hirt és nevet.

24. Kik a' jeles magyar utazók külföldön? Bese, Körösi Csoma Sándor (+ 1843.) és Farkas Sándor.

25. Nevez egy találmányos eszéről hires magyart? Kempelen ez, pozsonyi születésű, ki nem régiben egy olly masinát tudott készíteni, melly beszélt, és egy másikat, melly játszott a' schakjátékokot: úgy hogy sohasem vesztett, és a' vele játszó leggyakorlottabb embert is megnyerte. Bejárta vele egész Európát, és mutogatta mindenfelé, mindenek' bámulását magára vonván.

26. Mellyek a' hazában a' nevezetes emlékoszlopok? Van néhány efféle is már, ezután pedig mind-mind több fog állittatni. Illyen már is p. o. ama' gyönyörű disz-oszlop Sátor-Alja-Ujhelynél (Zemplin vármegyében) az 1809. franczia háborúban számosan elesett zemplini magyar vitézek' tisztességére. Van disz-

oszlop a' Marczal' mocsárainak kiszáritására Marczal-tónél (Veszprém vármegyében). Van emlék-oszlop a' debreczeni temetőben ama' derék vers - költőnek Csokonai Vitéz Mihálynak emlékezetére; egy más, Pesten a' nemzeti muzeum' épületében Virág Benedek' történetíró' és költő' tisztességére; a' legpompásabb pedig most készül Pesten, a' nemzeti muzeum' nagy épületébe, Kisfaludy Károly', szinte versköltő' emlékezetére.

27. Mellyek a' magyar nemzetnek drágalátosságai (klenodiumai)? Ezekhez tulajdonképen im e' következők szoktak számláltatni:

1) A' korona, mellyel a' királyok nagy pompával megkoronáztatnak. Ez még szent István' idejéből való. Tiszta aranyból vagyon, nyom mintegy ötödfél fontot. Ragyog rajta 338 drága gyöngyszem, 50 rubint-kő és 155 zafir-kő.

2) Szent István' palástja (köpönyege), mellyet koronázáskor az új király magára vesz. Ez egy újjatlan kerek magyar köpönyeg, elül kapocsra; szöve vagyon selyemből, mellynek színe zöldbe csavaruló világos-kék. Rajta sok kockás sujtások vannak, diák írások aranyhimezéssel, és sok képek a' keresztyén vallás' históriájából véve.

3) Szent István' kardja veres bársony-hüvelyben.

4) Az ország' almája, melly egy arany-golyó, rá Magyarország' czimere kimetszve; fölötte pedig az apostoli kettős kereszt ezüstből.

5) A' királyi pálcza (ceptrum), melly egészen öntött arany; fogatékja megrakva drága kövekkel. — Aztán még: a' kéztyük, harisnyák és saruk.

28. Hol tartatnak az országnak ezen drága kincsei? Budán, a' királyi várban; és mindenkor két főrendű magyar nemes az őrizőjök. Király-koronázáskor nyilvános helyen kitétetnek, és láthatja azokat minden ember, a' ki akarja.

29. Ezen drágaságokon kívül még mik tekinthetnek úgy, mint a' nemzetnek becses jószágai? Pesten, a' ritkaságokból álló nemzeti muzeum, és az a' mellett való könyvtár; aztán minden nyilvános épületek, ország-háza, kórházak (isptályok), játékszin (komödia-ház), invalid-kaszárnya; továbbá a' gőz-hajók a' Dunán, az ország-utak, hidak, em-

lékek, képszobrok és oszlopok piaczkon és más nyilvános helyeken fölállítva; mellyeket tehát (valamint a' tilalom-fákat) illő tiszteletben kell tartani és békével hagyni.

30. A' zászlókon és czimereken miről ismered meg Magyarországnak czimerét? Az egy hosszában két térre szelt paizs, mellynek jobb felén négy hárántcsík látszik veres mezőben (jelentvén Magyarország' 4 fő folyóit: a' Dunát, Tiszát, Szávát, Drávát); a' bal felén 3 zöld halmok, fölöttök arany-korona, a' fölött pedig a' fölállított apostoli ketős kereszt. Formáját lásd:



31. A' nemesi czimerek Magyarorszáiban igen divatozván és azok' némi ismerése mindenkinek szükséges levén: hogyan kell azokban a' színeket részint magyarázni, részint kimetszetni peccétekre? Czimer-szint pótló jegyek' magyarázatára im e' következő szabályok szolgálnak:

Pontok aranyt tesznek, 's a' jegy' kihagyása ezüstöt,
Állva verest, kék színt fekvő vonáska jelent.
A' zöld balra ledől, a' bíbor balra megyen föl,
Kockázott négyszeg bús feketére mutat.

32. A' más kiművelt nemzetekhez képest Európában, minemű állapotban van a' magyar nemzet? Még sokféleképen igen hátra vagyon.

33. Mi szükséges tehát még rá nézve? Még több pallérozódás, előbbre-haladás és jobbitás: a' mihez viszont sokféle változtatások és újítások kívánatnak. De mindenekfölött és előtt az szükséges a' ma-

gyar köznépnek, hogy gyermekeit gondosabban iskoláztassa; nehogy őt ebben folyvást fölülmulják német polgár-társai, sőt a' zsidók is.

34. A' hasznos újítások felől miképen kell gondolkodni? Nincsen semmi újság a' nap alatt. Maga az idő a' legnagyobb javító és újító. Újítás nélkül maig sem volnánk keresztyének, hanem pogányok. Sőt minden, a' mi most óság és régi szokás, újítás volt valamikor, t. i. mikor azt a' mi eleink kezdték. Ellenben mindazon jó változtatások — mellyeket a' nemzet' java mai napon megkíván, és a' mellyek most újságok ránk nézve, — a' mi maradékinkra nézve már megszokott dolgok lesznek és óságok. Azért a' jól megfontolt és közös tanácskozások után (ország-gyűlésen) végzett újításoktól nem csak félni nem kell, sőt azokat óhajtani lehet.

35. Hát a' sok vallási és polgári különözésekre nézve, mellyek a' magyar nemzetben találtatnak, mi a' jó hazafinak kötelessége? Az, hogy miattok hazafi-társait ne gyűlölje, se ne üldözze: hanem kiki egymást szeretettel tűrje, és mindennemű hazafiak magok között hiven összetartók, békességesek legyenek, — azt tartván szemek előtt, hogy ők mindnyájan ugyanazon egy hazának fiai, és hogy mindnyájan ugyanazon egy király és törvény alatt állnak.

36. Különösen a' vallásbeli különözések felől hogyan kell gondolkodni az értelmes keresztyénnek és jó hazafinak? Vallásbeli különözések voltak és lesznek, míg a' világ létszen. Lehetetlen is, hogy minden emberek ugyanazon egy valláson legyenek; de egyek lehetnek a' kölcsönös szeretet és türes által. A' föld' kerektségén maig is számtalan sokféle vallások divatoznak. Csak a' keresztyének között annyi a' sok egymástól különböző felekezet, hogy számuk százakra megy. Aztán, hogy egyik hazafitársunk ebben, a' másik amabban a' vallásban született és tanítatott: annak nem ő az oka. Még a' kiket tévelygőknek gondolunk, azok is keresztyének, felebarátaink és hazafitársaink. Lehetnek pedig, és vannak is minden vallás mellett mind jó, mind értelmes emberek, azaz: szeretetünkre méltók. Azért távol legyen tőlem, hogy más hiten valókat kár-

hoztassak, vagy szinte üldözzek és gyűlöljek: hanem inkább türom őket szelidséggel, nem azt nézvén, hogy ki milyen hitű, hanem ki milyen ember és hazafi. A' kiket az Isten eltür, én ne türném-e el azokat?

Azt mondja egy szép példázolat, hogy Ábrahám pátriárka egykor, épen nap lementével, sátora' ajtajában ült, és látott a' pusztából egy öreg embert feléje jöni pálczájára támaszkodva. Fölkelvén, eleibe ment és így szólt neki: „Kedves öreg! térj be hozzám, lábaidat megmosni. Maradj az éjjel nálam. Holnap aztán jókor fölkelhetsz, 's utadat tovább folytathatod.“ Felele az öreg: „Majd csak itt e' sa alatt maradok.“ De midőn Ábrahám erősen kényszerítette, az utas visszafordult és bement vele a' sátorba. Ábrahám kovásztalan kenyeret tett elő, és ettek együtt. Észrevette azonban Ábrahám, hogy az öreg az Istennek hálát nem adna; miért imigy szólott neki: „Miért nem imádod te az egy igaz Istent, az ég' és föld' teremtményét?“ Az öreg felelt: „Én nem imádom a' te Istenedet, nem is hívom az ő nevét segítségül; mert én magam csináltam magamnak egy Istent, ki mindig házamban lakik, és nekem megadja, a' mit tőle kérek.“ Ekkor föllobbant Ábrahám' haragja az öreg ellen, fölkel, és éjtszaka' idején verések közt kikergette házából az öreget a' pusztába. Az Isten azonban felemelé szavát: „Ábrahám! hol az idegen?“ Ábrahám így felelt: „Uram! ő nem akart téged imádni, sem nevedet segítségül hívni; azért taszítottam el magamtól a' pusztába.“ És szólott aztán az Isten: „Avvagy nem százkilenczven esztendeig voltam-e iránta türelmes? Avvagy nem tápláltam és ruháztam-e őt, — minden hozzám mutatott nyakassága mellett? Te pedig, ki magad is bűnös vagy, egy rövid éjtszakát nem tudtál vele eltölteni és tünni?“ Felele pedig Ábrahám: „Uram! megvallom, hibáztam. Ne gerjedjen föl ellenem haragod!“ Most elszaladt a' pusztába, fölkereste az öreget, sátorába vitte, hol jó gondot viselt rá, és más nap reggel ajándékokkal bocsátotta el magától.

Több illy példákat olvashatni az újabb időkből is e' könyvecskében: Vallás-türodelem' példái. Pest, 1826.

XII.

TÖRVÉNYTAN vagy: JUS (JOG).

I. *A' polgári társaság' és törvények' eredetéről általában.*

A' föld' színén nem volt azelőtt is mindig ilyen sok ember, mint most immár. Az emberek nem is laktak hajdan illy szép renddel falukban, városokban, országban, társaságban együtt; hanem nyomoru sátorok alatt tengődtek, egymástól elkülönözve. Kezdetben nem volt sem király sem herczeg vagy gróf, sem nemes sem paraszt; hanem mindezek a' különféle rendek az emberi társaságban azóta vannak, mióta az ember a' földön szerfölött elszaporodott. Mert elszaporodván az emberek, nem tudtak egymással békeségben meglakni; és szüntelen való háborúkat viseltek, — nem lévén közöttök sem király sem bíró vagy igazságtevő. A' magok jobbléteért tehát az emberek megegyeztek abban, hogy választottak magoknak előljárókat, kiknek rendelkezéseiket törvényül vették; és azoknak megtartására magukat lekötelezték. Így támadtak a' polgári társaságok. Hogy pedig a' törvényeket minden ember megtartsa, és a' ki megtartani nem akarja, arra kényszeritessék vagy megbüntetessék: arra nézve adtak az emberek bizonyos előljáróknak hatalmat, a' törvények' megtartására fölvigyázni, a' vétkezőt számadásra vonni és megbüntetni. Így lettek a' királyok, az igazgatók és a' világi magisztrátus, vagy a' felsőség, törvényhatóság. Nagy boldogság pedig és megbecsülhetetlen szerencse ránk nézve az, hogy jól elrendelt társaságban élhetünk.

Ugyanis a' föld' kerekiségének más osztályaiban *) mai napig is találhatunk vadon élő népek, kik nem vetnek, sem aratnak, sem együtt társaságban nem élnek: hanem gyökerek és nyers hus az eledelök, mellyet vadászással és halászással szereznek. Sőt megeszik az ember-hust is, — tudniillik a' hozzájuk került idegeneknek és elfogott ellenségeiknek husát. Az illy vad emberek nem is laknak házakban vagy falukban, hanem hitvány kunyhókban és föld-lyukakban. Félmeztelenen járnak, vagy legfőlebb is állatok' szőrös bőreivel és falevelekkel takarják el szemérmöket. Sőt okosan beszélni sem tudnak. — Illyen vad-emberré lenne pedig minden gyermek, ha nem lakták más emberekkel együtt társaságban, ha nem taníthatnék semmire is. Erre vannak több példák. Erdélyben 1781. történt p. o. hogy a' nagy sűrű erdők' közepén járván a' vadászok, a' medvék között egy oláh gyermeket találtak, ki már akkor tiz esztendő volt. Ez a' gyermek, mikor még csak igen kisded korában, maga egyedül kifutott a' közel levő erdőbe, aztán az utat eltévesztette, visszajöni nem tudott, és minél tovább ment, annál mélyebben bele jutott a' sűrű erdőségbe, mig-nem a' medvék' társaságába került. A' medvék nem bántották a' gyermeket, hanem adtak neki ennie nyers hust, azoknak az állatoknak husából, mellyeket elszaggattak. A' hus, az igaz, hogy eleintén a' gyermeknek nem tetszhetett; de nagyon éhezett, és így csak hamar hozzászokott a' medve-élelemhez: 's épen úgy élt, mint a' medvék. Midőn a' vadászok a' gyermeket meg akarták fogni, harapott mint a' kutya, és karczolt a' megnőtt nagy, hosszú körmeivel. Mikor pedig mégis megfogták, nem engedte magát felöltöztetni, nem vett magához emberi eledelt, nem tanult meg beszélni soha, nem is vált belőle értelmes ember; hanem elfogatása után nemsokára megholt. Ez igaz történet.

Becsüld meg, édes gyermekem! a' nevelés' munkáját: becsüld meg és tiszteld mindazokat, kik téged eddig neveltek, és ezután nevelni fognak. Azok nélkül te is egy kis vad gyermek volnál, — valami csömör, mocs-

*) Lásd: VIII. rész. 34. 35. sz.

kos jószág, vagy talán szólás nélkül való oktan állat lettél volna.

Más népek viszont maig is pásztorkodásból élnek, ők is sátorok alatt lakoznak, minduntalan máshová költözködnek, és csak kevésbé pallérozottabbak, mint a' vad emberek.

Mi tehát, kik Európában és ez édes magyar hazában lakunk, ma már pallérozott nemzet vagyunk, azaz: mi már rendesen épült házakban, falukban, városokban együtt lakozunk; tisztességesen ruházkodunk, gyakoroljuk a' mezei gazdálkodást, tudományokat, mestersegeket és a' kereskedést. Aztán van közöttünk jó rendtartás. Bizonyos törvények szerint igazgattatunk és egy országos társaságban élünk. A' kik az igazgatást folytatják, azok: a' király (vagy koronás fejedelem), a' méltóságok, uraságok, bírák, egyházi és világi felsőségek. Ezek tartják immár fönt az országban együtt-élők sok emberek között a' jó rendet; ők szolgálatnak igazságot kinek - kinek; ők ótalmazzák az ország' lakosait külső-belső ellenségtől; és ő nekik köszönhetjük, hogy mind személyünkre, mind javainkra nézve bátorságban lakozhatunk.

Vajjon a' magyarok eleitől fogva mindig illy rendes társaságban laktak-e együtt? Épen nem; ők is régenten pásztori életet éltek, és csak mióta Magyarországot megszállották, és magoknak királyokat választottak, azóta lettek mind inkább műveltekké: a' mit tehát ismét jó királyainknak köszönhetünk.

A' társaságban együttélők emberek hogyan segíthetnek és használhatnak egymásnak? Az ember csak azáltal használ egymásnak, ha a' gyermekeket, betegeket és véneket ápolgatja és gyámolítja, a' tudatlanokat oktatja, a' tévedőket utba igazítja, a' szerencsétleneket felsegíti, a' szűkölködővel közli saját javait és mindenkor segedelmére van, valahányszor szüksége.

De hogyan is árthatnak egymásnak az emberek? Ha egyik a' másikat megveri: 's az illyen ember verekedőnek neveztetik; ha egyik a' másiknak jószágát ellopja vagy erővel is elveszi: és az tolvajnak vagy rablónak mondatik. Némellyek fortélyosan fosztják meg ember-társaikat javaiktól, 's az illyeneket csalárdoknak nevezzük. Némellyek másnak a' házát vagy a' gaboná-

ját meggyújtják: és gyujtogatóknak neveztetnek. Sőt némely ember meg is öli a' másikat: 's az illyent gyilkosnak mondjuk. Az ilyen károk' eltávoztatására nézve minden társaságnak van felsősége, melly azokat, a' kik másnak kárt és szomorúságot okoznak, megbünteti.

De néha az is megesik, hogy valamelly tartományba seregestől és fegyveres kézzel rohannak be az emberek, kik mindent, a' mit csak találnak, erővel elvesznek, a' falukat és városokat felgyújtják, az embereket pedig agyonlövik, szurják és vagdalják. Ezt hadi háborúnak nevezzük. Ez minden veszedelmek között legrettenetesebb. Ennek eltávoztatására a' fejedelem katonákat tart, kik az országot ótalmazzák és védelmezik.

A' jó fejedelem és bölcs magisztrátus tehát megbecsülhetetlen áldása az Istennek, és nagyobb szerencsétlenség a' lakosokat nem érhetné, mintha azokat felforgatnák: a' mit lázadásnak, zendülésnek hívunk, az illy rendetlenséget okozó embert pedig lázítónak.

Azoknak büntetései, kik a' törvényeket áthágják, ezek: pénzbeli büntetés vagyis birság, testi csapások, sanyargatás, tömlöcz, hóhér-pallos és az akasztó-fa. Mindezeket (mellyek azonban csak városok és nagy uraságok' lakhelyeik körül találhatók fel) a' gyermekeknek is, mikor alkalmatosságuk van, megnézni használatos. A' tömlöczök (börtönök, fogházak) föld-alatti sötét rekeszek, mellyek vas ajtókkal és nagy lakatokkal, závarokkal vannak megerősítve, és csak egy kis ablak szolgál rá nagy magasról, de az is vas rudakkal felkészítve. Illyenbe zárataknak be a' törvények ellen vétő emberek, hol még azonfölül koplalniok is kell, sanyarúan élniök, kezeiken, lábaikon lánczokat hordozniok, erős munkákat tenni, és bizonyos idő-szakaszokban testi veréseket is kiállani. Annál tovább tart pedig az illy büntetés, minél nagyobb a' vétek' súlya. Némelylek holtig tömlöczre vannak ítélve. (A' hóhér más magyar szóval bakó-nak is neveztetik). Hóhér' keze által végeztetni ki pedig: iszonyatos dolog *).

*) Illy jelenetet a' tanító eleven színekkel beszéljen el a' gyermekeknek eleitől fogva, — kivált ha ollyat maga is látott.

Törvények vannak tehát mai időben minden pallérozott országokban. A' törvény és azoknak kiszolgálói a' felsőségek, jutalmaznak és büntetnek kit-kit. Maga birájának lenni senkinek nem szabad. Az igazi szabadság is csak a' törvények' megtartásában áll. Mert a' hol törvények és jó rendtartás nincsenek, ott vadság uralkodik, nem szabadság. És ilyen törvények 's ilyen szabadság vannak divatban minálunk is, kik az édes magyar hazában társaságosan együttélünk, és egy kegyes, bölcs királynak mint fő uralkodónknak hódolunk, kinek neve V. FERDINÁND.

Hogy tehát ennek az országos nagy társaságnak, mellyben laktok, ti is becsületes tagjai lehessetek: szükséges, hogy megismerkedjeteek először is azon sokféle rendekkel, mellyekből e' mi országunk' lakosai állanak; azután azokkal a' nevezetesebb törvényekkel, mellyek által ez az ország igazgattatik, és az igazság kiszolgáltatik; hogy így mind a' büntetéseket elkerülhessétek, mind pedig a' magatok polgári kötelelességeit és jussait megtanulhassátok.

II. A' Magyarország' lakosai között főnálló rendek.

Valamint más országokban, úgy Magyarországon is sokféle különbözőségek vannak a' lakosok között. Legszembetűnőbbek azok a' különbségek, mellyeket a' rang, sors és érték okoz. Ezekben való egyenlőség a' világon nincsen sehol; és azt kívánni is, hogy vajha minden ember az országban egyenlő tehetséggel birna: esztelen álmadozás. Mert ha lehetséges volna, hogy minden földi jószágok ma kiosztatnának az emberek között egyenlően, már holnap vége volna az egyenlőségnek. Az iparkodóbb ember akkor is mindjárt hátrahagyná a' restelkedőt, a' hatalmasabb a' gyöngébbet. Szegény és gazdag, úr és alattvaló eleitől fogva voltak a' világon és lesznek is, míg világ léssen. Külső sorsunkra nézve tehát mindnyájan nem lehetünk egyenlők; de lehetünk egyenlők belső érzésünkre nézve, t. i. ha sorsunkkal megelégszünk. Gazdagság nagy aggság. Minél magasabb és fényesb polczra van az ember emeltetve, annál terhesebb gondok nyomják, és annál többféle keserű bajok érdeklik. Ellenben a' szegény sorsu embereknek

is vannak elég sok szép örömeik. Azért senkinek fényes sorsát ne irigyeljék, ne kívánják; elégedjenek meg a' magukéval, és úgy boldog lakosai lehetnek az országnak.

Országunkban is tehát, valamint más országokban, vannak parancsolók és engedelmeskedők. Parancsolók a' házaknál a' szülék és a' gazdák; egy nagy fekvő jószágon az uraságok és azoknak tiszteik; minden helységekben és városokban a' birák és esküdtek; katonák között a' tisztek; az egész országban a' koronás fejedelem (a' király). Engedelmeskedők házaknál a' gyermekek és cselédek, helységekben a' jobbágyok és alattvalók, katonaságnál a' kisebb tisztek és közlegények. De még a' parancsolók sem egyenlő ranguak; ki fontosabb áll, ki alantabb. Így a' szüléknek is viszont parancsolnak a' birák, ezeknek a' fejedelem, ennek az Isten, a' ki mennyen, földön a' legfőbb úr.

Névszerint ebben a' mi édes magyar hazánkban, az országnak nyomos lakosai leginkább négyféle különböző ranguak, ugymint: 1) a' főrendek vagy mágna-sok (kik közé tartoznak az ország' zászlós urai, minden érsekek és püspökök, minden főispánok és végre minden hercegek, grófok, bárók); 2) nemesek; 3) városi polgárok, és 4) parasztok. A' legfőbb méltóság a' király után az ország' nádorispánja vagy is a' palatinus, ki most József királyi főherczeg. Ország-gyűlésen is két külön táblánál ülnek együtt az ország' képviselői, ugymint egyiknél a' főrendek, másiknál a' karok és rendek, azaz: a' nemes vármegyék' és királyi városok' követei.

A' nemesek viszont sokfélék az országban ahhoz képest, a' mint és kitől a' nemességet nyerték. Legtöbb nemeseket a' királyok szoktak tenni; és a' melly nemesek legnagyobb számmal vannak, azok leginkább vagy donácziós (ajándékos, adományozott) vagy ármalista nemesek. Amazok királyi adományból (donáczióból) nemesedtek meg, és a' királyi levéllel jószágot is nyertek; emezek a' királyi levéllel (ármális) csak pusztá nemességet nyertek személyökre és maradékaikra nézve, de jószágot nem. Sőt vannak félnemesek is, vagy szabadosok (diákul agilisek), kik sem nemesek sem parasztok: kik t. i. nemesi jószágon laknak, de magok személyökre nézve nem nemesek.

Akármennyiféle rendek vannak is az ország' lakosai között, mindnyájan tisztességesek, ha kötelességeiknek megfelelnek. A' paraszti rendet is becsületben tartja minden okos ember. Sőt a' melly paraszt-gazda jól érti és folytatja az ő gazdálkodását; ha királynak, uraságnak, vármegyének, helységnek, papjának és familiájának elégséget tud tenni: kettős tiszteletre méltó.

Azt pedig illő lészen megtanulnotok, miképen lettek országunkban a' polgárok és parasztok: ennek históriája im ez.

Mikor a' mi magyar eleink Ázsiából kijöven, ezt az országot, mellyben most lakunk, elfoglalták: akkor az ő erkölceik és szokásaik még igen vadak voltak. Az isteni tisztelet és vallás felől igen keveset tudtak; 's minden ügyekezetök csak abban határozódott meg, hogy természeti indulatjaikat és legelső szükségüket kielégíthessék. Ritkán szállottak le lovaikról; gyermekeiket is kicsinységöktől fogva szorgalmasan gyakorlották a' lovaglásban és nyilazásban. Mulatságukat a' vadászatban és halászatban találták. De mivel csaknem mindenkor hadakoztak és prédáltak, kevés idejük volt nekik egyéb mulatságra és foglalatosságra. Eleintén sátorokban, azután magányos kunyhókban laktak; az urak pedig utóbb a' hegyek' tetején csináltak magoknak várakat. Végre több emberek letelepedvén, egy helyen laktak 's ugy lettek kicsinyenként a' faluk.

Rangra nézve, az országot elfoglaló legelső magyarok, mindnyájan még annyi nemesek voltak. De laktak köztök számos rabszolgák, feleségesek, gyermekek: kik a' nemes magyarok közé nem számláltattak. A' rabszolgák (sklávok) olyan emberek voltak, kiket vagy hadban fogtak el, és idegen földről hurczoltak haza; vagy pénzen vásároltak meg. Ezek egészen sajátjai voltak uraiknak; minden jószáguk sőt személyök is uraiké volt; helyökről sehová el nem költözhettek; urok' hire nélkül meg nem házasodhattak; sőt életökkel is szabados volt a' nemes magyar. Kötelességök elég volt, és pedig terhes; de jusok nem volt semmi *). A' sze-

*) Illyen rabszolgák már ma az európai keresztyén országokban nincsenek; de vannak a' török birodalomban és más számtalan helyeken: Áfrikában, Amerikában stb.

gény rabszolgáknak kellett p. o. uraik' számára fonni, varrni, szöni és minden szükséges házi eszközöket készíteni. De különösen nekik kellett művelni a' nemesek' földeit. 'S minekutána igen elszaporodtak, belőlük alakult egy külön rend: a' parasztság. A' birtokos nemesek t. i. telkeiket munkálni részint nem győzték, részint nem érték rá; mivel hadakozás és vadászás volt akkor még előbbvaló gondjok. Azt tették tehát telkeikkel, hogy azokat egyfelől kiadták a' rabszolgáknak pénzért, vagy robot és adó fejében; másfelől örökbe eladogatták királyaiknak. A' rabszolgák' letelepedéseiből lettek aztán a' paraszt faluk: a' királyok' birtokaiból pedig a' városok és azokban a' polgárok, — de a' kik szintén ugy nem lettek felmentve az adózástól, mint a' falusi parasztok. A' parasztok' adójának ugyan sem mértéke sem száma még ekkor meg nem volt határozva, hanem minden csak az ő uroknak kényétől függött, és örökös jobbágyság volt minden paraszt; azonban már az jó jel volt, hogy a' királyok vásárlásai által az örökös jobbágyság mind inkább fogyott. Hozzá járult az is, hogy sok uraságok a' Szentföldről megfordult és vitéz parasztokat jutalom fejében felszabadították az örökös jobbágyság alól. Már szent István a' nemesek' hatalmát és függetlenségét nagyon megszorította, és pártját fogta a' rabszolgai rendnek, — jóllehet azt egyszerre el nem törölhette. Időjártaival mind-mind jobb állapotra léptek; jóllehet néha lázadásaik miatt a' régi sorsra vissza-visszataszítottak. Kicsinyenként az adó is meghatározottatott. Az Isten ugy igazgatta a' királyoknak és főrendeknek szívét, hogy végre az örökös jobbágyságot egészen eltörölték. Névszerint a' dicső emlékezetű Mária Therézia volt az, ki 1767-ben az urbért behozván, azáltal a' parasztnak minden kötelességeit és jusait meghatározta, a' nemes uraságok' hatalmaskodásait örökre megszorította, és a' parasztot hajdani nyomatása alól fölmentette. És ez is hathatós ösztön lehet arra, hogy a' szegénység annál sérényebb legyen a' felső hatalmasság' igazságos kívánságainak minden engedelmességgel megfelelni. Az újabb időkben pedig az ország' kegyes atyjai azon is törekeshenek, hogy a' jobbágyság' sorsa még jobbra tétessék. Adót fizetni azonban kell az egész világon mindenütt; sőt nem egy országot lehetne nevezni, melyben a' pa-

rasztoznak végetlenül rosszabbul vagyon sorsuk, mint a' magyarországi parasztoznak: — névszerint Orosz- és Törökországban, hol őket uraik el is adhatják, mint a' marhát. Irlandiában olly leirhatatlan nyomoruság a' köz-nép' sorsa, hogy ahhoz képest még a' magyar zsellér-ember is nagy ur. A' hires Angliában adó alá van vetve étel, ital, ruha, ház, utca, butor, orvosság, só, fűszer, szalag, papiros, a' gyermekek' csiga-játéka, ló, zablya, szóval a' világon minden. — Legközelebb Bécsben a' házbirtokosok egy harmadát jövedelmeiknek a' királynak adózzák.

A' fő rendeken, nemeseken és nemteleneken kívül még három rend van az országnak lakosai között, melly amazoktól különbözik, ugymint: a' katonai és papi rend, 's a' tudósok' rende.

Régenten a' királyok nem tartottak mindig főnálló fegyveres seregeket, hanem csak mikor az országot ellenség fenyegette, akkor hívtak össze az alattvalók közül katonákat; és akkor minden ember, a' ki 20 esztendőn fölül volt, tartozott felállani katonának. Mivel pedig az ilyen katonák a' fegyver-viselésben nem voltak eléggé gyakorlottak, tehát az ellenség előtt ezenként hullottak el, és özvegyeiket 's gyermekeiket sokszor nagy szegénységben, nyomoruságban hagyták maguk után. Azért jónak találták a' királyok katonákat csak nőtelen emberekből állítani össze, azokat békeség' idején is készen föntartani és a' fegyver-forgatásban gyakorlani. Történt ez országunkban is mintegy 120 esztendővel ezelőtt. Azóta minden jól rendbe hozott országokban vannak mindig fegyverben álló katonai seregek. Így a' lakosoknak nagyobb része nyugalomban maradhat és otthon dolgait folytathatja. Mire nézve a' vitézi rendnek föntartására örömet is adhat adót.

Sokfélék pedig a' katonák is; a' szerint p. o. a' mint kicsoda az ezredeiknek tulajdonosa; a' milyen egyenruhájok, vagy a' mint gyalogok (infanteristák, bakkancsok), vagy lovasok (huszárok, cavalleria), vagy vasasok, azaz nehéz fegyveresek; — könnyű fegyveresek, — gránátosok, pattantyusok, — rokkantak (invalidok),

elbocsátottak (opsitosok), ujonczok (rekruták), nyug-pénzesek (penziósok), és a' királyi testőrsereg Bécsben (gárda, gárdisták). Főnökeik' czimei a' szokott német kifejezésekkel: marsal, generál, óbester, májor, kapitány, hadnagy, őrmester, káplár vagyis tizedes, kadét, várcommendáns, adjutáns stb. A' katonaságra-lépésnek módja a' sorsvonás, toborzás vagyis verbung *), önkénytes azzá-levés. Az egész hadsereg (ármádia fel van osztva ezredekre (regiment), zászlóaljakra (bataillon), lovas-századokra (escadron), gyalog-századokra (compánia), tizedekre (káplárság); mind a' melly osztályokban a' katona-fej' száma nem mindenkor egyenlő; és másként van a' lovasoknál, másként a' bakkáknál; másként háboru', másként békeség' idején.

A' tudósok' rende is a' közjónak nagy előmozdítására szolgál. Az iskolai tanítók nevelnek embereket a' sokféle hivatalokra és tisztségekre: a' törvény-tudók a' pörös felek között igazságot tesznek, és egyességet szereznek; az orvos-doktorok sok emberek' életét meghosszabbítják; a' természettudósok a' természetet vizsgálják és sok hasznos ismereteket gyűjtenek; a' földmérők vizsgálják az egeket és csillagokat, megméri a' réteket, szántóföldeket és egész határokat: hogy azokat illendőképen lehessen becsüire venni, elosztani és az azok miatt támadott pöröket eligazítani. A' tudósoknak sok igen hasznos könyveket és találmányokat is köszön a' világ. Hát a' régi időkről mit tudhatnánk, ha a' nevezetesebb dolgokat a' história-írók fel nem jegyezték volna könyvekbe? Ugyanezen okokra nézve a' magyar királyok eleitől fogva becsülték a' tudósokat, nekik sok szép szabadságokat adtak, és a' jobb elméket azáltal is kívánták serkenteni arra, hogy magukat a' tudományokban minél szorgalmasabban gyakorolják, és annál fogva minél több világosságot és boldogságot árasztanak az országnak egyéb lakosira. — A' tudósok között pedig legelső helyen áll:

*) Erről élő szóval mondjon többet a' tanító, figyelmeztetvén a' gyermekeket arra: hogy jövőben verbungos katonákkal óvatosan parolázzanak és üssenek fel. — Hát mi a' katona-dolog, katona-folt, katona-pecsenye stb.

A' pápi rend, melyet tesznek a' katolikusoknál: érsekek, püspökök, apátok, prépostok, esperesek, dékánok, plébánusok; az evangélikusoknál: szuperintendensek, széniorok, prédikátorok, káplánok; a' görög-hitüeknél: pátriárkák, püspökök, pópák stb. A' papi rendnek tisztje általában a' keresztyéni szent vallásnak és erkölcsnek tanítása és ápolása: a' mit mind a' növények, mind pedig és legkivált a' felnőttek körül gyakorolnak, — kiki azon vallásnak és egyháznak regulája szerint, mellyhez tartozik.

Végezetre foglalatosságaikra nézve az országnak lakosai között különös czéheket és egyesületeket tesznek a' mesteremberek, művészek *), kalmárok és kereskedők.

Akármennyifélék pedig ez országnak lakosai: abban mindnyájan egyeznek, hogy ugyanazon hazának fiai, és ugyanazon törvények 's igazgatás alatt állanak. Azért köteles egyik rend a' másikat kölcsönösen szeretni és becsülni, 's nem gyűlölni vagy megvetni egyiket is. Mí-dőn pedig a' magyar ember a' mesterségek közül csak némellyekre adja magát, és épen a' szegényebbekre, ugymint csizmadiaság, szabóság, takácsság; másokat viszont, épen a' legjövedelmesebbeket megvet, p. o. timárság, vendégfogadósság, puszták' árendálása: az neki méltó szemrehányásul szolgál, és megbocsáthatatlan esztelenség.

III. Magyarország igazgatlatása' módja.

Az országot tulajdonképen a' király igazgatja azon törvények és végzések szerint, mellyeket az ország-gyűlésen (diétán) tesznek. Cselekszi azt a' király a' megbízott kormány-székek által, mellyek négyfélék: az egyházi, tudományi, hadi és polgári kormány-székek.

*) Értetnek ezek alatt: a' festők, muzsikuskok, építők, képfaragók, színészek, könyv-nyomtatók stb.

1) Az egyházi kormányra minden vallási felekezetnek előjárói ügyelnek, a' római katolikusoknál ugyan az ország' fő-papja (a' primás), más két érsekek és a' 16 püspökök az ő káptalanjaikkal és a' falukon is levő esperesekkel együtt; az óhitű görögöknél is több püspökök; a' kétféle evangélikusoknál a' négy-négy szuperintendensek és fő-kurátorok vagy inspektorok az alattok álló esperesekkel.

2) A' tudományos és nevelő intézetekre, iskolákra, akadémiákra és a' pesti universzitásra (egyetemre) különös biztosság ügyel, melly egyházi és világi tagokból áll és Budán lakik.

3) A' hadi dolgokat és a' katonaságot igazgatja a' hadi-tanács, mellynek helye Bécs' városában vagyon, és egyik fő ágozatjáé Budán.

4) A' polgári igazgatás kétfélét foglal magában, ugy-mint a' jó rendnek föntartását *) az országban, és az igazságnak kiszolgáltatását a' panaszló vagy pört (proceszszust) folytató felek között. A' jó rendnek föntartását eszközli a' király (maga nem lakván bent az országban) az ő helyette országunkban Budán munkálkodó tanács által, mellynek előülője a' nádor-ispán, és titulusa: nagy méltóságú magyar királyi-helytartó tanács. Akármilyen parancsolatait akarja a' király ő felsége tudatni országszerte: azokat Bécsből az ő királyi író-szobájából (a' magyar királyi udvari kancelláriából) azon tanácsnak Budára leküldi, melly viszont a' nemes vármegyékre, városokra és falukra szétbocsátja és végbeviteti. Az igazság' kiszolgáltatására külön ítélő törvényszékek vannak felállítva, a' legfőbbek ugyan Pesten, azután mindenik vármegyénél, minden városban és faluban. A' vármegyék' törvényszékének nevezetesebb tagjai: a' fő-ispán, a' két vicze-ispán, a' jegyzők vagy diákul nótáriusok, a' fő-fiskus (azaz: a' vármegye' prókátora), a' fő- és alszolga-bírák, az adó-szedő v. diákosan perceptor, a' biztos vagy diákosan a' komisszárius, a' táblabírák, diákul asszesszorok, esküttek stb. Az egész várme-

*) Rendőrség: új neve a' policziának.

gyének gyűlése (generális gyűlés, köz-gyűlés, nagy gyűlés) mindannyiszor összehívatik és tartatik, valahányszor a' fő-ispán vagy al-ispán urak szükségesnek itélik. A' köz-hírré teendő hirdetmények falukról falukra gyorsan hordoztatandó levelek (futó-levelek, kurrenssek) által eszközöltetnek. A' vármegye' szolgálatjában álló személyek: a' porkoláb, vármegye' katonái, hajduk (pandúrok) stb, kik annyiféle különböző forma-ruhát viselnek, a' hány a' vármegye. A' falusi tanácsnak tagjai: az öreg-bíró, törvény-bíró (öreg-eskütt), nótárius, a' hites emberek. Szolgálatra vannak rendelve a' kis-bírók vagy esküttek. Falu' gyűlése mindannyiszor tartatik, valahányszor azt az előjárók szükségesnek itélik. Tartatik pedig mindenkor a' bíró-háznál.

És így mi, mai lakosai ez országnak, a' régi idők-höz képest megbecsülhetetlen sok jótéteményekben részesülünk. Koronás fejedelmünk által a' külső ellen-ségek ellen bátorságban tartatunk; a' belső ragadozások, tolvajságok, erőszak-tételek ellen védelmezettünk; jusainknak és szabadságainknak birásában megőriztetünk; ha pöreink vannak, azok böles törvények szerint eligazittatnak; gyűlések rendesen tartatnak (falugyűlések, vármegye' gyűlései), hol a' köz-jót illető dolgok minden emberek előtt nyilván és tudva lehetnek*); gyermekeink isteni félelemben és hasznos tudományokban neveltetnek; az árvákra és javaikra külön fölvigyázat vagyon. Előjáróink még egészségünkről is hiven gondoskodnak, midőn minden vármegyékben több helyeken doktorok, seb-orvosok és patikák tartatnak; a' köz-bátorság' háborgatóit megbüntetik, az ország-utakat megigazítják, és sok más jó rendelkezéseket tesznek. Mindezekre nézve a' felső hatalmasságot úgy kell tisztelnünk, mint atyánkat és legnagyobb jóltevőnket.

Mivel pedig a' sokféle törvényszékeknek, katonaságnak és kormányzék' tagjainak tartása sokba kerül:

*) Vannak még másféle gyűlések is a' polgári társaságban, p. o. a' közönségeknek gyűlései vallási, egyházi, iskolai dolgokban (konventek). Mesteremberek' gyűlései, a' czéh; — kalmároké stb.

szükséges, hogy a' lakosok a' kormányzékét mind pénzzel mind pedig terméseikkel segítsék, melly segítséget adónak nevezünk. — Az adót minden országnak szükségeihez képest sokféleképen osztják föl és vetik ki az alattvalókra. Nálunk minden nemtelen alattvalók tartoznak személyes adót fizetni; mihelyt 16 esztendejüket elérték. Egyébiránt az adót vetni szokás jószágra, birtokra, barmokra, mesterségre, hivatalra, tisztségre, termésre (a' millyen a' tized vagy dézma), portékákra, utakra (illyeknek a' vám, harminczad) stb.

Hol tartatnak az ország-gyűlések? Az első magyar királyok' idejében ennek semmi bizonyos és állandó helye meghatározva nem volt, és hol itt, hol amott tartattak. Utóbb a' különféle nemzetű királyok' idejében a' Rákos' mezején tartattak szabad ég alatt (utólszor 1526).; az ausztriai házból való magyar királyok alatt pedig immár rendszerint Pozsony' városa az ország-gyűlés' helye, — ugymint a' melly a' királyi lakáshoz a' legközelebbik magyar város. Ugyanítt szokott végbemenni a' koronázás is.

IV. *A' különféle rendű lakosoknak kölcsönös jogaik (jusaik) és kötelességeik.*

Minden embernek, és így országunkban is különbség nélkül minden lakosnak vagyon joga:

1) **Életéhez.** Azért senkinek sem szabad elvenni életét. A' ki másnak életét kész-akarva elveszi, az a' gyilkosságnak irtóztató vétkébe keveri magát, mellyet a' magisztrátus halállal büntet. A' ki csak vigyázatlanságból talált valakit megölni, vagy a' kinél már fel volt téve a' gyilkosság, de abban megakadályoztatott: az több esztendei tömlöczczel büntettetik. Az ön-gyilkosság is nagy bűn, mellyet a' szentegyház azzal mutat ki, hogy az olyan halottat minden halotti tisztesség - adás, sőt minden ének- és harangszó nélkül kísérteti ki. (Micsoda ember az, ki maga is hallja, mikor halálára a' lélekharangot huzzák?)

2) Van joga minden embernek egészségéhez. Tehát testében ne sérts meg senkit. A' ki mást erősen megver vagy megsebesít: a' büntetésen kívül még a' gyógyítási költséget is megfizetni köteles.

3) Van joga kinek-kinek becsületéhez. Tehát jó hírében nevében senkit se sérts. Embertársadat se ne gyalázd, se ne csufold, és költött híreket rá ne fogj. Becstelenítő irásokat (diákul paskillusokat) ne készíts, se ne terjeszsz, mert mindez büntetés alá van vetve. Országunkban a' becsstelenítés' büntetése, nemesek és városi polgárok között száz forint, parasztok között 20 forint. A' ki pedig a' királyt vagy minisztereit becssteleníteni bátor kodik, az a' fejével játszik.

4) Van joga kinek-kinek igazságos jószágához és tulajdonához. Azért ne lopj és kárt ne tégy senki nek. Annál inkább ajtókat, závarokat feltörni, rabolni, utasoknak utjokat elállani és őket kifosztani: szörnyű vétek, melyet halálos büntetés követ. Nem kevéssé vétkes és büntettetik az orgazda is. (Ki az az orgazda? *) — Nagy vétek másnak jószágát meggyújtani és lüz által elpusztítani. Az ilyen emberek veszedelmes tagjai a' polgári társaságnak, és kínos halállal büntettetnek. Nem szabad még a' gyümölcs-fákat, erdőket, kerteket rombolni, levágni; az ország-utak mellett álló fákat, hidakat vagy felállított jeleket pajkosságból rontani. Ugy békével kell hagyni a' piaczkon álló képeket és oszlopokat is **).

Jószágunkban való kár-vallás volna az is, midőn az adásban-vevésben hamis mértékkel megcsalattatnánk, vagy másokat megcsalnánk. Azokat tehát kisebbre venni vagy változtatni nem szabad. Mivel pedig minden adásnak és vevésnek legfőbb mértéke a' pénz; azért a' pénzt meghamisítani vagy hamis pénzt csinálni, sőt azal tudva élni is, halálos büntetés alatt tilalmas mindeknek, — az egyedül csak a' királynak levén joga.

Nevezelszerint a' mi édes magyar hazánkban a' királynak jogai ezek: ő tehet parasztot nemessé,

*) Lásd II. részben a' 43-dik számot.

**) Lásd a' XI-dik résznek szerzelékét, 29-dik sz.

nemest báróvá, gróffá, herczeggé. Ő adhat fő papoknak és nemes embereknek örökös telkeket, tisztségeket. Ő hirdethet ország-gyűlést, fogadhat katonákat, frigyet köthet az ellenséggel; rá száll a' mag nélkül megholt nemes embernek öröksége; őt illetik a' sóvalkereskedés, pénz-verés, postai és harminczadi jövedelmek. Ő adhat kegyelmet (gráciát) a' halálos rabnak. Végre joga van az alattvalóktól járandó adóhoz az állandó zsoldos katonaságnak fizetésére és jutalmazására. — Miként neki viszont szent kötelessége az ő alattvalóit atyáiképen igazgatni, és mindent elkövetni, a' mi nekik lelki, testi boldogulásukra szolgál.

Minden alattvalók jogot és számot tarthatnak a' kegyes és igazságos kormányoztatásra, miért viszont kötelességök a' király iránt mély tisztelettel és engedelmességgel viseltetni. Tartoznak pedig tisztelni a' királyt nemcsak az ő felséges személyében, hanem minden kegyes parancsolataiban, mellyeket hozzánk bocsát; minden hozzánk küldött követeiben és szolgáltaiban. A' ki a' királynak és felső hatalmasság' parancsolatainak ellene szegezi magát, és másokat is arra birni törekszik: az lázító ember és (mint a' köz-békeségnek, bátorságnak háborgatója) halállal büntettetik. Tartoznak aztán minden alattvalók a' fejedelemért és a' felső hatalmasságért a' nyilvános isteni szolgálat' alkalmával imádkozni is. Tartoznak a' köz-terhek' viseléséhez járulni, ha z á j o k iránt minden hűséggel viseltetni 's azt kivált háború' idején bebizonyítani: hogy akkor az ellenséggel alattomosan ne tartsanak, neki élelmet alattomosan ne szolgáltassanak, se más országokban spionok (kémek) ne legyenek, mert ezek a' vétkek halállal büntettetnek.

Továbbá a' főrendű nemeseknek jogaik közé való, hogy ország-gyűlésekre őket a' király fejenként különös levéllel hívja meg, hol aztán az elsőbb táblánál ülnek, és a' tanácskozásokban első szavazásuk (voksuk) vagyon. Azon kívül mindazon jogok illetik őket, mellyekkel birnak a' köz-nemesek.

A' közrendű nemesek a' királyon kívül más földes urat nem ismernek. Személyöket — valamint cse-

lédjeiket — megfogni vagy büntetni, jószágokat elfoglalni másképen nem lehet, hanem ha előbb pörbe idéztettek (diákul: czitáltattak) és megnyerettek. Továbbá szabadok az adózástól, katonatartástól, dologtételtől (tót szóval: robottól), forspontozástól, vámoktól, dézmától. Egyedül ők viselhetnek vármegyei tisztségeket. Élhetnek családi nemes czimerekkel pecséteiken. Minden hivatalokra és mesterségekre nyitva áll nekik az út, — ha balvélekedésből némely mesterségeket készakarva meg nem vetnek.

Kötelességeik pedig a' fő- és köz-rendű nemeseknek az országot híven kormányozni, a' hadi seregeket vitézül vezérelni; háború idején pedig személyesen is felállani *), és magok tulajdon zsoldján (költségén) katonáskodni; király- vagy királyné-koronázáskor ajándékkul tetemes summa-pénzt összeadni stb. És így a' nemesek — bár épen esztendőnként nem adóznak is — a' közös terhek' viselése alól teljességgel fölmentve nincsenek.

A' minemű jókkal az országban a' nemtelenek és különösen a' jobbágyok élnek, im e' következők: ők is a' törvényeknek ótalma alatt vannak, bátorságban élhetnek és birhatják uraságaik' jószágát, valameddig kötelességeinek megfelelni tudnak; továbbá a' szentegyháznak szolgálatjaiban részesülnek, kereskedést üzhetnek. A' katonaságnál nem tulajdon zsoldjokon, hanem a' királyén szolgálnak, a' katonai tisztségek előttök is úgy nyitva állnak, mint a' nemesek előtt; sőt, ha tudományok által kiműveltetnek, sok világi és egyházi hivatalokra is emelkedhetnek.

Kötelességeik pedig a' nemteleneknek: a' királynak adót és vámot fizetni, uraságuknak és vármegyének szolgálatokat tenni, dézmát **) adni, katonákat állítani, ország-utakat igazítani, a' katonáknak szénát, zabot szolgáltatni; sőt nekik, mikor kívántatik, szállást is ad-

*) Ezt inszurrekcziónak szokás hívni diákosan. A' legutóbbik volt 1809. a' francziák ellen.

**) E' diák szótól decima: tized része minden javaknak.

ni. Mind a' mellyeket tartoznak teljesíteni hűségesen és idejekor.

A' földes uraságoknak a' jobbágyokkal-bánásban az ugynevezett urbérhez kell magukat alkalmaztatni. A' szerint az uraság egy egész-helyes jobbágynak tartozik adni: 1) egy házhelynek egy hold-nagyságu földet; 2) szántóföldet és rétet annyit, a' mennyi a' vármegye által kiszabott; 3) ha van erdeje az uraságnak, elegendő tüzi és épületre való fát; 4) elegendő legelőt; 5) ha az uraságnak azon határban van erdeje: hat krajczárral olcsóbban tartozik a' jobbágynak makkoltatást adni, mint másoknak; ellenben a' vad gyümölcsöt a' jobbágyok ingyen és szabadon szedik; 6) a' korcsmáltatást — a' hol szőlők vannak — Szent-Mihály-naptól fogva Szent-György-napig; a' hol nincsenek, Szent-Mihálytól fogva Karácsonig a' jobbágy-közönségnek szabadon engedni; 7) tartozik az uraság a' jobbágyait minden sérelmekben akárki ellen is ótalmazni és öérettök pörölni.

Ezekért viszont minden egész-helyes jobbágy tartozik adni az ő uraságának esztendőnként: 1) házatól és belső telkétől egy forint bért; 2) mindennemű termésből a' kilenczedet, — kivévén a' méhrajokat, majorságot, vaját, borjukat, mellyekből nem jár semmi kilenczed. Nem különben kivétetik a' kilenczed alól a' belső telek és minden rét. Lenből és kenderből vagy kilenczed adatik, vagy az uraság' kenderéből és lenéből hat font megfonatik. A' bortermésből is kijár a' kilenczed hegyvám czim alatt. 3) Pálinka' főzésnél minden kazántól két forint. 4) Uri munkák czime alatt minden héten egy igás (vagy a' helyett két gyalog) napi szolgálatot. A' házas zsellérek 18, a' házatlanok 12 napi kézi munkát. 5) Urasági vadászatra három napi szolgálatot. 6) Az ezelőtt divatozott hosszú fuvar helyett két napi szolgálatot két marhával. 7) A' hol faizás és nádlás vagyon, ott a' jobbágy mind a' levágásban, mind a' helyrehordásban az uraságnak bizonyos segítséget nyújtani köteles. — Mind ezeket bővebben megértheti, az 183²/₆-diki törvényekből, mellyeknek magyar példánya minden faluban a' birónál feltalálható.

Még szükség megismerkedni minden hazafinak ama' legujabban, az 1840-diki országgyűlésen felállított hivatalnak szabályival és kívánatival, melly mezei rend-
őrségnek czimeztetik, értetvén alatta a' mezőre és
nyílt helyekre felügyelés vagy őrködés. Tárgyazza pedig
ezen hivatal a' mindennemű kártevéseket kertekben, szőlőkben, ültetvényekben, erdőkben, vetésben, növényekben, rétekben, nádlásokban, tanyákon, szérükön, legelőkön, méhesekben, utakon, hidakon, kőszénbányákban, turfa-térekben, temetőekben, piaczkokon 's más nyílt térekben találtató tárgyakban, minők: kutak, tilalom-táblák, kapu, kerítés, következőleg tárgyazza e' hivatal a' marha-őrzésben, utazásban, vadászásban megtartandó okos magaviseletet. Ennek egész veleje ugyan csak im e' törvényben áll: „Ne bántsd senki' jószágát, és hagyj békével mindent, mi nem tied!“ Mindazáltal az ország' atyjái e' tárgyban minden előfordulható esetekre is tettek rendelkezést. P. o.

1) A' kártevő nem egyaránt büntettetik, akár vigyázatlanságból, akár szándékkal okozta a' kárt. Első esetben csak a' kárpótlás és a' költség térítettnek meg; a' másokban a' kárpótláson és költségek' megfizetésén kívül a' kártevő még pénzbírsággal, testi büntetéssel és fogsággal is fenytetik.

2) Cselédek, jobbágyok, gyermekek, midőn a' kárt nem kötelességeik' teljesítése' alkalmával teszik, azt magok tartoznak megtéríteni. Ha pedig a' kárt gazdáik vagy szüleik' marháinak őrzése alkalmával szerzik, akkor a' kár a' szülék vagy gazdák által lészen megtérítendő.

3) A' ki beteg marhát közös legelőre hajt, az egy ezüst for. bírságra büntettetik.

4) A' ki erdőben, nádlásban, turfa-mezőben száraz idő' alkalmával tüzet rak: ugy fenytetik, mint a' gyujtogatók.

5) A' ki barmokkal vásárra vagy akárhová utazván, az utmelletti mezőben kárt tesz: az üldöztetik mindaz utóléretésig, midőn a' legközelebbi bíróság által megfenytetik, vagy megzalogoltatik.

6) A' ki csösz, pásztort, kerülőt megverni merészel, az ollyatén tartozik a' gyógyítás' költségét megtéríteni, és 20—100 pengő frtnyi fájdalomdiót fizetni. Azonkívül érdekli még a' törvényes fenytetés.

7) Viselik és végrehajtják a' mezei rendőrséget falukon a' birák, városokon a' kapitányok, kikre viszont felügyelni a' vármegyei szolgabiráknak tiszt kötelességök.

8) A' mezei rendőrségnek alája vagynak vetve szemlyválogatás nélkül minden rendű lakosok országszerte csak azzal a' különzéssel, hogy nemesek' ügyét a' vármegyei szolgabírák intézik el, nem pedig a' falubeliek.

9) A' végrehajtás élő szóbeli biráskodással történik, röviden és hamar, azaz: 3, legfőlebb 15 nap alatt.

Mik teendők a' behajtott vagy behajtandó marhák körül, és más több esetekben: mind az iránt a' részletes szabályokat tudni inkább csak a' biráknak és felnött embereknek szükséges, mint tanulóknak. Feltalálhatni azokat minden helység' birájánál az 1840-diki törvények' 9-dik cikkelyében *).

A' házas-társak', szülék' és gyermekek' kötelességeiket lásd: II. rész. 70. sz.

A' cselédek tartoznak uraságaik és gazdáik iránt mindazon kötelességeket teljesíteni, mellyekre magukat a' beszegődéskor megajánlották és a' foglaltól föl vették. Tartoznak uraságaik' és gazdáik' parancsolatainak engedelmeskedni, — kivévén ha valamelly törvénytelen dolgot parancsolának. Tartoznak irántok hives lenni, és minden rájuk bizottakkal úgy bánni, mintha a' magoké volna. A' szegödségi időnek kitelése előtt a' szolgálatból kilépni nem szabad fogsági büntetés alatt; kivévén ha ura kegyetlenül bánik vele, vagy nem adja meg bérét, vagy rossz dologra akarja kényszeríteni. A' melly

*) Ha elég nagykorú tanulók vannak, számukra a' tanító maga is kidolgozhatja kérdésekben e' tör. cikkelyt. Készen kidolgozva uyujtja azt azonban im e' könyvecske: „A' mezei rendőrség' főbb szabályai. Irta Zsoldos Ignác, Páfan, 1842.“

cseléd egyszerre két urhoz szegődik el, azon csalfaságáért megbüntettetik és ahhoz kényszerítetik beállani, kihez először szegődött el. — A' gazda viszont és a' cselédnek ura köteles, cselédjének szegődött bérét időről időre kiszolgáltatni, azt tisztességes élelemmel tartani. Nem szabad cselédjével kegyetlenül bánni, sem azt időn kívül a' háztól elbocsátani: hanem ha szolgálatra egészen alkalmatlan, rest, hűségtelen avagy korhely. A' szegődés' ideje a' beállás előtt két-három hónappal szokott lenni *).

V. Némelly egyveleg-kérdések és feleletek.

1. Ki a' te legközelebbi világi felsőséged? Nekem falusi polgár-lakosnak legközelebbi felsőségem (magisztrátusom) a' falu' birája az ő esküttjeivel együtt. Főlebbvaló felsőségem az uraság' fiskálisa, prókátora, még főlebbvaló a' járásombeli vármegyei szolgabíró az ő esküttjével együtt. Ezeken fölül van aztán az uriszék; ezen fölül a' vármegyei gyűlés stb.

2. Hát a' köz-nemesnek legközelebbi felsőségei mellyek? A' helység' hadnagya, a' szolgabíró, a' vármegyei alispán és a' vármegyei gyűlés.

3. Mondd meg a' már tanultakból azt is, kicsoda a' te legközelebbi egyházi felsőséged? (Lásd e' részben a' III. 1. számokat).

4. A' törvényszékek mikor szokták tartani gyűléseiket, és mikor nem? A' vármegyei gyűlések rendszerint minden hónap' elején szoktak tartatni. A' fő-törvényszékek Pesten, esztendő át mindig tartanak üléseket; kivévén az aratási, szüreti és ünnepi szünnapokat, mellyeket a' kalendáriumokból mindig megtudhatni. A' királyi helytartó-tanács nem tart szünnapokat soha.

5. A' jobbágyot büntetheti-e a' földes-ura? Igenis, ha az urbér ellen vét, azaz: ha kötelességének

*) Lásd II. rész, 67. szám.

eleget nem akar tenni (melly bűnök késedelmet nem szenvednek); de azonkívül nem szabad semmi büntetést vagy más fontosabb szentencziát hozni a' jobbágyra: hanemha előbb uri-szék tartatik, mellyen a' vármegyei magisztrátusnak (azaz: egy szolgabírónak és esküttnek) mindenkor jelen kell lenni, és a' földesúr és a' jobbágy között fenforgó ügyekben a' vármegye' fiskálisának mint tisztí pártfogónak a' jobbágy' részére.

6. Vannak-e még maig is örökös jobbágyok az országban? Ma már az országban örökös jobbágy nincsen. Ha p. o. a' jobbágy magát Szent-Mihály-napkor az uraságnál bejelenti és mindent megfizet, a' mivel tartozik, passzust vevén a' vicze-ispántól és az uraságtól (a' ki, ha egyszer a' vicze-ispántól van passzusa, azt tőle meg nem tagadhatja), elmehet szabadon, és házat 's egyebét, a' mi tulajdona, eladhatja. Ha pedig vevőt nem talál, az uraságé lesz minden java.

7. Mit kell tudni a' jobbágynek a' testámentom-tevés felől? Tehet testámentomot a' falutanácsnak jelen-létében, de csak ingó keresményéről 's ingatlan szerzeményének feléről, mert ennek felét az uraságnak tartozik hagyni. Ha pedig valamelly jobbágy, kinek magva szakadt, testámentom nélkül hal meg, akkor mindene az uraságra száll. A' városi polgár' javai ilyenkor a' városnak jutnak.

8. Hátha nemes ember hal meg maradék és testámentom nélkül, ki leszen az örökös? A' király, kinek számára az ollyatén javakat a' királyi fiskus azonnal elfoglalja.

9. Ha az urbérből nem tudnál valamit és meg akarnád tudni, hogyan juthatsz ahhoz? Minden helységnél feltalálható az ő urbéri igazsága és tartatik a' falu' ládjában, honnét azt előkérhetni és megolvashatni; sőt egyébiránt is esztendőnként egyszer felolvasztatik minden ember' hallatára.

10. Az adásban-vevésben mire ügyeljen minden ember? Legyen vigyázatos: a' megfizetett summákról (ha még olly kicsinyek is) mindenkor megnyugtató írást vegyen (kviétáncziának vagy nyuglevélnek hívják), és azt szorgalmasan eltegye.

11. A' pénz-kölcsönözés iránt mit kell tudni? Megnézze az ember, kinek adjon pénzt, azaz: olly embernek, kinek van miből azt visszafizetni. Minden esetre írást (adós-levelet) kell venni a' kölcsönözött pénzről, azt alá kell íratni az adóssal és két bizonyossággal, sőt (ha lehet) egy kezessel is. Ne hibázzék a' kölcsön-adásnak helye, esztendeje és napja.

12. Mi az a' kapitális és interes? Kapitálisnak vagy tőke-pénznek magát azt a' summát mondjuk, melyet kölcsön fölveszünk vagy kiadunk. Interesnek viszont (vagy kamatnak) azt a' kis summa pénzt hívjuk, a' mit a' kölcsönözött pénzért jutalomul a' kölcsönözőnek adunk. Interest nem szabad többet venni, mint 100 forinttól esztendőnként öt vagy hat forintot; a' ki többet veszen akár pénzben akár jószágban, az uzsoráskodik, és büntetésül elveszti nemcsak interesteit, hanem magát az egész kapitálist is. (Lásd: V. rész, XI. szám.)

13. Hát a' pénzzel tartozónak (vagy adós-nak) mit nem kell elfelednie soha? Azt, hogy előbb-utóbb le kell fizetnie az adósságot, melyet ha lefizetni vonakodik és azért pörre hagyja kelni a' dolgot, az is az ő kára lészen, mert az ollyan pörnek minden költségeit az adós tartozik megfizetni.

14. Mit kell megjegyezni a' harminczkét esztendőről? Ha adósod van és 32 esztendő óta sem nem fizetett, sem meg nem intetted, elveszted minden nála letett pénzeidet. Az ily esetet a' törvény-könyvben elidősülésnek hívják.

15. Ha a' jobbágy-embernek pöre vagyon jobbágytársa ellen, kihez kell neki először is folyamodnia? Az ő földesuraságához, vagyis annak törvényes dolgokban rendelt tisztjéhez, a' fiskálisához. Ha azután az ügy ollyatén, hogy egy maga a' fiskális el nem intézheti, uri-székre adatik (melly vármegyei és urasági tisztekből összeült tanács).

16. Ha jobbágy-embernek nemes ember ellen vagyon pöre, akkor kihez folyamodik? A' nemes emberrel szerződésbeli vagyis kontraktus nemű ügyekben maga a' paraszt-ember is ön-nevében

folytathat pört; hanem a' személyes követelésekben a' paraszt - ember' sérelmét vagy földes ura torolhatja meg pörrel, vagy a' vármegye' fiskálisának fölperessége alatt a' vármegyék eszközlik a' törvényes elégtételt (az mondatik pedig fölperesnek, a' ki a' pört indítja; ellenben a' ki ellen pör indítatik, azt alperesnek szokás hívni).

17. Kiknek tisztök a' proczesszusokat felvállalni és folytatni? A' hites ügyvédeknek (prókátoroknak, fiskálisoknak, procurátoroknak).

18. A' proczesszusokhoz gyakran tanúbizonyságok is szükségesek: mit kell tudni és megtartani minden embernek a' bizonyosság - tevése körül? Ha tanúnak föllépni akarok, szükséges, hogy legyek arra alkalmas is, azaz: legyek ép látásu, hallásu, és se 16 esztendőn alól, se 60-non felül. Továbbá: legyek jó hírű-nevű, becsületes ember; — ne legyek a' dologban érdekes, azaz: se atyafi, se jó barát vagy ellenség, se cseléde vagy ura a' perben forgó személynek; — légyen a' dolog felől bizonyos tudomásom; — végre (a' mi a' legfőbb), hogy igazat szóljak, és igazmondásomat, ha a' magisztrátus kívánja, megerősítem esküvéssel is. Itt van t. i. igazi alkalmazása ama' vallási parancsolatnak: „Felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot ne mondj!”

19. Hogyan szokás tenni az esküvést? Az előttem mondó bíró vagy pap után világosan mondva, fönállva, és három ujjaim' fölemelésével, mint olly helyezettel, melly a' szentháromság-Istennek segítségül- és boszuállásul-hívását példázza.

20. Máttha valaki tudva, készakarva hamis tanú volt, és hamisan esküdött: mit mondasz ahhoz? Az ollyan ember hitszegést követett el, melly a' legiszonyatosabb bűnök' egyike; és — azonkívül, hogy e' bűn miatt az ember lelkét elveszti, és magára az isteni boszuállást várhatja, — még a' magisztrátus által is azzal büntettetik: hogy az ollyan ember örökös becstelenségbe (infámiába) dül; többé tanúnak

soha be nem vétetik; és a' hamis esküvésével okozott kárt megfizetni tartozik.

21. A' ki másnak kárt tett, az mire köteleztetik? Annak kötelessége a' kárt kipótolni és a' pörnek költségeit is viselni.

22. Mint járnak azok, a' kik más' erdejében fát vágnak, hántatnak, gubacsot szednek, egy szóval erdőt pusztítanak? Az ilyeneknek az erdőben, vagy az uton is, midőn a' pusztításból haza mennek, el lehet venni marhájokat, szeke-reiket, eszközeiket, ruháikat; de magukat nem szabad megfogni vagy megverni, büntetés alatt, — ha csak el-lent nem állanak. Az elvett jószágokat azonban nem szabad mindjárt eladni, hanem a' szolgabírónak be kell jelenteni. Ha pört indít a' megfosztatott, akkor a' bíró ítéli meg: igazságosan vétetett-e el a' jószág. Ha nem indít pört, örökre a' megkárosítottnál marad az elvett jószág.

23. Hátha a' kár-tevőt az erdőben vagy az utban kézre nem keríthetjük? Akkor, ha nem az, erőszak-tételi pört kezdhethünk ellene; ha paraszt, az uraságtól kéretik elég-tétel (szátságfakció).

24. Mi a' büntetése annak, midőn valaki a' vármegye által kihirdetett tilosban vadász? Tizenkét forint, azonfölül a' meglövött vad' árának megfizetése, és a' pör' költségeinek kipótolása. Ezen büntetéstől mentesek azok, kik a' tiloson kívül megsebesített vad után, vagy abba futott kutájok után mennek a' tilosba.

25. Mit kell tudni a' marhák által tett károsítások (azaz: a' vetéseknek, réteknek eléltetése, elgázoltatása) felől? Baromfiakat, kóborló sertéseket 's más kisebb állatokat, melyeket nehéz behajtani, meg lehet löni a' gabonákban és réteken, — kivált ha már az uroknak tudtokra adatott, hogy marháiknak gondját viseljék. A' nagyobbakat pedig be kell hajtani a' bíróhoz.

26. Mit kell cselekedni a' behajtott marhakkal? Azokat harmad nap alatt vagy egy megyebeli

vice-ispán' vagy egy szolga-biró' udvarára kell hajtani, vagy annak levél által meg kell jelenteni: honnét, mikor, micsodaféle és mennyi marha hajtattott be? A' ki ezt elmulasztja, az minden napért, míg harmad nap után a' marhát magánál tartja, 12 forintot, azon kívül a' pör' költségét és a' marhában másképen okoztatott kárt megfizetni köteleztetik.

27. Mi tevő legyen a' behajtó? Kárát tüstént megbecsültesse a' falu' birái és esküttljei által, és a' becsü-levelet a' birónak a' marhák' bejelentése' alkalmatosságával adja által: hogy az a' behajtott marhákat vagy zálog mellett vagy pénzért kiadhassa. Ha valaki a' biró' parancsolatjára (illendő zálog mellett) a' marhákat ki nem adja, úgy büntettetik, mintha a' marhákat nem jelentette volna be harmad nap alatt.

28. Mit kell megjegyezni a' proczesszusokról? Azokat minden kitelhető erőnkől el kell távoztatni; és minden csekély panasszal nem kell foglalkozni birák eleibe. Ha pörünk vagyon valakivel, egyezünk vele barátságosan. Azt tartja a' közmondás: Jobb a' sovány egyezés a' kövér pörnél. Kérjünk, rimázkodjunk, magunkat alázzuk meg, hívjunk közbenjárókat, engedjünk még jogainkból is, és mindent kövessünk el, minekelőtte törvényes utra bocsátanók dolgunkat.

29. Miért kell őrizzük a' proczesszuskodástól? Mivel az kárára van az embernek, a' miatt megromlanak sok virágzó familiák, — és a' proczesszuskodásban szívünk' nyugodalma, sőt lelkünk' üdvössége is veszedelemben forog *).

30. Mit tartasz azon köz-mondásról: nem jó nemes ember, kinek pöre nincsen? Az nem megállható beszéd, mert a' nemességet nem kell helyeztetni sem házsártoskodásban, sem betyárkodásban, hanem tisztességes magaviseletben, és másokkal való békés lakásban.

*) Lásd a' II-dik résznek 56-dik számát.

31. Mihez tartsa magát az ember, midőn valahol a' föld' gyomrában elrejtett kincset talált? Adja tüstént tudtára annak, ki a' kincset rejtő teleknek tulajdonosa. Mit ha a' találó cselekeszik, övé lesz a' kincsnek egy harmada; ha pedig nem, és őt más adja fel: akkor semmit sem kap, és az egy harmadrész a' feladóé (bejelentőé) lesz.

32. A' főntebb (IV. 1—4.) már említett polgári vétkeken kívül azokat a' polgári véteket, melyek halállal büntettetnek, számláld elő! 1) A' felség-bántás, párt-ütés, lázítás és összeesküvés a' király ellen; vagy ha az efféle bűn tudtára volna az embernek, de azt nem adja fel. 2) Midőn hiteles személyek (bírák stb) hamis leveleket csinálnak. 3) Szüléknek, házas-társaknak, gyermekeknek, testvéreknek meggyilkolása. Sőt a' szüléket megverni és megsebesíteni is halálos vétek. 4) A' ki több házas-társat vesz egyszerre. Ennek eltávoztatására czéloz leginkább a' házasulni akaró feleknek háromszori kihirdetése a' tomlomban. 5) Házasság-törő asszonyok. 6) A' fehérnépben való erőszak-tétel. — Katonaságnál halálos vétek a' megszökés (dezertirozás), mely vagy vesszőzéssel *) vagy agyon-lövéssel büntettetik.

33. Mi a' kötelessége minden lakosnak a' zsiványok és dezertorokra nézve? Azokat, ha hol észre veszi, csöndesen fel kell adni a' legközelebbi törvényhatóságnak. Ha pedig valamely bátor ember maga tud kézre adni akár elevenen akár holtan illy gonosztevőt: az olyan a' nemes vármegyétől jeles jutalomra is tarthat számot. Hasonló érdemet szerezhet magának az ember, ha farkast és más efféle kártékony állatokat tud a' felsőségnek bemutatni.

34. Mit szükség tudni a' Bécsbe-utazás felől? A' ki Bécsbe akar utazni, legyen passzusa a' helységtől vagy a' vicze-ispántól; másként visszautasítatik, sőt áristomba tétetik. Aztán vigyázzon, hogy

*) Mi módon vitetik ez végbe, a' tanító (ha látta maga is) beszélje el élő szóval, körülállásosan.

semmi tilalmas portékát (kontrabandot) magával ne vigyen, p. o. dohányt, pecsétetes leveleket stb.

35. Számláld elő a' kisebb polgári vétkeket, mellyek több esztendei fogsággal, veréssel és más kinozással büntettetnek? A' kik az atyafiságnak tilalmas izében paráználkodnak; a' kik vigyázatlanságból embert ölnek; a' kik lopnak vagy orgazdák, paráználkodnak, bordélyházat tartanak, az Istent többször is káromlással illetik; templomot vagy sirbolto-
kat kirabolnak; a' kik az ő felsőségeknek makacsul ellentállnak, nem engedelmeskednek.

36. Az elteendő becses levelekre és irományokra nézve mit kell megjegyezni? Azokat bátorságos és száraz helyen kell tartani, és arra vigyázni, hogy senki azokba se ne irjon valamit, se ne törüljön vagy vakarjon valamit, mert mindez a' régi leveleknek hitelességét elrontja.

XIII.

MAGYAR NYELVTAN és IRÁSMÓD.

Előismeretek.

En másoknak is ki tudom magyarázni és beszélni mind-
azt, a' mit magamban gondolok, érzek; a' mit láttam
vagy hallottam; és általában, a' mit észrevettem és ta-
pasztaltam. Az eszközök, a' mellyek által én ezt végbe-
vihetem, a' szók, érthető szók; és azoknak összesége,
az emberi nyelv. Sokféle nyelv vagyon pedig a' föld'
kerekségén; annyi majdnem, a' hány a' nemzet. Ha-
zánkban fő nyelv a' magyar nyelv. Nekem tehát, mint
tanulónak, abban is kell magamat gyakorolnom, hogy az
én anyai nyelvemen tisztán, helyesen és szépen beszél-
hessek és írhassek. Arra immár, hogy miképen szólhas-
sak és írhassek tulajdon nyelvemen helyesen: a' nyelv-
tudomány (grammatika) tanít engem.

Felosztatnak a' nyelvek anya- és lány-nyelvekre,
keleti, nyugati, élő és holt nyelvekre. Kihalt nyelvek
azok, mellyeken ma már egy nemzet sem beszél, de a'
mellyek élnek a' könyvekben, p. o. zsidó, ó görög, latin
vagyis a' római, diák stb.

Az én kedves hazai nyelvemről általában megjegy-
zem azt, hogy az napkeleti nyelv *), és egészen
más tulajdonságokkal bír, mint a' nyugati vagy euró-
pai nyelvek, p. o. a' német, franczia stb. Találtatnak
ugyan ebben is — mint más akármely nyelvben — be-
leelegyedett idegen szók; de ellenben magyar szók is

*) Lásd a' XI. résznek szerzelékét.

találtatnak elegyedve más nyelvekben. Idegen nyelvből miénkbe csuszott szók, p. o. a' törökből: kalpag, dolmány, findza, kalauz, csikar, vezér, árpa, *) stb; a' tótból: paraszt, szolga, vacsora, káposzta, ablak, kulcs stb; németből: ház, eke, istálló, istráng, czérna stb; diákból: torony, pásztor, mód, vers; francziából: czimer, cséza stb. Magyar szók idegen nyelvben: huszár; — németben: szablya, kocsi stb.

Ha valamelly nyelvet meg akarok tanulni, szükség, hogy elsőben annak betűit ismerjem, és azokat összefoglalni 's a' szokás szerint kimondani tudjam. Azután szükség, hogy a' szók' öszvegét tudjam osztályozni, és osztályai szeriut változtatni. Ekkor meg kell tanulnom a' különféle szókat összerakni és értelmes beszéddé illeszteni. Végre kell tudnom a' kimondott és összeillesztett szókat és beszédekert helyesen írásba is tennem. Ha valamelly nyelvben már ennyire haladtam, akkor már minél több új meg új szókat, szólásmódokat és egész beszédekert kell betanulnom, azon nyelven írt könyveket olvasnom, és azon tisztán beszélő emberekkel társalkodnom. Ugyanazt a' módszert szükség követni más ajkuaknak a' magyar nyelv megtanulása végett is, az erre útmutatást szolgáltató magyar nyelvtani könyvek szerint, mineműek az ujjabb időben többfélék találtatnak. Sőt nekem magamnak is, bár született magyar vagyok, illik ismernem hazám' nyelvét tudományosan.

A' nyelvben tehát legelsőbben megismerendők a' betűk.

A' betűk pedig nem minden nyelvben ugyanannyi számuak. Igy p. o. az olasz nyelvben csak 20 betű van, a' németben 25, törökben 33, a' szerezcsenben 202. A' magyar nyelvben pedig van 38 betű, — ide értvén az összetett betűket is, mellyek azonban csak egy hangot aduak. A' magyar nyelvnek betűi (mellyek eredetiképen latin betűk) immár így következnek: a, á, b, cs, cz, d, e, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs, és még egy közép-hangu e, de a' mellyet írásban nem szoktunk megkülönböztetve leírni. A' c, ch, q, w, x, y csak ide-

*) Lásd mindnyáját összeszedve: Tudom. Gyűjtem. 1833. VI.

gen szókban fordulnak elő. Mégis a' ch, w és y régi magyar familia-nevekben maig is használtatnak, p. o. Chernel (Csernel), Káldy (Káldi), Tewrewk (Török) stb. Sőt a' magyar nyelvnek kiválólag sajátos betűi csak ezek: gy, ly, ny, ty, zs, cs, cz, á, é, í, ó, ú. A' többi más nyelvekkel is közös betű.

A' betűk vagy magán-hangzók, mint az a, á, e, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű; — vagy mássalhangzók, p. o. b (bé), k (ká), és mind a' többiek a' felhozottakon kívül. A' magánhangzókat ismét vastag és vékony hanguakra szokás felosztani. Mély hangu magánhangzó betűk: az a, á; o, ó; u, ú; magasan hangzók az e, é; i, í; ö, ő; ü, ű. Még felosztatnak rövid és hosszú magánhangzókra: a és á, o és ó.

A' betűk' összefoglalásából lesznek a' szók. A' valamely nyelvben előforduló minden szókat összeséggel együtt találhatni a' szótárban. Hogy pedig a' szókat annál könnyebben föl lehessen venni és megtanulni, tehát azokat a' tudósok elosztották bizonyos osztályokra és nemekre. P. o. a' nyelvben találtató minden szók: vagy nevek, vagy igék, vagy részecskék. De rendszerint nyolcz részre osztják azokat, mellyeket a' beszéd' részeinek nevezünk. Ezek im e' következők: névmutató, név, névmás, ige, ige-határozó, névhatározó, foglalo (vagy kötszó), és indulat-szó *). Például, mindezen részekből fordulnak elő szók im e' mértékes verstrófában: „Jaj teneked nevető! mert majd az örömsre sirás jő.“

A' szók vagy eredetiek vagy származottak. Az eredeti szókat — vagy azokat, mellyektől más szók származásukat veszik — gyökereknek mondjuk. Így p. o. ez a' szó: ver, gyökér; ettől származnak: verés, verekedés stb. Ez a' szó: padlás pedig származott szó, mellynek gyökere a' pad, és ettől lett aztán: a' padol, padolás, padlás stb. Továbbá a' szók vagy egyszerűek, vagy mással összetettek. Így egyszerű szók: könyv, toll, tinta; de összetettek: könyvtár, tollkés, tintatartó. Mondjatok ti is eredeti és származott szókat akár fejetekből, akár e' Kézi-könyvetekbe nézve! — Azu-

*) Ezek ha másként rendeztetnek is, mindegy.

tán egyszerüeket és összetetteket! — Ez a kétféle tulajdonsága a' szóknak szolgál tárgyul a' grammatika' azon részének, melyet szónyomozásnak (etymológiának) szokás hívni.

Némelly nyelvekben a' szók, különösen a' névszók, felosztatnak him-, nő- és semleges nemű névszókra. A' magyar nyelvben a' névszók' illy felosztásának nincsen helye, és a' magyarban minden névszó csak egynemű, vagy semmi nemű sem.

Végre a' szókról előjájában azt is meg kell tudni, hogy azok közül némellyeket lehet változtatni ejtegetés, hajlítás és általában hozzájuk ragasztás, azaz: ragozás által; némellyek viszont változhatatlanok. Változhatók a' név, névmás és az ige, mint alább meg fogjuk érteni világosabban. Változhatatlanok a' többi beszédrészek mindnyáján. A' szónak azt az állását immár, melyben még semmi változás sem történt avval, törzsöknek vagy diákosan thémának szokás mondani. Így p. o. ezt a' névszót: a s z t a l, így változtathatom: asztalnak, asztalról stb. Ennek a' szónak: asztalról, tehát a' törzsöke asztal. Vagy pedig ezt az igeszót: olvas, így változtathatom: olvastam, olvastál, olvasott stb; mindezen változtatásoknak törzsöke így van: olvas. — A' szók' ezen változtatása szolgál tárgyul a' tulajdonképeni nyelvtannak.

Most már következik, hogy a' szóknak minden neméről, vagy a' beszédnek mind a' fön megnevezett nyolcz részeiről renddel tanuljunk egy-egy keveset.

I. *A' beszéd' nyolcz részének változtatásáról, vagy a' tulajdonképeni nyelvtanról.*

1) A' névmutatóról.

Majdnem minden nyelvekben vagyon a' névszóknak u. n. névmutatójuk is, melyeket elejökbe szokás tenni. Ezek névmutatók vagy him-, vagy nő-, vagy közép-neműek; és olyanok a' szók is, melyek' eleibe tételnek. A' magyar nyelvben is van ugyan névmutató, de csak

egyféle: melly sem him, sem nő, hanem általános névmutató. És ez az *a'* vagy *az* szócska, p. o. az iskola, *a'* kosár. Mikor t. i. ez *a'* névmutató olly szó előtt áll, melly mássalhangzó betűn kezdődik: akkor *a'* \approx elmarad, és csak *a'* lesz *a'* névmutató; p. o. *a'* kés, *e'* helyett: az kés. 'S ez *a'* határozott névmutató.

Ezen névmutatón kívül még az egy szócska is néha névmutatóképen áll *a'* szók előtt, és nem számképen; p. o. egy embert láttam, kit nem ismerek. Ez aztán *a'* határozatlan névmutató.

A' névmutató nincs alája vetve semmi változásnak, és azért *a'* változhatatlan beszéd-részek közé tartozik

2) *A' névről.*

A' nevek olly szók, mellyek személyt, dolgot, tulajdonságot, vagy mennyiséget jelentenek. Innét leginkább kétfélék: magánérthetők vagyis főnevek, és másalérthetők vagyis melléknevek. *A' főnevek* azok, mellyek személyt vagy dolgot jelentenek, mellyeket tehát más szónak hozzátevése nélkül is megérthetünk; p. o. ember, asztal. (Mondj különféle főneveket! — Mellékneveket!)

A' főnevek ismét kétfélék: 1) *Köznevek*, mellyek több személylyel vagy dologgal közösek, p. o. ember, állat, város, tartomány, gyümölcs stb. 2) *Tulajdonnevek*, mellyek csak valamelly egy dologra vagy személyre illenek, p. o. János, Buda, Tisza, Bodrog stb.

A' név *a'* változást szenvedő beszéd-részeknek egyike. Történik pedig vele változás az által, hogy végső szótagjaihoz bizonyos ragasztékok vagyis ragok járulnak. *A' névnek* illetően változását *ejtetegetésnek* (diákul deklináczióznak) hívjuk; az ez által származott különféle négy végzeteket *ejtéseknek*. Az ejtetegetésnek végzetei imígy következnek az egyes és többes számok szerint:

Mély hangú végzetek:

Egyesben. 1-ső ejtés: a' törzsök.
 2-dik: nak vagy é.
 3-dik: nak.
 4-dik: t.

Többszben. 1-ső ejtés: -k.

2-dik: -knak v. éi.
 3-dik: -knak.
 4-dik: -kat.

E' szerint ejtegethetni p. o. im e' szokat: asztal, ruha, atya, fiú, bor, bogár, lúd, ház, kard, hal stb.

Magas hangú végzetek:

1-ső ejtés: a' törzsök.

2-dik: nek vagy é.

3-dik: nek,

4-dik: t.

1-ső ejtés: -k.

2-dik: -knek v. éi.

3-dik: -knek.

4-dik: -ket.

E' szerint ejtegethetni p. o. im e' szokat: kés, mese, tű, fősü, étel, ember, kérdés, viz, kert, füst, gyermek stb.

Melly jelzetből látnivaló, hogy magyar nyelvben tulajdonképen nincs is ejtegetés, hanem csak ragozás.

Miként különbözik egymástól a' 2- és 3-dik ejtés, alább a' szokötésben fogjuk megérteni.

És így a' magyar nyelvben csak kétféle ejtegetése van a' név-szóknak.

A' főnevek azáltal is szenvednek változást, hogy kicsinyítő értelemben mondatnak ki, mi végett szólnak e' ragasztékok: acs, ecs, acska, ecske, p. o. ur, uracs, uracska; meny, menyecske; rövid, rövidke stb *).

Melléknevek azok, melyek tulajdonságot vagy mennyiséget jelentenek; melyeket tehát csak úgy érthetünk, ha főnév járul hozzájuk, p. o. jó ember, szép asztal, hat ökör stb. (Mondj te is mellékneveket!)

A' melléknevek is változnak ejtegetés által; és pedig, ha egyedül magán állnak, szintén úgy ejtegettetnek mint a' főnevek; ellenben ha a' főnév előtt állnak, akkor változatlanul maradnak. P. o. városokat szépeket láttam. Jámber ember, jámber embernek, jámber embert, jámber emberek stb.

*) A' kereszt-nevek' kicsinyítését lásd a' II-dik résznek 35-d. száma alatt.

A' legfőbb változás mégis a' melléknévvel az összehasonlítás vagyis lépcsőzés, fokozás (diákul komparáció) által történik. Az összehasonlítással a' főnevek' tulajdonságának, minemiségének és néha mennyiségének viszonyát határozzuk meg; p. o. Péter jobb erkölcsű Jánosnál; Imre lova legszebb; a' szőlő édes, a' cukor édeesebb, a' méz legédesebb. Három grádusa vagy foka van pedig a' magyar melléknevek' összehasonlításának is. Az első grádus a' melléknévnek törzsöke. Ebből a' második grádus úgy lesz, hogy végül -bb vagy -abb, ebb ragasztékok járulnak hozzá; a' harmadik grádusban pedig a' legszócsonka tétetik eleibe a' második grádusú melléknévnek. P. o. sima, simább, leg-simább; gyöngy, gyöngébb, leg-gyöngébb; csinos, csinosabb, leg-csinosabb. — Még okoz némi változást a' talan, telen tagadó ragaszték is; p. o. illő, illetlen; becses, becstelen; bátor, bátortalan stb.

A' számszók is a' melléknevekhez tartozandók. Elosztatnak sarkalatos számszókra (egy, kettő vagy két, három stb); rend-számszókra (első, második, harmadik stb); sokszorozókra (p. o. hatos, hetes) stb. Lehet ejtegetni a' számszókat is.

Most már mondd meg, összesen hányféle a' névszó?

3) A' névmásról.

A' névmással főnevek helyett élünk; p. o. Péter Kassán volt, de én nem beszéltem vele (azaz: Péterrel).

A' névmások is változó szók. Változnak ejtegetés által, vagy rendszeren mint a' névszók magok, vagy rendetlenül. Rendszeren ejtegettetnek a' kérdő névmások (p. o. ki, kicsoda, mi, micsoda, mellyik, hány?), a' visszamutatók (p. o. a' melly, a' ki, stb), és a' mutató névmások (p. o. ez, az, emez, amaz, ennek annak, emennek amannak stb). Ellenben rendetlenül ejtegettetnek a' személyes és bírást-jelentő vagyis birtokos névmások. Amazokféle e' három szócsonka: én, te, ő. Emezekféle az: enyém, tied, övé.

A' személyes névmásoknak rendetlen ejtegetése imígy megy végbe:

1.	2.	3.
Egyesben: én	te	ő
enyém	tied	övé
nekem vagy én- nekem	neked v. teneked	neki v. őneki
engem vagy en- gemet	téged v. tégedet	őt v. ötöt.
Többesb.: mink v. mi v. mik	tik v. ti	ők
mienk	tietek	övék
nekünk v. mi- nekünk	nektek v. tinek- tek	nekik v. őnekik
minket v. ben- nünket	titeket v. benne- teket	őket

Jegyzés. Az *ő* névmást hallani néha köz-beszéd-
ben, megszólítás és czim gyanánt is használtatni; —
úgy nem-különben e' szócskát: maga, magok. P. o.
kedves ur, én magát (őt) arra kérem. De így csak
ollyakkal szólhatunk, kik nálunknál kisebbek; másokkal
szólván, a' czímet mindenkor ismételni kell így: kedves
ur, én az urat arra kérem. Az efféle ismételés helyett
élnek az újabb időben már sokan e' szócskákkal: kegyed
(kegyelmed), és ön; például: kérem önt vagy kegyedet,
ne sajnáljon hozzám jöni.

A' birtokos névmásoknak: enyém, tied, övé, ren-
detlen ejtegetések imigy következnek:

1.	2.	3.
Egyesben: az enyém	a' tied	az övé
az enyémnek	a' tiednek	az övének
az enyémnek	a' tiednek	az övének
az enyémet	a' tiedet	az övét
Többesben: az enyéim	a' tieid	az övéi
az enyéimnek	a' tieidnek	az övéinek
az enyéimnek	a' tieidnek	az övéinek
az enyéimet	a' tieidet	az övéit.

Ezek a' birtokos névmások ön-magokban és egé-
szen is használtatnak ugyan, de többször fordulnak elő
megrövidítve, csak vég-betűikben, ragasztékképen. Mi-
vel tudniillik e' névmások a' főnevek előtt magyar nyelv-
ben nincsenek szokásban, és nem mondjuk: enyém

könyv, tied kalap; tehát vég-betűikből formáltatnak birtokos végzetek, mellyek a' nevekkal összeolvadnak és ragasztékoknak neveztetnek. P. o. könyv-em, kalapom. Miképen járulnak a' birtokos névmások a' nevekhez: azt néhány példa mutatandja meg legvilágosabban, ugymint:

Mély hang u r a g a s z t é k o k k a l:

Egyes szám: kaszám, kaszád, kaszája;
kaszánk, kaszátok, kaszájok.

Többes szám: kaszáim, kaszáid, kaszái;
kaszáink, kaszáitok, kaszáik.

M a g a s h a n g u r a g a s z t é k o k k a l:

Egyesben: kefém, keféd, keféje;
kefénk, kefétek, keféjek v. jök.

Többesben: keféim, keféid, keféi;
keféink, keféitek, keféik.

4) *Az igéről.*

Az ige szó, különböző értelemben, a' gazdaság-, és hit-tudományban is előfordul; de itten a' nyelvtudományban alatta olly szó értetik, melly lételt, cselekvést, szenvedést vagy állapotot jelent, és pedig úgy, hogy a' lételnek, cselekvésnek, szenvedésnek és állapotnak módját, idejét, személyét, és ennek számát is meghatározza; p. o. vagyok, olvasok, veretem, betegeskedem. E' szerint az igék négyfélék lehetnek: lételesek, cselekvők, szenvedők, és közép-igék. Az ige változás alá vettett része a' beszédnek.

Mi illeti a' lételnek, cselekvésnek, szenvedésnek és állapotnak módját; mi ezt leginkább négyféleképen gondolhatjuk, tudniillik: jelentve, parancsolva, foglalva és határozatlanul. Innét az ige-szót már a' mód négyféleképen változtatja, négy levén a' mód: jelentő, foglaló (vagy óhajtó), parancsoló és határozatlan.

Más változást okoz az igében az idő, mellyben a' létel vagy állapot helyeztetik, vagy a' cselekvés és szenvedés történik. Az idő pedig háromféle, legkivált:

jelen, mult és jövő. Azonban az igék' változásai körül a' mult-idő még háromféleképp osztatik fel: fél-mult-ra, multa, rég-multa. És így ötféle idő vététk fel.

Még azután előfordulnak a' személyek is, kik vannak, cselekesznek vagy szenvednek. Személy pedig a' grammatikában vagyon három: első, második, harmadik.

Végre szerep változást az igékben a' személyek' száma is, melly az igéknél sem több, mint a' neveknél tanultuk, t. i. egyes, és (általában) többes szám.

Mindezen sokféle változtatását az ige' végzeteinek immár hajtogatásnak nevezzük, diácul konjugáció-nak. Van pedig a' magyar nyelvben rendes hajtogatás négy; t. i. a' mély és magas hangú igékben két-két forma: határozatlan és határozott.

Az igében a' törzsök mindenkor a' jelentő mód' jelen-idejének egyes-számú és határozatlan formájú harmadik személye; p. o. ez igéknek: kértünk, láttam, várnék, kopik — törzsökeik: kér, lát, vár, kop stb.

Következnek immár a' különféle igéknek hajtogatás-formáik, és pedig elsőben is a' lételt jelentő igékéi, mellyek csak im e' ketten találtnak a' nyelvben: vagyok és leszek, és rendetlenül hajtogattnak.

A' vagyok igének rendetlen hajtogatása.

Jelentő mód.

Jelen-idő.

- E. Vagyok, vagy, vagyon v. van,
T. Vagyunk, vagytok, vagynak v. vannak.

Félmult-idő.

- E. Valék, valál, vala,
T. Valánk, valátok, valának.

Mult-idő.

- E. Voltam, voltál, volt,
T. Voltunk, voltatok, voltak v. voltanak.

Régmult-idő.

- E. Voltam vala stb.
T. Voltunk vala stb.

Jövendő-ido.

- E. Leszek, leszesz v. léssz, lesz v. leszén,
T. Leszünk, lesztek, lesznek.

Parancsoló mód.

- E. Légy, legyen,
T. Legyünk, legyenek.

Foglaló mód.

Jelen-ido.

- E. Legyek, légy, legyen,
T. Legyünk, legyetek, legyenek.

Fél-mult.

- E. Volnék, volnál, volna,
T. Volnánk, volnátok, volnának.

Mult.

- E. Voltam légyen, voltál légyen st.
T. Voltunk légyen st.

Rég-mult.

- E. Voltam volna, voltál volna, volt volna,
T. Voltunk volna, voltatok volna, voltak v. -anak volna.

Jövendő.

- E. Leendek, leendesz, leend,
T. Leendünk, leendetek, leendenek.

Határozatlan mód: lenni; és lennem, lenned, lennie stb.

Viselő mód; jelen: léve. Mult: levén.

Jelen részesülő: való.

Mult részesülő: volt.

Jövendő részesülő: leendő.

A' lesznek ige így hajtogattatik :*Jelentő mód.**Jelen-idő.*

- E. Leszek, leszesz v. lésszsz, lesz v. leszén,
 T. Leszünk, lesztek, lesznek.

Félmult.

- E. Levék, levél, leve v. lőn,
 T. Levénk, levétek, levének v. lőnek.

Mult.

- E. Lettem, lettél, lett,
 T. Lettünk, lettetek, lettek v. lettenek.

Régmult.

- E. Lettem vala, lettél vala, lett vala,
 T. Lettünk vala stb.

Jövendő.

- E. Fogok lenni, fogsz lenni, fog lenni,
 T. Fogunk lenni, fogtok lenni, fognak lenni.

Parancsoló mód.

- E. Légy, legyen,
 T. Legyetek, legyenek.

*Foglaló mód.**Jelen-idő.*

- E. Legyek, légy, legyen,
 T. Legyünk, legyetek, legyenek.

Fél-mult.

- E. Lennék, lennél, lenne,
 T. Lennénk, lennétek, lennének.

Ezen vastag hangú igének rendes hajtogatása: talál;

vagyis: az első és második hajtogatás.

Jelentő mód.

Jelen-idő

Határozott forma:		Határozatlan forma:
E.	1. találom 2. találod 3. találja	találok találsz talál
T.	1. találjuk 2. találjátok 3. találják	találunk találtok találnak

Fél-mult.

E.	1. találám 2. találád 3. találá	találék találál talála
T.	1. találók 2. találátok 3. találák	találánk találátok találának

Mult.

E.	1. találtam 2. találtad 3. találta	találtam találtál talált
T.	1. találtuk 2. találtátok 3. találták	találtunk találtatok találtak v. - tanak

Rég-mult.

E.	1. találtam 2. találtad 3. találta	találtam találtál talált
T.	1. találtuk 2. találtátok 3. találták	találtunk találtatok találtak v. - tanak

Jöendő.

E.	1. fogom	találni	fogok	találni
	2. fogod		fogsz	
	3. fogja		fog	
T.	1. fogjuk		fogunk	
	2. fogjátok		fogtok	
	3. fogják		fognak	

Parancsoló mód.

E.	2. találd		találj	
	3. találja		találjon	
T.	2. találjátok		találjatok	
	3. találják		találjanak	

*Foglaló mód.**Jelen-idő.*

E.	1. találjam		találjak	
	2. találjad		találj	
	3. találja		találjon	
T.	1. találjuk		találjunk	
	2. találjátok		találjatok	
	3. találják		találjanak	

Fél-mult.

E.	1. találnám		találnék	
	2. találnád		találnál	
	3. találná		találna	
T.	1. találnók		találnánk	
	2. találnátok		találnátok	
	3. találnák		találnának	

Mult.

E.	1. találtam	légyen	találtam	légyen
	2. találtad		találtál	
	3. találta		talált	
T.	1. találtuk		találtunk	
	2. találtátok		találtatok	
	3. találták		találtak v. -tanak	

Rég-mult

E.	1. találtam	volna	találtam	volna
	2. találtad		találtál	
	3. találta		talált	
T.	1. találtuk		találtunk	
	2. találtátok		találtatok	
	3. találták		találtak v. -tanak.	

Jövendő.

E.	1. találandom		találандok	
	2. találандod		találандасз	
	3. találандja		találанд	
T.	1. találандjuk		találандunk	
	2. találандjátok		találандatok	
	3. találандják		találандanak	

Határozatlan mód: találni, és: találnom, találnod, találnia stb.

Viselő mód, jelen: találva.

Viselő mód, mult: találván.

Jelen részesülő: találó.

Mult részesülő: talált.

Jövendő részesülő: találандó.

E' vékony hangú igének rendes hajtogatása: ver;

vagyis: a' harmadik és negyedik hajtogatás.

*Jelentő mód.**Jelen-idő.*

Határozott forma:		Határozatlan forma:	
E.	1. verem		verek
	2. vered		versz
	3. veri		ver
T.	1. verjük		verünk
	2. veritek		vertek
	3. verik		vernek

Félmult-ido.

E.	1. verém		verék
	2. veréd		verél
	3. veré		vere
T.	1. verők		verénk
	2. verétek		verétek
	3. verék		verének

Mult.

E.	1. vertem		vertem
	2. verted		vertél
	3. verte		vert
T.	1. vertük		vertünk
	2. vertétek		vertetek
	3. verték		verték v. -tenek

Rég-mult.

E.	1. vertem		vertem
	2. verted		vertél
	3. verte		vert
T.	1. vertük		vertünk
	2. vertétek		vertetek
	3. verték		verték v. -tenek

Jövendő.

E.	1. fogom		fogok
	2. fogod		fogsz
	3. fogja		fog
T.	1. fogjuk		fogunk
	2. fogjátok		fogtok
	3. fogják		fognak

Parancsoló mód.

E.	2. verd		verj
	3. verje		verjen
T.	2. verjétek		verjétek
	3. verjék		verjenek

*Foglaló mód.**Jelen-ido.*

E.	1. verjem		verjek
	2. verjed		verj
	3. verje		verjen
T.	1. verjük		verjünk
	2. verjétek		verjétek
	3. verjék		verjenek

Fel-mult.

E.	1. verném		vernék
	2. vernéd		vernél
	3. verné		verne
T.	1. vernők		vernénk
	2. vernétek		vernétek
	3. vernék		vernének

Mult.

E.	1. vertem		vertem
	2. verted		vertél
	3. verte		vert
T.	1. vertük		vertünk
	2. vertétek		vertetek
	3. verték		verték v. -tenek

Régmult.

E.	1. vertem		vertem
	2. verted		vertél
	3. verte		vert
T.	1. vertük		vertünk
	2. vertétek		vertetek
	3. verték		verték v. -tenek

Jövendő.

E.	1. verendem		verendek
	2. verended		verendesz
	3. verendi		verend

T.	1. verendjük	verendünk
	2. verenditek	verendetek
	3. verendik	verendenek

Határozatlan mód: verni, és: vernem, ver-
ned, vernie stb.

Viselő mód,	jelen:	verve.
Viselő mód,	mult:	vervén.
Jelen részesülő:		verő.
Mult részesülő:		vert.
Jövendő részesülő:		verendő.

A' szenvedő igék azt jelentik, hogy valamely személy vagy dolog más személynek vagy dolognak cselekvését szenved vagy állja; p. o. hajtatom, vezettetem. A' szenvedő igék immár miképen hajtogattassanak, lásuk egy példában, ugymint a' felvett mély hangú cselekvő igének: talál, szenvedőjében.

Jelentő mód.

Jelen.

Egyes:

1. találtatom
2. találtatol
3. találtatik

Többes:

- találtatunk
- találtattok
- találtatnak.

Fél-mult.

1. találtatám
2. találtatál
3. találtaték

- találtatánk
- találtatátok
- találtatának

Mult.

1. találtattam
2. találtattál
3. találtattok

- találtattunk
- találtattatok
- találtattak v. -tanak

Régmult.

1. találtattam	v o l t	találtattunk	v o l t
2. találtattál		találtattatok	
3. találtatott		találtattak v. -tanak	

Jövendő.

1. fogok	t a l á l t a t n i	fogunk	t a l á l t a t n i
2. fogsz		fogtok	
3. fog		fognak	

Parancsoló mód.

2. találtassál	—	találtassatok
3. találtassék		találtassanak

*Foglaló mód.**Jelen.*

1. találtassam	—	találtassunk
2. találtassál		találtassatok
3. találtassék		találtassanak.

Félmult.

1. találatnám	—	találatnánk
2. találatnál		találatnátok
3. találatnék		találatnának

Mult.

1. találtattam	l é g y e n	találtattunk	l é g y e n
2. találtattál		találtattatok	
3. találtatott		találtattak v. -tanak	

Régmult.

1. találtattam	v o l n a	találtattunk	v o l n a
2. találtattál		találtattatok	
3. találtatott		találtattak v. -tanak	

Jövendő.

1. találatandom	—	találatandunk
2. találatandol		találatandatok
3. találatandik		találatandanak

Határozatlan mód:	taláztatni.
Viselő, jelen:	taláztatva.
Viselő, mult:	taláztatván.
Jelen részesülő:	taláztató.
Mult részesülő:	taláztatott.
Jövendő részesülő:	taláztatandó.

Közép-igéknek mondatnak azok, melyek vagy olyan cselekvést jelentenek, mely a' cselekvőben marad; vagy olyan változást, mely a' személyben vagy dologban marad; p. o. feküszöm, pirulok, úszom, esküszöm, hányódom, vetődöm stb. Ezek, kevés különbözéssel, úgy hajtogattatnak mint a' rendes cselekvő igék. Névszerint az ik-es (azaz: ik végzetes) igék a' taláztatik, az iktelenek a' talál szerint mennek.

Még vannak aztán meghagyó igék; p. o. veretek, csináltatok; — tehető igék; p. o. írhat, verhet, írathat, verethet; — gyakorló igék; p. o. lát, látogat, mér, méreget stb.

Rendetlen hajtogatásu igék végre imezek: nekem van, nekem lehet, eszik, tesz, alszik, fekszik, jó, nő, fű, bú, ri stb.

5) Az ige-határozókról.

A' határozók vagy az igét, vagy a' melléknevet határozzák meg; p. o. jól aludt, igen csendes az idő. —

Jelentésökre nézve többfélékre osztatnak fel. Közölök:

Helyjelentők: ott, itt, amott, valahol, sehol, arra, amarra stb.

Időjelentők: ma, holnap, egykor, majd, hajdan stb.

Tulajdonságjelentők: jól, szépen st.

Hasonlatjelentők: így, amúgy, hasonlóképen stb.

Rendjelentők: hetenként, szakonként stb.

Kérdezők: miért, mikor, hol, merre stb?

Allító k: valóban, bizony stb.

Tagadó k és tiltó k: koránsem, nem, ne stb.

Kétkelő dők: talán stb.

Összeségjelentők: egyszersmind, összesen.

Az igehatározó-szók nem szenvednek változást, kivévén a' melléknév-szókból származottakat, mellyek némi változásnak kitétetvék, részint az összehasonlítás, részint a' telenül, talanul ragasztékok által; p. o. helyes, helyesen, helyesebben; helyesen, helytelenül; tisztán, tisztátalanul.

Itten tanuljuk meg az eddig előadott szó-nemekről, ezeknek kölcsönös elváltozását. Elváltoztatik t. i. a' névszó igére, az ige névszóra; a' fő-névszó mellék-névszóra és megfordítva; a' mellék-névszó ige-határozóra. P. o. hal-ból jő halászni, vad-ból vadászni, tanul-ból tanulás, ver-ből verés, hatalom-ból hatalmas, hely-ből helyes, szép-ből lesz szépen, helyes-ből helyesen stb. — Próbáljátok a' szókat így változtatni ti is! Származtassatok névszókat ez igékből: játszani, telelni, búsulni; igéket e' névszókból: ház, bús, írás, sok! Mellékneveket im e' főnevekből: szín, világ, haszon, szárazság, kincs; viszont főneveket im e' melléknevekből: okos, szorgalmas, vasas, meleg, rezes.

6) A' névhatározókról.

A' névhatározók a' szók között levő viszonyt, gyakran pedig a' dolgok' helyét fejezik ki; p. o. János a' templom-ba ment; én a' Duna mellett voltam. — Változást nem szenvednek. Felosztatnak háromféleké: a' nevekkal egybe-olvadókra, a' nevektől külön-választottakra, és kettősekre.

A' nevekkal egybe-olvadó névhatározók im ezek: ba, be, ban, ben, *); ból,ből, hoz, höz, hez, ig, nál,

*) Hogy e' négy névhatározó nem mindegy beszédben és írásban: arra figyelmeztetni kell a' tanulókat példákkal; p. o. templom-ba megyek, templom-ban vagyok. Lásd alább: II. 9., 10.

nél, ra, re, ról,ről, tól, től, val, vel. A' nevekkal hán-
tul, a' név-másokkal elöl olvadnak össze. P. o. val, vel:
gyertya, gyertyával; velem, veled; ba, be: iskolába,
kertbe; belém, beléd, beléje.

A' szókkal össze nem olvadó, és elvált névhatáro-
zók ezek: alatt, alá, alul, előtt, eleibe (vagy elejbe,
elejébe), fölött, iránt, körül, miatt, nélkül, után, sze-
rint stb.

Kettős névhatározók fölül: rajtam, hozzám képest,
rám nézve stb.

7) *A' foglalóról vagy köt-szóról.*

A' foglalókkal a' szokat és egész mondásokat
vagy összekötjük, vagy külön választjuk; p. o. János
és Tamás; János vagy Tamás. Többször pedig ezen
beszéd-részek is:

Összekötők, mint: és, is, meg, mind — mind,
nemcsak — hanem stb.

Különválasztók: vagy — vagy, sem — sem stb.

Föltevéők: ha, hogyha, a' mennyiben stb.

Ellenvetők: de, hanem, mindazáltal stb.

Okjelentők: mert, mivel, mivelhogy stb.

Megengedők: bár, noha stb.

Kizárók: sem — sem, sohasem stb.

Magyarázók: ugymint, tudniillik.

Kérdezők: miként, vajjon, hátha stb.

Változást nem szenvednek.

8) *Az indulat-szóról.*

Az indulat-szók (vagy közbe-vetők) olly apró
szócskák, mellyekkel indulatinkat jelentjük ki. Ezen han-
gok és szócskák is többfélék; p. o. csodálkozók: im,
ni! beh szép! ejnye!; bátorítók: noszsa, nono,
rajta! panaszlók: jaj, óh jaj, kár; óhajtók:
óh, bárcsak, vajha, haj!; örömjelentők: utszu,
ujjah, ijhuj; mutatók: lám, ni stb. Változást nem
szenvednek.

Most immár tegyetek próbát, és mondjátok meg: a' leírott szók a' beszédnek nyolcz része közül mellyikhez tartozandók, fölvevén például Kézi-könyveteknek legelső kezdő rendeit. „Hála Istennek! ez indulat-szó; hogy: foglaló-szó; már annyira, ige-határozók; jutottam: ige, e' törzsöktől: jut; tanulásomban: név, pedig főnév, az om raggal, melly az enyém birtokos névmást fejezi ki, és egy névhatározóvalban; törzsöke: tanulás. Folytassátok most ti odább. — Most keressetek és mondjátok e' könyvben másutt p. o. névmást, melléknevet, igét stb; ejtegetési példát: mély hangut, magas hangut, második ejtést! — Összehasonlításnak második grádusát! harmadikát! — Igét: mély hangut, magas hangut! Jelenidőben, második személyt stb.

II. *A' beszéd' nyolcz részének összerakásáról, vagy:*

A' szókötésről és mondatról.

A' nyelvtudományhoz tartozik még, hogy az ember a' szókat összerakni és kötni tudja, a' mit szókötésnek hívunk.

A' magyar nyelvben is megáll ugyan általános szabályképen: hogy a' mondat' elejére mindenkor azt a' szót szokjuk tenni, melly legnyomósabb, és a' mellyet a' többi szók nyomósságuk' lépcsői szerint követnek; azonban a' mondatot csaknem annyiszor lehet változtatni, a' hány szó van benne, — meg annyi változó értelemmel. P. o. ezt a' mondatot: „Az atyám a' házát eladta“, 16-szor változtathatom, így: az atyám a' házát adta el; az atyám eladta a' házát; az atyám adta el a' házát; a' házát eladta az atyám; a' házát az atyám adta el stb. — Néhány szókötési szabályok a' következők:

1) Magyar nyelvben a' tulajdonnevek közül a' keresztnév mindig utána áll a' vezeték-névnek; p. o. Rákóczi György, Hunyadi János, Bolla Örzsike.

2) Mikor két név fordul elő, és az egyik birtokot jelentve, következőleg a' 2-dik ejtésben: akkor a' 2-dik ejtésnek végzete nek, nek az utána következő ragasztékos névnek névmutatójával együtt elhagyathatik; p. o. a

virág' illatja, e' helyett: a' virágnak illatja. Mikor pedig összejő három név is, és a' második ejtés után még egy 2-dik ejtés következik: akkor épen elhagyandó az egyik névben a' nak, nek, és pedig a' legelőször fordulóban; p. o. a' lyányok' ruhájának színe, e' helyett: a' lyányoknak ruhájának színe.

És ugyanez által különbözik a' 2-dik ejtés a' 3-diktól: hogy t. i. amaz mindig másik névszóval, emez ellenben igével köttetik össze; p. o. atyámnak írása = 2-dik ejtés; atyámnak irok, köszönök = 3-dik ejtés.

3) A' negyedik ejtésben is kihagyatik a' t végzet, mikor a' név birtokos-ragasztékkal jár; p. o. add ide a' kalapom', e' helyett: kalapomat.

4) Habár a' ragasztékos szó előtt a' bíró név többesben áll is: a' birt dolog mégis csak egyes számban tétetik; p. o. az emberek' gyarlósága, e' helyett: az emberek' gyarlóságuk.

5) Mellék-névben a' második lépcsőt kétféleképen lehet összekötni az utána következő névvel; p. o. János' háza nagyobb a' Péterénél, és: János' háza nagyobb, mint a' Péteré.

6) Különös sajátsága az a' magyar nyelvnek, hogy a' dolgok' minemiségének kifejezése végett a' nevekhez u vagy ü járul, és eleikbe egy mellék-név tétetik, melly a' minemiséget meghatározza; p. o. szép termetű, azaz: olly ember, kinek szép termete van; aranyos szélű könyv; széles talpu kerék.

7) A' számnevekkel összeillesztett főnévszók egyesben tétetnek ki, nem pedig többesben, mint más nyelveken szokás. Így tehát nincs jól magyarul: tíz forintok, három gyermekek, száz diók; — hanem kell mondani és írni: tíz forint, három gyermek, száz dió.

8) A' tagadó részecskék nem és sem az m-et mindenkor megkivánják; de a' tiltó ne és se sohasem. P. o. a' ki nem dolgozik, az ne is egyék.

9) Az olly mondásokban, mellyek valamelly dolog vagy hely felé célzó mozgást jelentenek, és e' kérdésre hová? szolgálnak feleletül: a' ba, be, ra, re névhatározókkal élünk; p. o. Pestre, Budára; a' kertbe ment; Sopronyba utazott.

10) Ellenben az olly mondatokban, mellyekkel valami helyen vagy dologban lételt fejezünk ki, és a' melyek e' kérdésre: hol? szolgálnak feleletül: a' ban, ben, n, on, en névhatározókat használjuk; p. o. Pesten, Budán, Pozsonyban, mezőn, kertben. — Némelly r-végzésű városok' és faluk' nevei az n helyett tt-ét vesznek föl; p. o. Győr, Győrött, Lyányvárott.

Hogy pedig megértsük, mi a' nyelv-tudományban

A' m o n d a t :

Erről a' következendőket szükség megtanulni. Mondat az, midőn több szó úgy illesztetik össze, hogy azokból értelmes összefüggő beszéd jő ki. Háromfélét kell pedig megkülönböztetni minden mondatban, ugymint: a' fő tárgyat, az állitmányt és a' kötést. P. o. Révay nyelvtudós volt; ez egy rövid mondat, mellyben a' fő tárgy Révay; az állitmány (vagyis, a' mi róla állittatik) az, hogy nyelvtudós; a' kötő szó: volt.

Magyar mondatokban ezek a' részek sokszor nincsenek kifejezve világosan, hanem lappanganak; a' kötés pedig gyakorta egészen kihagyatik. P. o. „Mit csinál?” E' mondatban hiányzik a' fő tárgy, és lappang az állitmányban csinál, t. i. ő; 's annyit tesz, mintha mondanám: ő mit csinál? — „En irok”. E' mondatban viszont a' kötés hiányzik, és lappang az állitmányban: irok; mintha mondanám: én író vagyok. — E' mondatokban pedig: a' nyár meleg; a' fák zöldek; korán fölkelni egészséges: épen kimaradt a' kötés; legfőlebb ha a' van és vannak szokat oda értjük így: a' nyár van meleg stb; de így szólani magyar nyelven nem szokás.

A' fő tárgynak mindenkor meg kell egyezni az állitmánynyal és kötéssel, mind számban mind személyben. P. o. Ez a' posztó drága, ezek a' posztók drágák; fiunk jó diák lesz, fiaink jó diákok lesznek.

A' mondatban sokszor jő úgy a' dolog, hogy több is a' fő tárgy, de az állitmány csak egy. P. o. a' tehén, a' juh és a' sertés hasznos házi állatok.

Máskor viszont úgy esik ki a' mondat, hogy a' fő tárgy egy, de állitmány többféle; p. o. a' gazda ko-

rán kel, jő, megy, fárad, és maga is dolgozik észszel, kézzel.

Mindaz, valami a' mondatban — a' fő tárgyon, állítmányon és kötésen kívül — van, meg annyi mellékes része a' mondatnak. Illyenek:

a) Az ejtések, mellyek az igékhez illenek; p. o. a' 4-dik ejtés: a' gyakorlás sokat használ; József magyar könyvet olvas. A' 3-dik ejtés: Öcsém levelet irt az atyáknak.

b) A' fő tárgyhoz tartozó mellékszó vagy világosító névszók; p. o. a' figyelmező, szorgalmatos és engedelmes fiú gyönyörködteti tanítóját; a' gyakorlás, ez a' nagy mester, sokat tesz a' nyelvtanulásban.

c) A' kettős igék és az ige-határozók; p. o. némelly fiú a' leckéjét könnyen megtanulja, — meg tudja tanulni.

d) Gyakran pedig mind a' fő tárgy mind az állítmány sok mellékes részekkel van ellátva, úgy hogy alig találhatni ki hamarjában: mi tulajdonképen a' fő tárgy és állítmány. P. o. a' tanítékony büszke és nemes-vérű ló, szép és az embereknek nagyon használatos állat.

Hogy pedig a' tanuló akármelly mondatban kitalálhassa, mellyik a' fő-tárgy, mellyik az állítmány és mellyek a' mellékes részek: tartsa meg a' következőket. E' kérdések: ki, kicsoda? mi, micsoda? rávezetnek a' fő tárgyra; — valamint többnyire az is, ha azt keresem: mellyik névszó van az első ejtésben E' kérdések: millyen? mit csinált? mi történt vele? elvezetnek az állítmányra. E' kérdések pedig: hogyan? miképen? hány? mikor? meddig? hol? mivel? miért? hová? honnét? — eltaláltatják velünk mellékes részeit a' mondatnak.

De mindezek az eddig magyarázott mondatok még csak egyszerű mondatok. Vannak pedig több egybeillesztett összetett mondatok is, mellyeket aztán kerekmondatoknak (periodusoknak) szokás hívni. Ezek viszont vagy egyszerű vagy összetett kerekmondatok. Egyszerű kerekmondat képeztetik, ha a' feladott mondat még egy más mondattal illesztetik össze; midőn a' hozzáillesztett mondatot beléje-rovottnak szokás hívni.

P. o. feladott mondat: magyarul helyesen beszélni tudni, szép dicséret; hozzáillesztendő mondat: magyarnak is dicséret helyesen beszélni, de kivált németajkunak. Melly két mondat, összeillesztve im ez egyszerű kerekmondatot adandja: „Magyarul helyesen beszélni tudni, — született magyarnak is, de főleg idegen ajkunak, — szép dicséret.“ Mellyben a' berovott mondat, a' vonalok között álló. Más példák egyszerű kerekmondatra. A' napóra, melly csak verőfénynél mutat, éjjel nem haszonvehető. Itt ez a' két egyszerű mondás van egybeillesztve: 1) a' napóra éjjel nem haszonvehető; 2) a' napóra csak verőfénynél mutat. Vagy: A' mit az ember ifju korában vet, azt fogja aratni vénségében. Házat földni, tüzi veszély' tekintetéből is, jobb a' zsupp, mint a' nád. Mindazok, kik magas vénséget értek, korán kelő emberek voltak. A' méhek, egy gyöngye nép, sok gazdát megszégyeníthetnek.

Sokszor pedig még az ilyen egyszerű kerekmondattal is más illesztetik egybe, és akkor származik a' kettős periodus, mellynek első felét előljárónak szokás nevezni a' nyelv-tudományban, a' hátulsó részét utóljárónak; és mindenkor kettős pont választja el őket egymástól mind írásban, mind könyvekben. Annyiféle pedig a' kettős periodus, a' hányfélék az összefoglaló szócscák, mellyekkel azokban élünk; p. o. mivel, azért (okadó); ha, akkor (föltételes); valamint, ugy (összehasonlító); nem, hanem (ellenkező); noha, mégis (megengedő); mihelyt, azonnal, a' ki, az, miután, tehát stb. Példa az ok-adó kettős kerek-mondásra: „Mivel a' föld, mellyen mi is lakunk, gömbölyü formájú (előljáró); azért, ugyan azon időben, fölületének csak fele-része világosíthatatik meg a' nap által (utóljáró).

Az egyszerű kerekmondatot tehát az összetett-től arról ismerhetni meg, hogy az nem kezdődik kötszókkal és nincsen névhatározója. Egyébiránt széles értelemben véve, kerekmondat nevet visel a' beszédszövegben mindaz a' czikk, melly egyik ponttól a' másikig terjed.

Hosszu, rövid, egyszerű, összetett, egyes és kettős kerek-mondatokból áll minden beszéd, minden iromány, minden könyv, és így ez a' Kézi-könyv is. A' kerek-mondatokra szolgáló példakul ki vannak jelölve né-

mellyek e' könyvnek első részében a' szélekre rakott csillagocskák által. Ti tehát, jó fiúk majd azokat keressétek fel, és mondjátok meg: mellyik millyen nemű kerek-mondat. Ezekhez aztán még több példákat kereshettek otthon, akár ebben, akár más könyvben, timagatok. Oldozzatok is pedig föl egyszersmind. P. o. a' Bibliában egyszerü periodusok: Zsolt. 135, 6. Rom. 12, 18. Luk. 18, 9. stb; kettős periodusok: Zsolt. 8, 6. Péld. 30, 33. 26, 20. I. Pét. 1, 15. Máth. 10, 28. Efez. 5, 18, 3, 20. 21, Zsid. 1, 1. I. Mózs. 49 33. 50, 2—4 stb.

De végre próbáljatok csinálni is kerek-mondatokat e' következő tárgy-adatokra: 1) A' füzfa leghamarább megindul tavasszal. 2) A' viz-ital még éh gyomorra is egészséges. 3) Legszebb játék fiú-gyermekeknek a' labdázás. 4) A' szappan minden háznál szükséges szer. Példa az első tárgy-adatra: „Az az én kedves fám, a' füzfa — mellynek ágaiból én sipokat szoktam csinálni — talán minden előfák között legelőször indul meg tavasszal a' levességre.”

III. Az elválasztó jelekről, vagy az olvasás' és pontozás' jelei és használása.

Az elválasztó jelek im e' következők:

1) A' vessző, diákosan komma (,). Helye van a' kisebb tételek és mondatok vagy egyes szók között. P. o. te, én és ő, mind a' hárman jelen voltunk. Mátyás, a' magyar király, hires uralkodó volt. — Névszerint a' hogy, melly és mint szócskák előtt mindenkor kómmát kell tenni.

2) A' pont-vessző, szemikólon (;). Helye van részint az ellenkező mondatok között, részint akkor, midőn hosszú mondatok' tagjait el akarjuk egymástól választani. P. o. Tavaszon zöldül és virágzik a' fa, és minden megifjudik; de télen elenyészik minden zöld szín, és a' természet kihalva látszik. — A' játékoknak sokféle nemei vannak: némelylek az értelmet foglalatoskodtatják; mások a' nyerekedési vágyat ébresztik és táplálják; és még mások a' testnek gyakorlására és mozgására

ra szolgálnak; de nekünk, gyermekeknek, legjobb játékot nyújt a' labda.

3) Két pont, kólon (:), tétetik olyankor, midőn az egy pontnyi hosszab beszédet, periodust, ketté választjuk; továbbá, midőn valakinek szavait idézzük fel, és végre, midőn valamit előszámlálunk. P. o. Jóllehet a' tanulás, minden könnyítő módja mellett is iskola-tanítónknak, sokszor nehezemre esik: mindazáltal abban, ha hasznos tagja akarok lenni az emberi társaságnak, sérenynek kell lennem későn-korán. — Szépen mondja egyik nemzeti versköltőnk, Berzsenyi: „Míg szólunk, az idő hirtelen elröpül, mint a' nyíl 's zuhogó patak.“ — A' természet-história három országra osztatik, mellyek ezek: ásvány-, növény- és állat-ország.

4) A' pont, punctum (.), tétetni szokott vagy teljes értelmű beszéd' végén; vagy olyankor, midőn valamely szót nem írunk ki egészen. P. o. A' viola rejtekhelyeken virágzik; hasonlíts ahhoz te is, és légy kegyes, habár senki nem lát is. Most az 1844-dik eszt. foly K. u., azaz: most az 1844-dik esztendő foly Krisztus után.

5) A' kérdő jel (?) állani szokott a' valóságos kérdés után; p. o. Hol voltál? Mint van kegyed? Hány érzékei vannak az embernek? — Mikor pedig a' kérdés nem egyenes és nem világos, akkor nem kell tenni kérdő jelet; p. o. A' tanító azt tudakozta egyik gyermektársamtól, hány érzéke legyen az embernek.

6) A' kiáltó jel (!) tétetik megszólítás után, különösen pedig az indulat-szók és indulatban mondott beszéd után; p. o. kedves barátom! — óh! milly szomorúság ért engem! — jaj! — az Istenért! — lódulj innét!

7) A' hiány-jel, aposztróf ('), a' betűk mellé szokott tétetni, és jelenti valamely betűnek vagy szótagnak kihagyását; p. o. 's, e' helyett; és; — a' ház, e' helyett: az ház; — a' toll' hegye, e' helyett: a' tollnak hegye. — A' hiány-jel különbözik az éktől, akcentustól (^), melly a' magánhangzó betűk fölött szokott állani, és azokat hosszú-hanguakká teszi, p. o. a, á; e, é.

8) Az összekötő-jel vagy kötjel (-) olyankor tétetik, midőn az összetett szókat megszakasztjuk, vagy midőn a' sor betelven, valamelly félbenmaradt szónak többi tagjait a' következő sorra átviszszük. P. o. nem en-gedi, lá-tod; a-tyám stb. Ez utóbbik esetre példákat e' Kézi-könyvben is majdnem minden sornak jobb-kéz felőli végén láthatni.

9) A' zár-jel, parentézis [] vagy (). Ezzel szoktuk bekeríteni a' beszéd-folyamnak közepén az olyan szókat és mondatokat, mellyek a' beszéddel szoros összefüggésben nincsenek, és csak némi megvilágosítás végett iktattatnak közbe. P. o. Mindenütt találni jó emberekre, de (fájdalom!) roszakra is.

10) Az idéző-jel, vagy czitáció' jele („,“). Ezzel másnak szavait jelöljük meg, midőn azokat felhozzuk. Így a' 3-dik szám alatti példában, Berzsenyi' szavait e' jellel különböztettük.

11) A' nyugvó-jel vagy gondolat-jel, pauza (—). Tétetik, mikor valamelly váratlan mondás következik; vagy mikor indulatban és töredezve szólunk: a' mikor aztán a' jel is megtöredezve iratik (--- vagy ...). P. o. Mit hallok! Félre verik a' harangokat? Tüz? Jaj! oda vagyok! gyermekeim! — házam! — —

12) A' szak-jel, v. paragraf (§.) ujdön-kezdődő cikkelynek jele. — Elül kezdeni az írást annyit tesz, mint egy újjnyival belebb, mint a' többi sorok.

13) A' csilag (* vagy †) a' lapon alatt álló jegyzésnek jele, melly jegyzést tehát az illy csillagra következő legközelebbi pont után kell olvasni.

14) Az egyenlőség jele (=) így olvastatik: annyi mint. P. o. Pannónia = Magyarország, azaz: Pannónia annyit tesz, mint Magyarország.

15) Ismételés-jel |: v. :,:. A' hol ez áll, p. o. énekes könyvekben, ott az előtte álló szót vagy verset még egyszer kell olvasni vagy énekelni, azaz: ismételni.

Mindezekre az elválasztó jelekre legközelebb e' Kézi-könyvben találtatik elég példa szerte-széllal. A' régiek ezeket nem ismerték. Azért az igen régi könyvekben és irományokban ezek a' jelek nincsenek meg: a' miért olvasásuk és értésök szerfölött nehezítetik.

IV. *A' helyes-írásról* (ortográfia).

A' ki a' beszédet és a' szókat helyesen leírni akarja, az vigyázzon főképen im e' következő általános szabályokra, ugymint:

1) Ird a' szókat a' szerint, a' mint tisztán kimondatnak, — hagyván mindenegy szó után egy akkora üres tért, mekkorán egy betűnek helye volna. Mire nézve figyelmezz az értelmesen beszélő okos emberekre; a' mint azok a' szót szájokból ejtik, úgy ird le azt, — szótagolván a' szókat írásközbén.

2) Szabd magadat a' legjobb könyvirókhöz; a' hogyan azok írják a' szókat, te is úgy ird.

3) Vigyázz a' szók' származására. A' szókat úgy kell írni, a' mint származásuk kívánja; p. o. egészség, származik az egész szótól; tehát így is kell írni: egészség, nem pedig egésség; barátság, nem: barácság. Nevezet szerint figyelmet érdemlenek e' következő betűk: gy és dj, ly és lj, ny és nj, ty és tj. Ha a' származott vagy változtatott szónak gyökerében és törzsökében gy, ly, ny, ty találhatik: akkor az megmarad a' származott és változtatott szóban is; p. o. hagyja, nem hadja; mivel a' h a g y gyökérben a' gy feltalálhatik. — Ellenben ha a' gy, ly, ny, ty hangot a' származás vagy változtatás szülte: akkor a' d, l, n, t betűkhöz (mellyeket ezen esetben — ha csak a' gyökérben kettőztetve nincsenek — kettőztetni nem kell) j tétetik; p. o. teljes, nem telyes, vagy tellyes, telljes, mert a' gyökér tel; halljuk, nem haljuk, mert a' gyökér hall; kívánjuk, nem kívánnyuk, mert a' kíván gyökérben ny nem találhatik.

4) Az összetett szók úgy szaggattassanak meg, mint az összetétel engedi; p. o. hal-ikra, betű-rend, ház-sor.

5) Az egyes szók a' sor' végén következőképen szaggattatnak meg. Ha két magánhangzó között más-salhangzó egy van: akkor ez az utóbbi szótaghoz tartozik; p. o. kalap, ka-lap. Ha két magánhangzó között két más-salhangzó áll: akkor a' más-salhangzók a' két

szótag között feloszolnak, és mindenikhez egy juttatik; p. o. kérni, kér-ni; hallok, hal-lok. Ha pedig két magánhangzó között három mássalhangzó foglaltatik: akkor ketteje az első, harmadika a' második szótaghoz ragasztatik; p. o. körtvély, kört-vély.

6) A' szóknak kezdő betűit hol kelljen nagy, hol kicsiny betűkkel írni: az iránt a' következőket szükség megtanulni.

Nagy betűket írunk: a' beszéd' vagy vers' kezdetén; a' végpont után; kettős pont után, de csak olyankor, midőn idegennek mondását idézzük fel; a' kérdő- és felkiáltó-jel után, ha az t. i. teljes értelmű mondást rekeszt be; továbbá, a' tulajdon nevek' kezdetén; a' címet (titulust) és a' méltóságot, tisztséget, hivatal, rokonságot jelentő szók' kezdetén, midőn azokon szólítunk valakit. P. o. Nagyvárad, Duna, Zemplén, Lajos; Felséges Ur! Érdemes Férfit! Tekintetes Táblabíró Ur! stb.

Egyebütt mindenhol kis betűket kell írni magyar nyelvben; következésképen a' tulajdonnevekből származott melléknevek' kezdetén is; p. o. kassai, budai; úgy nem-különben a' nemzet-nevek' kezdetén is, ha t. i. mellék-nevek gyanánt használtatnak, p. o. magyar káposzta, olasz stb.

7) A' magánhangzó hosszú betűk' fölébe az éket oda tenni el ne feledd, mert egyébként a' zavaros értelmet el nem kerülheted. A' szóknak t. i. egy ákczen-tus egészen más értelmet ad. P. o. nem mindegy csep vagy csép; kar vagy kár; kor (életidő) vagy kór (betegség).

8) Mikor valamely szót nem írunk ki egészen, abban nem a' magánhangzó, hanem a' mássalhangzó betűnél kell mindig megállapodni és pontot tenni P. o. jul. 10.; nem pedig juli. 10.

Mivel pedig a' helyes-írásban sokszor nehézséget okoznak az egymáshoz hasonló kimondásu szók; azért itt már következnek — helyesen leírás végett toll alá vagy tollba mondandó (diktálendő) — gyakorlások az afféle szókból ábécze-rend szerint.

„Nem mindegy, akár vizsla menjen a' vadászszal, akár agár. Templomban a' kar éneklésnél egyebet

nem akar. A' ki atya, vigyázzon, hogy legyen mindig józan az agya. Ki volt a' legelső anyja? Hát annak volt-e anyja? Az agyag, hacsak nem száraz, elmocskolja a' kezedet; de sokszor ereszt ki mocskos beszédet az ajak is. A' bab nehéz étket ad testednek; de a' pap könnyü eledelt nyujt lelkednek. A' hol sok parlag van, ott a' juhnyáj kártevés nélkül ballag. E' könyv nekem arany-bánya; ki nem kap rajt', majd meg-bánja. Eger' városában is van egér. Az élet ereje a' fris levegőn nagyon éled. Mire való itten e' per? Annál jobb egy kosár eper. Hová befér a' kis féreg, oda én nagy be nem férek. Ha van jó helyed, ne keress más helyet; mert nem lelsz jobbat a' helyett. A' szent vallás és hit, más világra átvivő hid. Mikor nagy a' köd, a' messze-látásban mintegy meg-köt. Szapu-sajtárban arra való a' lyuk, hogy kifolyhasson rajta a' lug. Ha kertbe mégysz, ott van a' méhkasokban méz, mellyben nincsen keverve mész, — mint nádmézben. Kedves évszak az ősz; helyes kis állat az őz. Örült, örült. Mikor mészárosoknál készül a' remek, a' szegény vágó-marha fél és remeg. Sáron által még a' kocsi-rúd is mocskos és rút. Szében hangzik Szében' városának neve, mint a' török Bujukdere. Tudsz-e a' szekrényfiókban egy tuczet gombot? Kérdésedre ha adtak többféle választ, köztök te aztán a' legjobbikat válaszd. Láttam egy csapat katonát; volt kezökben egy zászló; százan voltak, és alattok pajkosan tánczolt száz ló. Itt van egy foltozni való lyukas üst; neh! te cigány; kalapácsold, verd és üsd.“

Még több hasonló gyakorlásokra adnak tárgyat im ezen szók: „Bécs, becs, Pécs. Buda, buta. Bár, pár. Bor, por. Bárd, párt. Begy, pety. Ég, ég, ék. Ege, eke. Elég, el-ég. Éhség. Eltévedsz. Fáradsz. Fertő, ferdő. Fog, fok, fogság. Füzni, füzfa. Gerezd, kereszt. Gyapju. Hab, happ. Haj, háj. Husz, huz. Harmat, harmad-nap. Holt, hold. Hal, hall. Játszani. Kápa, kapa. Kérek, kéreg, kerék. Kész, kéz. Kötsz. Kérés, keres. Követ, köved, kövedet, követedet, követedtől. Lélekzeni. Makk, magv. Mász, máz. Mig, még, meg. Méreg, mérek, merek. Meny, menny, menj. Megtetszem, metszem. Meg-óvd. Nemed, nemet, német, nemét. Ötöt,

ötet. Rák, rág, rak, rag. Réf, rév. Rész, réz. Rozs, rosz. Szak, szag. Szék, szeg Szoba, szóba. Szózat, század. Szúnyog, szúnyok. Tél, dél. Tönköly, tengely. Dér, tér. Tök, dög. Török, török, törek. Viz, visz, veszzsz, vesz. Vél, fél. Válok, vályog. Zseb, seb.“

Kiigazítás végezt diktálándó ortográfiái hibás példa imez ilyen lehet. „Etszer arrokat szörnnyen megijesz tette nyocz agar meljekell nem vot se vadasz se puskás iftyu Ur ölöget Rimankodot a' szegen roka de ak kisebig agar aszonta neki rigen pusztitod már aszonjom tyukait meg fogtalak el sem is eresz telek gazdam majt me görül atte szip bürödnek es csak megfujtotta most már joh fiuh ha tutz ety kevés hejes irast ezt a' rövidke gyakor lást igazitst ki.“

V. Az olvasási hanglejtésről.

Az értelmes olvasó nem olvas mindig ugyanazon egyféle hangon folyvást; hanem szavát majd fölemeli, majd aláereszti; hol halkabban, hol szaporábban olvas; hol erősebben, hol gyöngébben. A' ki úgy olvas, a' mint az ember beszélni szokott, az természetien olvas; és az olyan hamar is fog tudni szépen olvasni. Gyakorold azért magadat kedves kis olvasóm p. o. a' következő czikkelyek' elmondásában.

„Légy olly szives, kérlek szépen; kölcsönözd nekem toll-késedet. — Ne! neked, szegény világtalan ember! vedd el ezt a' esekély ajándékot. Sajnálom, hogy ennél többet nem adhatok. — Oh! beh örülök; ma édes atyám megérkezik utazásából; majd hoz nekem egy szép képes könyvet. — Ej! beh gyönyörű ez a' virág. Milly szép színek ezek! — Segéljete, segéljete! itt egy gyermek a' vízbe esett; mentséte meg e' gyermeket! — Pszt, csöndesen legyetek; a' beteg épen most aludt el. Menjünk ki a' szobából; ne háborgassuk altában. — Megállj, mit keressz itt, gazember? Ki engedte meg neked, hogy az én kertembe hágj. Hogy merészled az én szép virágaimat összetiporni! Szólj, mert máskülönb... — Köszönöm az urnak fáradságát; vajha nekem is minél hamarább esnék alkalmatosságom, az urnak ezt a' szolgálatot visszafizetni.

Kicsoda ajándékozta nekem ezt az almát?

Én ajándékoztam neked ezt az almát.

Kinek ajándékoztad azt?

Én azt az almát *neked* ajándékoztam.

Mellyik almát ajándékoztad énnekem?

Én teneked im *ezt* az almát ajándékoztam.

Mit ajándékoztál nekem?

Én neked ezt az *almát* ajándékoztam.

Adjak-e neked azért valamit?

Nem! *én* neked azt az almát *oda-ajándékoztam*.

J e g y z é s. Az illendő hang-lejtéssel való felmondást vagy olvasást *s z a v a l á s - n a k* hívjuk, diákosan deklamálásnak, perorálásnak. Ez különös tudomány, és a' szépmesterségek' egyike; mellyben tökéleteseknek lenni, leginkább a' szónokoknak és színjátszóknak (orátoroknak és komédiásoknak) tisztje.

VI. Olvasási gyakorlatok *selypek'* és *pöszék'* számára.

Az r-nek kimondására: Répa, retek, mogyró, ritkán rikít korán reggel a' sárga rigó. Turi korsó, veres bor, mindjárt rám kerül a' sor. Ritka szeret éh gyomorra nyers bort inni. A' kerekese kerekét kereken kerekíti kerékre.

Az s-nek kimondására: Susánna most sem mosta meg a' mocskos findzsát. András! fuss el a' lámpással, és hozz egy árkus papirost. Csak két zsák zsisikes rozsunk van, és egy kevés sertés-husunk. Vigye a' sátán a' tintás diákjait: hogy csak hust esznek mindig, mint a' sas; és nekem szükség miattok gázolni a' süppedő sárt. Sibbolet. Messiás. Sámuel. Salamon.

Az sz' és cz' kimondására: Nézd! beh szép hosszú gatyá-madzagot hozott ez a' cigány asszony. Ugy edzik meg az aczélt, hogy tüzesen a' hideg vízbe teszik. Fél messzely megmézezett vagy megczukrozott bodza-theát megiszom a' szép porcellán-csészéből.

Sziszegő és süvöltő hangokra egyvelegesen: Te, fecsegő hazug, csalárd hízlekedő! sok más becsületes személyeket megcsalsz sima szájaddal és mézes-mázos szép szavaiddal. Sohasem hallottam szebben szóló szép sip-szót, mint a' szász-szepesi szépen szóló szép sip-szó. Kilencz pusztá pincze' picziny kulcsa. Lud-nyak jobb tik-nyaknál; tiknyak jobb ludnyaknál. Ló rug, lud csip, farkas vág. Szücsné, mit sütsz? Rozs-lisztből laskát. Szili zsidó, Szacski szücs.

Még más betűkre, különösen német gyermekeknek: Mihály bátyám a' tanyára megy. A' nagyanyám' kutyája eltévelyedett. A' magyar gulyás' gatyája szennyes. Megedzett aczélből csinálnak dsidát a' kovácsok. Magyar sváb vagyok. Felvágom a' fát. Fut a' vad-állat. Fáj a' fogam. Susánna sok zsákot adott a' sánta zsidónak. Másé a' sárga rózsza. Szép szemü, de zsiszikes buza. Igen meleg még a' sült burgonya, nem kell nekem; megégetné a' gégémet. Dobozi híres magyar vitéz. Czigány versek Szent-Márton' napjáról:

Az a' fehér lovu Szent-Márton' eljött már:
Hideg szelével az, nem bännök, veszne bár.
Lelkinket bélinket az úgy általjárja,
Mezítelen purgyé hogy halálát várja.

Érik a' bab, tanul a' pap. Felszáll a' por, kábit a' bor. Most van a' tél, nincs messze dél. Tengeren tul sok szélvész dul. Ott röpül gém! itt fut egy kém (spion). Vizben a' rák férgeket rág. Seben nő var; hátul a' far; a' szabó varr. Alatt a' szár; pajtán a' zár. Kevés egy rész; sárga a' réz. Fáj a' sebem; van nyolcz zsebem. A' gyermek sir; drága a' zsir. Te rosz fattyu, hol a' faggyu? Alma, elme. Sovány, sövény. Ugat, üget. Szálas, széles. Való, velő, válu. Gyűjtöm, gyűjtöm. Burok, bürök. Szokom, szököm.

VII. Az írásmód, különösen a' levelek.

A' nyelv-tudománynak gyümölcse, bevégezése és koronája az: hogy tudja az ember gondolatait és érzeményeit írásban foglalni és kifejezni. És ezt nevezzük

írásmódnak, diákul stilusnak. A' stilusnak általános és fő megkívántatásai: hogy legyen helyes (t. i. grammatika és ortográfia szerint); aztán, hogy legyen érthető, eléggé meghatározott, tiszta, rövid, és kellemesen hangzó. Mindezekhez nagy tudomány, sok jó könyveknek olvasása és sok gyakorlás kívántatik; és az írásmód, az u. n. széptudományok' egyike.

Gondolatjait és érzeményeit az ember vagy kötött beszédben (azaz: versbe foglalva) írhatja le, vagy kötetlen, szabad, azaz: folyó-beszédben. Innét az írásmód két fő részre oszlik el, ugymint: versre (költészetre) és folyó-beszédre, — diákul: poézisre és prózára.

1) A' vers-költői stilusnak viszont sok nemei vannak; p. o. dal, ének, elbeszélés, mese, fölírás, pásztori költemény, gúny-vers, oktatóvers, vitézi (hős) költemény; játékszíni darabok: vigak (komódiák), szomorúak (tragódiák). Közölök találatnak példák e' Kézi-könyvben is, a' IV-dik részben. Külső formájára nézve a' vers-költemény vagy rimes (kadencziás), vagy mértékes*): mindenik-nemü versnek megint többféle formái is levén. — A' vers-nemü stilusban jártas férfiakat versköltőknek, diákosan poéták-nak hívjuk. — Az összetartozó verssorokat vers-szaknak (strófának) szokás hívni: ennek pedig egy-egy sorát versnek vagy verssornak.

2) A' kötetlen vagyis folyó prózai írásmóddal készült elme-szülemények lehetnek: levelek, beszélgetések, tanító munkák, értekezések, históriai irományok, egyházi és világi beszédek. Prózai írásmódnak példája előttünk ez az egész Kézi-könyv. A' melly nemében pedig a' prózai stilusnak magatoknak szinte szükséges valamennyire jártasoknak lennetek: az a' különféle levelek' írása és föltevése. Mellyre immár mindjárt itten következik némi utmutatás leginkább példákban és mintákban.

Írást tudni már csak azértis drága dolog, mivel azáltal távulról is beszélhetünk a' mi szüléinkkel, rokoninkkal, vagy a' kikkel közünk vagyon; azaz: írha-

*) Példákat láss az I. részben a' találós-mesék között: 11. 14.; és IV-dik rész: 10.

tunk hozzájuk leveleket. A' ki levelet akar írni, csak azt gondolja el fejében, mit mondana élő szóval azoknak, kikhez írni akar: és ugyanazt tegye papirosra írásban szépen és világosan. Nem kell ide semmi czifrázás. Minél egyszerűebben van írva, annál jobb. Lehet pedig írni akármiféle tárgyakról. De vallásról, országos ügyekről, királyról, nagy urakról, előljárókról írni sohasem kell; annál kevésbbé rólok való vélekedésünket kifejezni, mert ez már sok ifjakat szerencsétlenné tett. A' felséghez közvetlen küldeni levelet nem is szabad. A' ki a' királylyal beszélni akar (audienciát akar nála nyerni), annak folyamodó-levéllel kell hozzá járulnia. — Hanem írja meg p. o. a' katonának ment ifju azt, hogy mostanság hol tartózkodik; mint van sorsa; mi szüksége vagy öröme; melly vidéken millyen szokásaik vannak az embereknek; miket látott utjában; ott helyben kik a' jó barátjai; miben foglalja magát stb. A' vándorló mesterlegények hasonlóképen írják meg: hol, mellyik városban vannak, kinél, mióta; meddig szándékoznak ott maradni, hová czéloznak azután; miként foly mesterségök, mit tanultak, kikkel társalkodnak; a' városnak mi nevezetességei vannak; mi új hírek, események stb. Ha a' levél meg van írva, el kell olvasni, ha nincs-e benne valami tetemes hiba, mellyet aztán meg kell igazítani. Az írás ne poroztassék, és csak önmagában száradjon meg. El nem kell feledni bele írni alul: a' helyet, a' hol irtuk, és napot, és esztendő, mellyen irtuk. A' levél' iratásának napját keletnek szokás mondani, diákosan: dátum.

A' levélnek külső formája iránt jegyezd meg a' következőket. A' levélhez veendő papirost körül kell nyírni. Vigyázz, hogy a' levélben vagy czimén tintafoltot ne csinálj, se vakarást ne tégy. Összehajtogatásában legalkalmasabb a' tizenhat rétű. A' mesterséges összehajtogatáson ne kapj. Legjobb, minden leveledet külön boríték alá venni: kivált ha náladnál fölebbvalóhoz irsz. A' helyet, a' honnét a' levél küldetik, csak a' postára adandóra szükséges felírni, kívül a' borítékra, legfölül balra; ellenben a' helyet, hová a' levél menendő, elmulthatatlanul fel kell írni minden levél' borítékára, a' czim alá, legalul jobbra. — A' levelek vagy fogadott

ember által, vagy alkalommal, vagy postán szoktak küldetni. Ha a' fogadott embernek a' vitel' bérét megfizettük, azt a' borítékra följegyezni el ne mulasztjuk, nehogy a' bért kétszer vegye meg. Ha postán saját dolgunkban irunk valakinek: illő, hogy a' postabért mi fizessük le, a' mit a' borítékon ez olasz szóval szokás megjegyezni: *franco*, azaz bérmentes. — Ha a' levélbe pénzt, váltó-levelet stb zárunk; vagy ahhoz valamelly csomót (pakétot) mellékelünk: azt a' borítékra szinte bal-felől föltenni szükséges; így p. o. benne 20 for. v. cz. — Vagy: Ide mellékelve egy ládácska stb. Legtanácsosabb pedig mind az efféle külső formákat hozzá-értő emberre bízni; kivált a' kívül irandó czimet és a' posta-helyeket, mellyek' pontos fölírásától nagyon sok függ, hogy a' levél el ne tévedjen. — Másnak levelét, melly t. i. nem nekünk szól, elfogni és feltörni tilalmas.

1) *Egy vándorló mesterlegény' levele szüleihez.*

Kedves szüleim !

Minekutána szerencsésen helyre érkeztem, fiúi kötelességemnek tartom kegyelmeteket hogymint-létem felől tudósítani. Csak hamarjában olly jó helyem akadt, hogy jobbat sem kívánhatok. Mind az uram mind az asszonyom és a' gyermekek jó cselédek, velünk legényekkel is emberségesen bánnak. Heti bérem négy forint. Lehet itt tanulni sokat, és látok itt olyan munkákat, mellyeket még másutt nem láttam. Olly becsületes legények dolgoznak itten, hogy a' korhely-hétfőt soha sem tartják meg. Most örülök igazán, hogy mesterséget tanultam; és nem győzőm eléggé hálálni kegyelmeteknek, hogy engem arra taníttak. Az Isten tartsa meg kegyelmeteket hosszú és szerencsés életben. Köszöntetem a' kedves testvéreimet és atyámfiait. Édes szüleimet pedig sorsom felől ezután is tudósítani el nem mulasztom. De kérem, irjanak néha

nekem is onnét hazulról. Éljenek boldogul és sokáig: ezt kívánom tiszta szívem szerint

kedves szüleimnek

Pesten, január 25-dikén, 1844.

*holtig tisztelő fajok
Uti Ferencz m. k.*

2) *E' levélre küldött válaszuk a' szüléknek.*

Kedves fiam!

Hozzánk küldött leveleddel nagyon megörvendeztettél bennünket, és rajtad aggódó szülei szívünket mindenképen megnyugtattad. Csak légy állhatatos azokban, melyekre itthon intettünk: úgy meg fog áldani az Isten ezután is. A' rossz társalkodástól megóvd magadat; mesterségedet örvendjed, és abban minél tökéletesebbé lenni iparkodjál. Uradhoz mutass hűséget. Legény-társaidal élj békeségben, és (ha jók) barátságban is. Mi úgy vagyunk, a' mint hagytál benünket. Imádkozunk éretted Isten előtt minden napon:

hogy őrizzen meg minden dolgaiddban; és megemlékezzél rólunk gyakorta. Ezeket írja teneked

Izsákfán, febr. 15-dikén, 1844.

*Szerető atyád
Uti Mihály m. k.*

3) *Szerződő-levél.*

Én hozzám, alább megnevezetthez, Czakóházáról származott becsületes Farkas János ifju legény e mai alul-irt napon beszegődött béres-szolgának, és a' foglalót Lőrincz Adám' jelenlétében tőlem fel is vette. Esztendeje kezdődik az 1844-dik új-esztendő napján, és végződik deczember' 31-dik napján, 1844. Melly idő alatt nálam teendő szolgálatjáért ajánlottam neki: kész pénzben 28 ftot v. cz., egy öreg szűrt, egy kalapot, egy pár új csizmát, két pár fehér-ruhát házi vászonból, egy tehén-tartást, és hét mérő rozsot. Mellyeknek annak idején leendő

*megadására magamat ezennel kötelezem. Költ
Derecskén. Október' 3-dikán, 1843.*

Én előttem: Turi János m. k.

Lőrincz Ádám m. k.

*Nemes Márton István m. k.
derecskei köz-birtokos.*

Jegyzés. Mikor a' gazda az ajánlott bérből a' cselédnek valamit megfizet, azt a' szerződő-levélre is följegyezni szükség.

4) *Árjegyzék, vagyis: kontó (conto).*

a) *Mesteremberé.*

Az 1843-dik esztendő' folytában Tekintetes N. N. Úr *) nálam dolgoztatni méltóztatott következendőképen:
for. kr.

Febr. 9.	Egy mellényt készítettem, annak varrási ára - - -	— 30
	Alája való gyolcsot vettem, 2 rőfet 30 krjával - - -	1 —
Máj. 1.	Egy nadrágot posztóból varr- tam, annak varrása - -	1 45
	Bélésnek vásároltam alája vásznat 3 rőfet, 24 krjával	1 12
Okt. 7.	Egy köpönyeget készítet- tem, annak varrása - -	5 30
	Gombok hozzája - - - - -	— 18
	Szurkos vászon a' nyakához	20

Summa: 10 for. 35 kr. vlt.

Kis-Czelben, jan. 4. 1844.

N. N. m. k.
Szabó - mester.

*) Így, két nagy N-nel szokás jegyezni a' nevet, mikor azt vagy nem tudjuk, vagy kiírni nem akarjuk. Olvasni csak úgy kell, mint írva áll, t. i. N. N. ur.

Jegyzés. Az illy levélre legalul írja fel aztán a' mesterember, ha a' kontó kifizettetett, ilyenformán: Ekkor-ekkor p. o. jan. 4. 1843. kifizettetett, és köszönettel felvettem én N. N. szabó-mester. — Vagy csak ez egy olasz szót aláírván: Saldo (saldirt), melly hasonlóképen kifizettetést jelent.

b) K a l m á r é.

Az 1844-dik esztendő' folytában a' minemü portékákat N. N. úr tőlem vásárolni méltóztatott, imigyen következnek:

		for.	kr.
Jan. 12.	Két font czukrot, 27 gara-sával, tészen - - - - -	2	42
Febr. 7.	Négy marok - vasat, 20 lb. 12 krjával - - - - -	4	—
Márt. 1.	Egy selyem kézkendőt - - -	3	36
Jun. 9.	Magyar borsot 1 lb. - - -	1	30

Summa: 11 for. 48 kr. v. cz.

N. N. m. k.

Kis-Czeli boltos kalmár.

1844. febr. 10-dikén köszönettel felvettem

N. N. m. k.

5) Adósság-levél.

(Más szóval: kötelezvény, diákul *obligatio*, olaszul *charta bianca*.)

1000, mondom: ezer forintból váltó czédulában, vagy pengő pénzben, mellyeket mi alább megnevezett házas-társak a' mai napon N. N. uramtól kölcsön föl-vettünk hat pro-cento interesre; — olly föltétellel, hogy mi azon tőkepénznek interesseit esztendőről esztendőre a' mai napon fizetni; magát a' tőkét is pedig, mikor kíván-tatni fog, két hónapi előre-fölmondás mellett, lefizetni tartozunk. Ezen summának bátorságosításául pedig lekötöttük minden ingó és ingatlan jószágunkat olly formán: hogy, ha mi akár a' kamatokat fizetni elmulasztanók, akár a' tőkét, midőn az tőlünk visszakívántatik, letenni nem akarnók: azon esetre N. N. hitelező ur, a' leg-

ujabb törvények értelme szerint, a' szóbiróság útján, szabad tetszésére választandó akármellyik jószágunkból magának elégtételt szolgáltatthasson. Mellyről adtuk jelen adósság-levelünket, egyikünk a' másikunkért jót állva, nevünk' aláírásával 's pecsétünkkel megerősítve. Költ Ré-tiben, Szent-György' napján. 1843.

Én-elöttem mint kezes előtt

Kozár Ferencz m. k.

Horvát Mihály m. k.

Kozár Juliána m. k.

P. H. *)

Jegyzés. A' kötelezvényt szükséges, hogy az adós maga írja egészen, saját kezével; ha pedig csak nevét írja alá, vagy csak megkeresztezi a' kötelezvényt, akkor két bizonyágnak aláírása kívántatik.

6) Nyugtatvány (qvietánczia).

60, azaz: hatvan forintról v. cz., mellyeket Horvát Mihály uramtól, mint a' nála levő ezer forint tőke-pénzemnek 1836-diki Szent-György-naptól fogva mai napig járó kamatját, hiány nélkül felvettem. Költ Enesén, april. 25. 1843.

Azaz: 60 for. v. cz.

N. . m. k.

7) Ellen - nyugtatvány (contra - qvietánczia).

12, azaz: tizenkét forintról v. cz., mellyeket — és sem többet, sem kevesebbet — a' nádasdi leégett gyülekezet' számára alamizsnát kéregető követeknek kezökre adtam. Magasiban, febr. 5. 1843.

N. N. m. k.

Helység' birája.

*) Azaz: itt van a' Pecsétnek Helye; diákul L. S.

8) *Térítvény v. recepisse, reversális.*

Hogy N. N. urtól egy levelet, melly szemem' látára száz v. cz. forinttal megterheltetve pecsételtetett le, és Veszprimbe N. N. úrnak szól, — olly végből kezemhez vettem, hogy azt az illető úrnak átadjam: ezen írásomnál fogva megismerem. Költ Szombathelyen. Ekkor-ekkor. (Itt nevezd meg a' dátumot.)

N. N. m. k.

9) *Engedvény (diákul cessio).*

Alábbirt bizonyítom, hogy azon 400, azaz: négyszáz v. cz. ftból álló tőke-pénzemet, melly N. N. úrnak, 1829. márcz. 4-d. kelt és részemre kiadott adósság-leveleiben foglaltatik, — annak hátralevő kamatjaival együtt N. N. úrnak átengedtem, szinte azon joggal, mellyel azon pénzt magam birtam; neki egyszersmind a' mai alulirt napon az eredeti adósság-levelet által is adván. Miről kiadtam ezen engedvény - leveletem, pecsétemmel és nevem' aláírásával megerősítve. Költ Szeliben, april. 6-dikán, 1844.

N. N. m. k.

10) *Haszon-bérlési kötés (árendai kontraktus).*a) *Ház-kibérlési egyezés.*

Mi alábbirtak ezen levelünk' rendében bizonyítjuk, hogy közöttünk a' mai alul följegyzett napon következő egyezés történt, ugymint:

1. Én N. N., mint ház-birtokos, az én házamat (melly itt-itt fekszik) a' hozzá - tartozó gyümölcskerttel együtt N. úrnak mint bérbe-vevőnek, a' mai alul megirt naptól számlálván az 1831 - d. esztendő N. hava' 30 - dik napjáig 200 v. cz. forint esztendei fizetésért bérbe kiadtam.

2. Én viszont N. N. mint bérbe-vevő, a' föntebb kített 200 v. cz. ft. esztendőnként fizetendő házbér' egyik felének az egyik fél esztendő' kezdetével, másik felének pedig a' második fél esztendő' végével hiány nélkül leendő lefizetésére kötelezem magamat. Ellenkező esetre, ha a' fizetést csak egy nappal halasztanám is, az egyesség ollyvá vétetik, mint semmivé lett.

3. A' bérbe-vevő úr tartozni fog a' lak-házat tisztán és jó állapotban tartani; a' netalán szükséges igazításokat (ablakokét, závárokét stb), mihelyt a' bérbe-vevő úr a' tulajdonosnak hirt ad, a' tulajdonos a' maga költségén haladék nélkül fogja megtéetni; de a' bérbe-vevő úrnak cselédei' vigyázatlansága vagy gondatlansága miatt történt kárért a' bérbe-vevő úr tartozik felelni.

4. A' tüzre legnagyobb vigyázattal köteleztetik lenni a' bérbe-vevő úr; és ha cselédeinek 's akármelly hozzá-tartozandóinak gondatlansága vagy vigyázatlansága miatt tűz támadna: az így okozandó kárnak haladék nélkül való megtérítése kötelességében fog állani a' bérbe-vevő úrnak.

5. A' lak-házon semmi változtatásokat (p. o. falak' áttörését vagy más effélét) nem szabad tenni, a' tulajdonos házi gazdának hire, tudta és megegyezése nélkül.

6. A' gyümölcskertnek jó rendben-tartása hasonlóképen kötelességül tétetik a' bérbe-vevő úrnak. Semmi gyümölcsfát (a' kár' megtérítésének terhe alatt) kivágni vagy kivágnatni szabad nem lészen.

7. A' bérlés' idejének megszüntetése végett, egy negyed esztendei előre-fölmondás köttetik ki mind a' két részről.

Mind a' mellyek hogy közöttünk így történtek, annak nagyobb erejére és állandó voltára írásban kiadtuk e' jelen kötés-levelünket, egymással mindenben megegyező két példányban, és pecsétünkkel 's nevünk' aláírásával megerősítve. Kelt Egerszegen, auguszt. 15-dikén, 1843.

Én előttem N. N. m. k.

N. N. m. k. (P. H.)
mint ház-birtokos.

N. N. m. k. (P. H.)
mint bérbe-vevő.

b) Jószág-kibérlési szerződés.

Mi alább megnevezettek, az alulirt napon és esztendőben léptünk egymással a' következő egyezésre, ugymint:

I. Én N. N. azon 12 hold szántó-földet, mellyek N. N. helység' határában birásomban vannak (mint azokat az egyes vessző alatt ide mellékelt jegyzés egyenként előszámlálva mutatja); ugy nem különben azon 9 nyilas rétemet, melly ugyanazon helység' határának petendi vidékén vagyon: mátol számlálendő három esztendőre fele haszon-fejében N. N. úrnak átadom az itten következő föltételek alatt:

1. Hogy N. N. kibérlő úr, földeimet jól megmunkálja, tulajdon jó magvával annak idejében elvesse, és a' termést (akár őszi akár tavaszi legyen az) letakarítván, annak hason felét annak idejében házamhoz behordassa.

2. Tartozik földeimet tulajdon trágyájával meghordani; azonban az én istállóimból kerülendő trágyát is kihordhatja, de mindenkor csak az én földeimre használandót.

3. Hogy a' gaz-hordás földeimről ezután is szabad legyen.

4. Hogy a' földek' kiterjedtségére vigyázzon; és azokat épségben, csorbulás nélkül megtartani ügykezzék.

II. Én viszont N. N. az itten előszámlált föltételeket elfogadom; és mind magamat mind feleimet azoknak teljesítésére az egyezés' semmivé-levésének terhe alatt kötelezem. Sőt

III. Mind a' két fél 10 aranynyi kötés (vinculum), mint világos adósság' terhe alatt kötelezi magát arra, hogy megállandja ezen egyezésnek cikkelyeit.

Mellyekről adjuk ezen, mindenben egymással meg egyező két példányban leirt levelünket, nevünk' alái-

rásával megerősítve. Költ Geresden, július' 29 - di-
kén, 1843.

N. N. m. k.

Én előttem N. N. m. k. mint jószág-tulajdonos

N. N. m. k.

mint kibérlő.

11) *Hirdető-czédula házasulandók felől*

(az illető lelki-atyákhoz küldendő).

Ságon lakozó becsületes Somogyi Ferencznek Kin-
cses Juliána társától született fia, Dániel, ifju legény,
eljegyzette magának jövőendő házas - társául, ugyan-
ottan lakozó b. Antal Istvánnak Pöcze Éva társától
született hajadon lyányát, Juliánát.

Más. Magasiban, Tek. Ns. Vas vármegyében lako-
zó nemes Kemény György, czéhbeli csizmadia - mes-
ter, ifju legény, néhai ns. Kemény Jánosnak Kámán Susa
társától született fia, megjegyzette magának jövőendő
házas-társul, sömjéni filialis gyülekezetünkben lako-
zott néhai b. Ösze Mihálynak még életben levő tár-
sától Szabó Judkától született hajadon lyányát, Örszé-
betet, ki mostanság ugyan Sömjénben Tek. N. N. tábla-
bíró urnál vagyon szolgálatban.

Kelt itt-itt, ekkor-ekkor.

Följegyzette N. N. m. k.

12) *Házassági szerződés, vagy: möring-level.*

A' teljes szent Háromság': Atya, Fiú, és Szent Lé-
lek Istennek nevében!

E' mai alábbirt napon és esztendőben, egy rész-
ről Kapin lakozó becs. Kovács György mint vőlegény,
más részről Börcsen lakozó Kozma Juliána mint
mennnyasszony között a' következő házassági szerző-
dés történt, a' meghívott bizonyosságok' jelenlétében,
ugymint:

1. A' most megnevezett házasulandó felek egymáshoz viseltető önkéntes szives szeretetökből meg-egyezttek abban, hogy egymással házasságra lépnek; a' minthogy a' szokásban levő kéz - fogás, jegy-adás, és gyűrű-váltás által egymást ma el is jegy-zették.

2. A' vőlegény, igaz hajlandóságának jeléül mő-ringul negyven ftot pengő ezüst pénzben köt az ő jegyesének, melyet neki, azon esetre, ha férje előbb meghalna mint ő és pedig gyermektelenül, férje' hozzátartozandói kifizetni tartoznak minden ellenmondás nélkül, — ha t. i. az özvegy ismét férjhezmenne és férje' házából kiköltöznék. Egyébiránt, valamig az özvegy az ő férjének nevét viselendi, mindaddig annak házában szabad lakása legyen neki.

3. A' menyasszony viszont mőringol az ő jövőendő férjének egy fél ágyat, melyet a' menyasszony' halálának esetében a' vőlegény akkoron magának megtart-hat, a' mostan házához vitt ágyi-ruhákból azt szabadon kiválasztván.

4. A' mit e' házasulandó felek együtt-laktukban sze-rezni fognak, az közös jószág legyen; és se egyik se másik fél ne tehessen rendelést többről, mint feléről a' közös szerzeménynek.

Melly házassági szerződés, annak nagyobb erejére, két egyenlő példányban írásba foglaltatott, és mind az összeházasulandó felek és szüléik, mind az e' végre meg-hívott bizonyosságok által részint aláíratott, részint ke-zők' kereszt-vonásával megerősítetett. Költ Börcsen, T. Ns Győr vármegyében. Febr. 2. 1844.

Kozma Juliána † *)

menyasszony.

Kozma Pál m. k.

Öri Rebeka †

a' menyasszony' szüléi.

Kovács György m. k.

vőlegény.

Kovács Lázár †

Jóh Anna †

a' vőlegény' szüléi.

Szekeres János m. k.

mint kérő.

Markos Ferencz m. k.

mint kiadó.

*) Illyen keresztvonást tesznek nevökhöz (de saját kézzel), kik, magok nem tudván, más által iratják alá nevöket.

13) *Gyász-czédula*

(az atyafiakhoz és ismerősekhez szétküldendő).

Alább irt, szomorú szívvél jelentem, hogy a' mindenható nagy Úr Isten, szeretett férjemet, nemes nemzeti Noszlopi Mihály urat, három hónapig tartó súlyos nyavalyája után, tegnap, ugymint julius' 7-dikén estvéli 10 órakor e' mulandóságból magához szólította. Hideg tetemei, a' szokott egyházi szertartással, julius' 10-dikén d. u. 3 órakor fognak eltakaríttatni.

Noszlopon, jul. 8. 1843.

Fejér Magdolna m. k.
néhai n. Noszlopi Mihály'
bús özvegye.

14) *Kérelem- (vagy könyörgő) levelek, diákosan :
Instántiák.*

a) Jobbágypé uraságához.

Méltóságos Gróf Úr,

Kegyelmes Uraságom!

Az alábbirt, mély alázatossággal esedezik Nagyságod előtt, méltóztassék ötet azon jobbágy-helybe behelyeztetni, melly N. N - nek kihaltával üresen maradott, e' következő okokra nézve:

1. Mint annak idejében meg fogja mutatni, elegendő tehetsége vagyon a' szükséges marhák' és eszközök' megszerzésére.

2. A' maga-viselete, emberséges és szorgalmas voltára nézve, mindaddig olyan volt, hogy az egész helység bizonyítványt adott róla, ide az :f: alatt csatolt levélben.

3. Az édes atyja és öreg atyja is Nagyságod' hív és munkás jobbágypái voltak, és azoknak helyéből ötet az özvegy anyja és a' fiatalabb testvérek zárták ki.

4. Maga a' könyörgő, a' Méltóságos Uraság' részéről, a' legközelebb elmúlt inszurrekcióval mint gyaloginszurgens önként és csupán! uraságához vonzó hűségéből elment; és fogadja, hogy ezután kegyelmes uraságához megkettőztetett hűséggel fog viseltetni.

Mikre nézve fönt kinyilatkoztatott könyörgését megújítván, mély tisztelettel írja magát alá

Méltóságos Gróf Úr,

Kegyelmes Uraságom

Méltóságodnak

legalázatosabb jobbágya

N. N. rátóti zsellér.

Rátóton, sept. 8. 1843.

Kivül az instanciára így tétetik a' czim: „Méltóságos Gróf N. N. Urnak, Ő Nagyságának, — N. N. rátóti zsellér könyörög azon jobbágy-helyért, melly most üres.“

A' hol megkivántatik, hogy a' kérelem-levél' írója is följegyezze nevét: ott kitehetni, a' levél' czimére, legalul.

b) Egy nemes emberé az alispánhoz.

Tekintetes Alispán Úr,

Kegyes Jóakaró Uram!

Koltában, ezen T. N. Vas vármegyében egy nemesi lak-helyet valamint néhai atyám, ember' emlékezetétől fogva háborgatás nélkül birt: ugy én is annak holta után már két esztendeig békeségben birtam. Hanem ma, e' folyó esztendei október' 16-dik napján Nemes Nzetes N. N. ur, számos jobbágyaival hatalmasan rám ütven, megirt lakó helyemből minden cselédimmal 's ingó jószágaimmal együtt az utcára kiszórt, 's azt törvénytelenül elfoglalta. Mivel pedig a' legújabb törvény azt parancsolja, hogy a' békeséges birtoktól hatalmasan megfosztottak abba az illető Alispán Úr által haladék nélkül visszahelyeztessenek; azért én — ki számos gyermekeimmel lakó-hely nélkül csak egy na-

pig sem lehetek el — megszomorodott szívvél folyamodom a' Tekintetes Úrhoz, és alázatosan könyörgök: méltóztassék, a' törvény' értelme szerint, engem minél előbb azon törvénytelenül elfoglalt jószágomnak birtokába visszahelyeztetni.

Ki is teljes tisztelettel vagyok
Tekintetes Alispán Úr',
Kegyes Jóakaró Uramnak

Koltában, okt. 16. 1843.

alázatos szolgája
Nemes Szalay János.

Kivülről a' felírás így tétetik: „Tekintetes, Nemes, N. N. Urhoz, Nemes Vas vármegye' első Alispánjához, Koltában lakozó nemes Szalay Jánosnak könyörgő-levele: hogy N. N. Ur által hatalmasan elfoglalt lakhelyének birtokába visszahelyeztessék.”

J e g y z é s. A' ki levél-írással bővebb utmutatást kíván, vagy akár még más esetekre is, akár csak az itt előadottakra több példányokat látni akar: szerezzen magának u. n. Levelező-könyvet, minemű könyvek Pesten többfélék is találhatók. Ára egy illy levelező könyvnek körülbelül egy forint pengő p.

VIII. A' rövidítés-jelekről.

A' ki valamelly könyvben vagy írásban minden elakadás nélkül akar olvasni, annak szükséges, hogy érte és tudja magyarázni az olly jeleket is, mellyekkel élni szoktunk akkor, midőn a' szokat egészen nem írjuk le, hanem csak azoknak kezdő betűiket teszszük ki. Illyen rövidítés-jelek immár számosan vannak. Közölök a' gyakrabban előfordulók im ezek:

p. o. annyit tesz, mint: példának okáért.

t. i. annyit tesz, mint: tudni illik.

u. m. olvasd: ugymint; vagy néhutt: ugymond.

u. o. olvasd: ugyan ottan.

v. olvasd: vagy, való.

u. n. olvasd: ugynevezett.

eszt. olvasd: esztendő; f. e. — folyó esztendő; m. e. — mult esztendő.

K. u. sz. u. olv: Krisztus urunk' születése után.

K. u. sz. e. olv: Krisztus urunk' születése előtt.

d. e. olvasd: dél előtt; d. u. — dél után.

titt. olv: titulált; t. cz. olv: teljes czimzetü.

Ns. olv: nemes.

Ns. Nzetes Vzlő. olv: Nemes Nemzetes Vitézlő.

T. T. olv: Tisztelendő Tudós; vagy: Tekintetes Tudós.

UU. olv: Urak.

b. e. olv: boldog emlékezetü.

b. sz. olv: becsülettel szólván.

ste. olv: 's több efféle; 's a't. vagy stb; 's a' többi.

sme. olv: 's más efféle.

d°. olv: detto, vagy dito; azaz: föntebb megmondattott.

N°. olv: numero; azaz: szám.

I. b. olv: Istenben boldogult.

:|: ismételés' jele.

Közönséges írásban is akad az olvasó néhány rövidíté-
ésekre, mineműek p. o. \overline{m} vagy \overline{g} ; olv: meg; — \overline{h} . ol-
vasd: hogy; — \overline{k} . olvasd: $n a k, n e k$; — \overline{b} . (a' szó' végén),
olvasd: $b a n, b e n, b ó l, b ő l$ stb. De írásban, kivált
levelekben, rövidítéseket tenni nem illik, nem is taná-
csos. Csak a' gyors-íróknak szükséges sok rövidí-
tés-jelekkel élni: melyeknek összesége különös tudo-
mányt tésszen, és nagy gyakorlást kíván. Találatnak pe-
dig gyors-írók hazánkban is, névszerint az ország-
gyűléseken.

Van írás titkos is; p. o. a' kalmárok' boltjaiban
a' portékák' árának följegyzése; a' zshiványok' nyelve stb,
kiknél e' mondás: nem világítasz, annyit tesz: mint
meghalsz; vak-pandur, annyit tesz: mint zshiványok' fel-
adója. De mind a' titkos írásra, mind a' titkos társal-
kodásra nézve legjobb, ha nem is értünk hozzá, és ben-
ne soha részt nem veszünk.

Azonban elég immár mind ebből mind a' többi tudományokból az, a' mit eddig tanultatok. Mert lehetne ugyan minden tudományból még sokkal többet is előadni; de akkor szerfölött nagy, és kitanulni nehéz lenne ez a' Kézi-könyv,

Mellynek dicséretes a' megtanulása,
De hasznos egyedül csak a' megtartása.
Boldog, a' ki ennek tanácsit beveszi,
És teljes életében hiven cselekeszi.
Most tehát e' könyvnek illő kicsinysége
Azt hozza magával, hogy itt legyen — VÉGE.

I.

Uj. v. v. v. c. c. s. z. . A a b b c c d d e e f f f f g h h h i j j j k k
l l m m n n o p p p q q r r r s s s t t t u u v v x y y z z z.

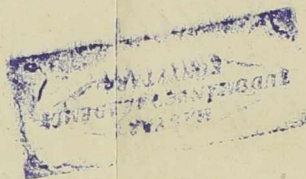
II.

Lj. Q. U. O. D. . Z. . A. B. C. D. E. F. G. H.
I. J. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. U. V. W. X. Y. Z. Z.

III.

Ne irtözzél úgy semmitől, mint lelkednek sérelmétől;
Amit fégyenlész kivallani, titkon sem kell gyakortani.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 52 86 103 110 25.



TOLDALÉK.

IDEGEN SZÓK' LAJSTROMA,

*mellyek a' magyar köz-beszédben gyakorta előfordulnak,
és a' Kézi-könyvben még megmagyarázva nincsenek.*

A.

Adresz: levél' czime.

Adreszálni: valakinek nevét, czimét és lak-helyét a' levél' külsejére írni; levelet utasítani.

Ágens: fő ügyviselő Bécsben, Budán.

Akademia: valamely tudománynak legfőbb iskolája; tudósok' társasága.

Akczió; törvényes pörbe idéző levél; megakcziózni: pörbe idéző levelet küldeni valakire.

Alamizsna: adakozás szegények' számára.

Ánekdota: furcsa rövid elbeszélés.

Anno: esztendőben.

Apportérozni: mondatik az olly kutyáról, melly megtanítatik egyet - mást hozzánk hozni, francziául mondva: apportérozni.

Appetitus: evéshez, iváshoz jó kedv, étvágy.

Árestom: fogság, tömlöcz, börtön.

Artikulus: cikkely, törvény-cikkely.

Arkhivárius: becses irományok' tárára felügyelő tiszt; levél-tárnok.

Árenda: haszonbérlet.

Armális: nemességet ajándékozó királyi levél.

Asszesszor: táblánál ülő bíró, táblabíró.

- A**sszekurálni: bátorságossá tenni, biztosítani.
Asszignálni: utasítást adni, birói kézbe valamit átadni.
Attesztátum: bizonyító-levél.
Aukczio: fölfizetés, ár-öregbités, árverés, kótyavetye.
Avánzsirozni: hivatalban előre-lépni.
Audienczia: meghallgattatás király előtt.
Autentizált: igazi, nem-hamisított.

B.

- B**agázsia: utazók' holmija.
Bakter: éjjeli őr.
Bál: táncz-mulatság.
Bankerott: megbukott, tönkre jutott, minden javaiból kifogyott ember.
Batallion: katona-csapat, zászló-alj.
Bigót: vakbuzgó.
Bleszür: seb; p. o. bleszürozott katona: sebbe esett, sérült katona.
Brand: üszög.
Butellia: palaczk, üveg.
Baléta: utasító czédula, barcza.

C.

- C**entrum: közös kellő közepe valaminek.
Czeremónia: innepies szokás, szertartás.
Czirkulálni: körülkerülni, forogni.
Czitálni: pörbe idézni, hívni.
Czurájkher: kézhez adogató napszámos a' köműveseknél.

D.

- D**áma: asszonyság.
Dátum: költ, iratott, ekkor-ekkor.
Degradálni: hivatalban alább szállítani, vagy attól megfosztani.
Dehonesztálni: megbecsteleníteni.
Dekrétum: királyi rendelés, végzés.
Delinkvens: rab, gonosztevő.

- Deputáció: tanácskozássra kirendelt személyek.
 Derogál: nem illik.
 Detto vagy dito: a' föntebb megmondott.
 Dika: képzelt mérték az adó' kivetésében; egy dika,
 két dika, három dika stb.
 Diktálni: fönsszóval előmondani, a' mit aztán utána kell
 írni, mondani vagy énekelni.
 Diéta: ország-gyűlés, életmód.
 Diétát tartani: rendet tartani evésben, ivásban, élet-
 módban.
 Direktor: igazgató.
 Diskurálni: beszélgetni.
 Diskursz: köz-beszéd, beszélgetés.
 Disputálni: szóval vitatkozni.
 Dispenzálni: fölmenteni.
 Diurnum: napdij, napi bér.
 Dominium: urodalom.
 Donáció: nemességet és jószágot adományozó kirá-
 lyi levél.
 Doktor: tanító, orvos, tanár.
 Dragonyos: nehéz-vasas katona.
 Dresszirozni: tanítani kutyát, lovat 's más állatot.
 Dupla: kettős, kétszerű.

E.

- Ekklezsia: gyülekezet, szentegyház.
 Eretnek: vallási fő-igazságot tagadó ember.
 Esszenczia: erős számatu orvossági ital, szesz, lél.
 Ekszaktor: pénz-szedő tiszt.
 Ekszámen: tanulók' vizsgáltatása, próbája.
 Ekszáminálni: próbára kiteni.
 Ekszerczirozni: katonai fegyver-gyakorlást tenni.
 Ekszekúció: bírói ítéletnek végrehajtása.
 Ekszpresszus: bérbe fogadott követ.

F.

- Familia: háznép, család.
 Fára: gyülekezet, ekklezsia.
 Fásli: has-köt lék, pólya.

- Fasszio:** vallomás, jószág-bevallás.
Feldser: seb-orvos a' katonáknál.
Figura: alak, kép, ábrázat.
Filia: lány-gyülekezet.
Findzsa: csésze.
Firnájsz: olajos festék.
Formula: követni való példány írásban.
Fundáczio: alapítvány, hagyomány, testált pénz-summa.
Fundus: telek, fekvő jószág.
Furir: katonai író-diák.
Fuser: kontár, himpellér, mesterségéhez nemértő.
Futrázs: takarmány barmok' számára; egyszeri étetésre való széna-rész a' katonáknál.
Fráter: öcsém, atyafi.
Franko: bér-mentes (levél).
Frisling: hizott süldő.

G.

- Gála:** disz-ruha, pompás öltözet.
Gázsi: napi bére a' katonának.
Genealogia: nemzetség' táblája.
Generál: fő hadi tisz, vezér, tábornagy.
Gimnázium: diák iskolák.
Grácia: kegyelem, kegy.
Gratulálni: jó szerencsét kívánni.
Granát: drága gyöngy' neme, álgyu-golyó.
Granatéros: granát-czimert csákójokon viselő katonák, paradéra való válogatott szálas katonák.

H.

- Harmónia:** összehangzás, egyetértés.

I.

- Indusztria:** iparkodás.
Infámia: becsstelenség, gyalázatosság.
Infantéria: gyalog-katonaság.
Inkviziczió: birói vizsgálás.
Inspektor: felügyelő tisz.
Installálni: hivatalba beállítani.

Instánczia: könyörgő-levél.
Institutum: intézet.
Instruktor: házi oktató.
Instrumentum: szerszám, eszköz, műszer.
Insurgens: hadra fölkel nemes ember.
Insurrekció: nemesek' fölkelése hadra.
Intabulálni: valamelly adóssági levelet a' vármegye' vagy város' jegyző-könyvébe beíratni.
Interesszáns: érdeklletes.
Interesszátság: önhasznát kereső, érdekelt.
Intimátum: királyi parancsolat, intézvény.
Intoleráns: türelmetlen ember.
Invalid: szolgálatra alkalmatlanná lett katona.
Inventárium: holmik' tára, lajstroma.
Invitálni: meghívni.
Ispótyál: szegény betegek' számára szolgáló nyilvános épület, kórh z.

J.

Joviális: tréfás, dévaj.
Jurátus: jegyző a' királyi táblánál.
Jurista: törvény-tanuló ifju.

K.

Kadét: uri köz-katona.
Kalamus: metszetlen toll.
Kalkulus: számolás.
Kamerális: a' királyi kincstárhoz való.
Kanális: vágott viz-árok.
Kanczellária: királyi író-szoba.
Kanczellista: író-diák.
Kanonok: püspöki tanácsos úr, főpap.
Kántálni: dallani, énekelni.
Kántor: éneklő-mester.
Káplán: segéd-pap.
Kápolna: kised templom.
Kápricz: csökönyösség, fejeskedés.
Karmazsin: király-szinü piros.
Kassza: pénz-tár.
Kasszálni: hivataltól megfosztani.

- Kaszárnya: katonák' lakó tanyája.
 Katalógus: lajstrom.
 Katédra: tanítói szent szék.
 Kavallér: főrangu nemes uri ember, lovag.
 Kavalléria: lovas katonaság.
 Karakter: erkölcsi tulajdonság, jellem.
 Khirurgus: seb orvos.
 Klasszis: osztály a' tanulóknál és másutt.
 Klérus: papi rend.
 Koledálni: kéregetni, koldulni.
 Kommissió: megbízás.
 Kommisszárius: biztos tiszt.
 Konvent: egyházi gyűlés.
 Konto: portékának, vagy mesteremberi munka' árának
 följegyzése.
 Kollektá: szedelek.
 Kolléga: tisztí társ.
 Kollégium: tanulók' összegyűlekezési helye, főbb
 iskolák.
 Komödia: nézni való játék.
 Komód: kényünk szerint, kényelmes.
 Kompetál: illet, neki jár.
 Kompliment: fej-hajtás.
 Kommandirozni: parancsolni, igazgatni.
 Kommandálni: ajánlani.
 Komedenczia: enni-való.
 Kommunitás: közös birtok, nemes falu.
 Komisz: hitvány, alávaló.
 Konfesszió: vallás-tétel, hitvallás.
 Konfiskálni: birói hatalommal elfoglalni, elkobozni.
 Konfúzio: zavarodás.
 Konzilium: tanács, p. o. királyi, és az orvosoké a'
 beteg fölött.
 Konzisztórium: egyházi törvényszék.
 Konskripczio: összeírás.
 Kópia: másolat.
 Kopulálni: összeesküttetni.
 Korámizálni: nevét aláírni bizonyságképen.
 Korrigálni: kiigazítani a' hibákat.
 Khórus: éneklő kar.
 Kredit: hitel.
 Krida: minden javaiból kifogyás.

Kriminális: halálos vétek.
 Kritika: könyvbíráló tudomány.
 Kritizálni: bírálgatni, becsmérteni.
 Kunirozni: faggatni, korholni.
 Kurálni: gyógyítani.
 Kurátor: gondviselő, egyház-anya.
 Kuria: nemes lakó-hely.
 Kurasszier: könnyű vasas katona.
 Kuriózus: kíváncsi, tudni-vágyó.
 Kurázszi: bátorszivűség.
 Kurszus: pénz-folyam, pénzkelet.
 Kvalitás: mineműség, tulajdonság.
 Kvártély: szállás.
 Kviétánczia: nyugtató levél, nyugtatvány.

L.

Lager: tábor.
 Lajtnant: hadnagy.
 Laksza: has-menés.
 Liceum: nagyobb iskolák.
 Liczitáció: árverés; (kótya-vetye, oláhul van.)
 Löhnung: katonák' napi zsoldja.
 Lotteria: koczka-, vagy sors-vonási játék.
 Lukszus: fény-üzés, pompázás.

M.

Magazin: lerakóhely, raktár.
 Málter: falrakáshoz való ragaszték mészből és fő-
 vényből, mortály, vakolat.
 Marsal: fő hadi-tiszt,
 Marsirozni: katonásan menni.
 Mártir: vértanu; olly ember, ki a' hitért vérét
 ontotta.
 Maske, maskara: álarcz.
 Masina: mesterséges szerszám, gépely, mozgony.
 Máter: anya, anya-gyülekezet.
 Matéria: szer, tárgy, szövet, anyag.
 Matrikula: anya-könyv; kereszteltek', halottak' stb
 jegyzőkönyve.

Major: katonatiszt, a' kapitány fölött, ezredes-örnag.

Mobilia: házi butor.

Montirung: katona-ruházat.

Móres: jó erkölcs, becsület-tudás.

Mustra: mutatvány, utánozni-való példány.

N.

Náczió: nemzet, nép.

Nervus: ideg, a' testnek velős szálai.

Nekszus: összeköttetés, atyafiság, ismeretség.

O.

Óbester: ezredes kapitány.

Obligáció: adós-levél, kötelezvény.

Obsitos (vagy absidos) **katona:** bucsu-levéllel haza bocsátott katona.

Officzir: katonatiszt.

Okulár: szem-üveg.

Ordináncz: szolgálatra-való strázsa.

Originál: eredeti, igazi.

Ordinári: közönséges, ócska.

P.

Pádimentom: szoba' kipadlása.

Parádé: pompa, diszelgés.

Paraplü: eső ellen való, esernyő.

Paskuum: legelő.

Paróka: ál-haj, hamis haj.

Parókhia: pap-lakás.

Paraszól: napernyő.

Patvarista: prókátornál tanuló ifju.

Patrióta: hazafi.

Pátronus: uri kegyes jóltévő.

Pádziens: beteg.

Penna: toll (metszett).

Persze: úgy van, igenis.

Penzió: nyugpénz, melly adatik kiszolgált tiszteknek.

Plenipotenciárius: meghatalmazott.

Poéta: vers-költő, költész.

Porta: kapu.

Portás: kapun-álló őr.

Porczio: rész, ételben vagy adó-fizetésben.

Praktikáns: kalmárságot, gazdaságot stb tanuló, gyakorló ifju.

Prakszis: gyakorlás.

Prefektus: előjáró, urodalmi főtiszt.

Prézes: előlülő, elnök.

Princzipális: uram, gazdám, parancsolóm.

Princz: királyi főherczegi személy.

Privát: különözött, magános, egyes.

Privilégium: királyi szabadság.

Proceszszus: törvénykezés, pör, vármegyei járás.

Professor: tanító fő iskolákban.

Protestálni: ellentmondani, tiltakozni.

Protokollum: jegyzőkönyv.

Publikálni: kihirdetni.

Publikum: közönség.

Purgáció: hastisztító orvosság.

R.

Recept: orvosság-rendelés czédulára írva.

Reczitálni: felmondani a' leczkét.

Regiment: katonai ezred.

Regula: szabály, rendelet.

Rekommendálni: ajánlani.

Religio: hitvallás.

Reparálni: kiigazítani, kifeltozgatni.

Repetálni: ismételni, viszonttenni.

Reszerva: tartalék-sereg (t. i. katonai).

Reszignálni: lemondani, letenni.

Restánczia: hátra-levő járandóság.

Restauráció: új tisztek' választása, tisztújítás.

Reverszális: óvó-levél, tértetvény.

Rizikó: kockáztatás, veszedelmeztetés.

Rostokolni: nyugvó napot tartani, utazó katonáknál.

S.

Sildvak (silbak): katona-őrállítás.

Sekrestye: elrekesztett szoba a' templomban.

Spórolni: takarítani, meggazdálkodni.

- Spion: kém.
 Speculálni: szemlélődni, kereskedni.
 Spiritus: szesz, erős részegítő folyadék.
 Svadron (skadron): egy csapat katona, száz-
 ból álló sereg.
 Stáb: katonai igazgatóság.
 Stáció: nyugovó hely, megállapodás, lakás, állomás.
 Strapác: testi türelem, megviseltetés.
 Stipendium: segedelem-pénz.
 Sublad: fiókos almáriom.
 Suviksz: csizma-kenőcs.
 Szála: palota, nagy szoba, terem.
 Szalárium: bér, fizetés, szolgálat-díj.
 Szaft: nedv.
 Szátiszfakció: elégtétel.
 Szatler: nyereg-gyártó.
 Szekretárius: titoknok.
 Szentenczia: bírói ítélet.
 Szesszió: tanács-ülés, házhely.
 Ssignatum: iratott, költ (t. i. a' levél).
 Szimpla: egyszerű, mesterkéltlen, egyes.
 Subsidiium: segedelem-pénz, adakozás.
 Szukcesszor: utána következő.

T.

- Tálentom: lelki ajándék, tehetség.
 Taksa: díja, ára valamely hivatalbeli szolgálattételnek.
 Terminus: határ-idő.
 Tesztimoniális: bizonyság-levél.
 Teksztus: beszéd-szöveg, a' mit olvasunk.
 Tiranus: kegyetlen uralkodó, zsarnok.
 Tolerancia: türelem.
 Traktálni: vendégleni, tárgyalni.
 Tráncsirozni: fölmetélni, szétdarabolni.
 Tránzenna: át-járás.
 Tránzennális hely: mellyen népes a' keresztül-
 járás
 Tripla: hármas, háromszori.
 Trónus: trón, királyi szék.
 Tutor: gyámatya (árváké).

U.

Uniformis: formaruha, egyenruha.

Universzitás: mindennemű tudományok' legfőbb iskolája, egyetem.

Uzus: szokás, gyakorlás.

V.

Vakánczia: üresség a' hivatalban.

Vakáció: szünetkezés az iskolai tanulástól.

Vekszálni: faggatni.

Vicze: helyettes, az elsőnek helyét viselő személy; p. o. vicze-ispán, azaz: alispán.

Vidimálni: irományokat birói hitelességgel összenézni, látomásozni.

Vivat: éljen.

Vizitálni: hivatalosan látogatni.

Votizálni: voksolni, szavazni.

Vótum: szavazat, voks.

Z.

Zseni: igen jeles elme, lángész.

Zsenirozni: tartózkodni, átallani.

KALAUZOLÓ BEZSEDEK.

KALANJOLO BENJEDIK

II.

LEGINKÁBB E' KÖNYVNEK T. CZ. BIRÁLÓIHOZ *).

A' szerző eltökélvén magát e' munkára, első meggondolással azt hitte, hogy valami olly dolgot vállal fel, melyet fontosabb hivatalos foglalkozásai mellett is kényelmesen végbevihet; de minél inkább velejére hatott tervének, annál nehezebbnek és akadályosabbnak találta azt. Ugyanis sokkal kevesebb fáradságba kerülne, iskolai kézi-könyvet írni akár pusztá elemi iskolának, akár városi tanulóknak: ugymint a' kik között nemcsak lépcsőnként menő osztályzatok, és azokhoz képest meghatározott iskolai év-folyamatok vannak; hanem mind a' férfiak mind a' lyányok külön szobában is tanítatnak. De falu-helyen férfi és lyány, hat- és tizenkétéves gyermek, újoncz és előhaladt régi tanuló, nemes és nemtelen: mind egy szobában szorong együtt. Ehhez járul még az a' körülmény, hogy e' könyvet magyar tanulók' számára kellett készíteni, kik még eddig efféle rendes könyvnek hijával voltak, és most kapják azt kezeikbe legelőször **). Ezeknek tehát azon iskolai kézi-

*) T. i. az academicusokhoz; mert egyebekhez intézett szavaimat az 1838-diki Társalkodóban tettem le a' 196. l.

**) A' Hármaskör, és a' Lácza József által 1793-ban írott Iskolai tanító könyv, részint kevés kezekben forog, részint elidősült és sokképen hiányos; — nem is teljes encyclopaediák. Csonkán maradt munka az is, melyet Schlez után Böszörményi Pál fordított, és 1824. kinyomtatott Debreczenben, illy czím alatt: „A' falusi iskola-tanítók' számára készült kézi-könyv. Első darab.“

könyvek, mellyek a' német külföldön már régóta divatoznak (a' francziák t. i. e' dologban még maguk is igen hátra vannak), nem-valók, — nem most legalább még. Mert a' németek, úgy látszik, mintha már a' nevelésnek végső határáig előhaladva volnának. E' széles mezőségét a' tudományoknak ők már egészen learatták; összeszedtek minden kalászt; és most már inkább azzal bajlódnak, hogy a' sok közül mit hagyjanak el; hogy a' polyva és konkoly az igaz mag-szemektől külön választassék és elégettessék. Mivel itt is a' dolog nem a' sokán válik el, hanem a' jóságán és haszon-vehetőségén. És így czélunkra, külföldi iskolai kézi-könyvet (ugy a' mint van) elővenni és lefordítani nem lehetett. — Ha pedig végre maguknak a' magyar falusi iskolatanítóknak elme-tehetségeiket vesszük: még több különbözőesekre és akadályokra nyílik mező szemeink előtt.

Ennyiféle szempontokat immár előtte tartani, ennyiféle különböző elmékhez alkalmazva szólani, és mindnyájuknak nemcsak érthető, hanem érdekletes is lenni: a' szerző nehéz feladásnak találta; mellynek ha tökéletesen megfelelni nem tudott, méltányan ítélő senki sem fogja csudálhatni.

Azonban a' szent czélnek megfelelni teljes erejéből ügyekezett, azt tartván Plutarchussal (a' jelmondás szerint), hogy nincsen lélekben-járóbb dolog, mint a' gyermekek' jó nevelése. Hivatalánál fogva magának is a' föld' népével levén dolga, és annak ügyét mindenkor szíven hordozván: úgy nyult e' munkához, mint valami szentséghez, — ama' mondása szerint Senecának: „Res sacra miser.“ Nem is kimélte sem költségét sem fáradságát, hogy minél több jó kutfőkre szert tegessen; a' tökélyt mindazáltal csak idő-korunkhoz képest értvén, melly még nem engedi, hogy egyszerre többet nyujtsunk.

Egyik fő czéljául akarta pedig tenni a' szerző azt is, hogy nemcsak az iskolának, hanem a' való életnek is irjon; azaz: hogy a' falusi magyar ifjuság' kezébe egy uttal olly könyvet adjon, mellyet az, — magának tanuló-korában megszerezvén, — mind iskolában, mind utóbbi teljes életében használhasson, és embernyi emberkorában is, mint épületes házi könyvet forgathasson. Nem akart tehát e' könyvből kihagyni semmi felvilágo-

sítást, semmi észre-adást, intést és ismeretet, melyet a' magyar köznépre nézve hasznosnak és szükségesnek ítélt; — úgy hogy valami idevaló a' már ezelőtti magyar és tót, vagy a' mostan divatozó sokféle német kézikönyvekben elszórva találtatik, mindazt a' magyar iskola-tanító és növendék e' könyvbe átplántálva, együtt találhatja. És ez nagy szó.

Mivel azonban a' magyar köznépre nézve egyik tárgy csakugyan fontosabb mint a' másik: szerző tehát a' fontosabbakat hosszabban is adta elő; — legtöbb tért engedvén az olvasó-könyvnek és különösen az erkölcsre vezérlő oktatásoknak, — ugymint a' melly nélkül embernek minden egyéb tudománya hijáavaló. És jóllehet a' jutalom-tevő urtól és a' tudós társaságtól e' könyvnek mekkorasága meghatározva nincsen: mindazáltal kellett nézni a' szerzőnek arra is, hogy a' könyv szerfölött vastagra ne terüljön. Egy tudomány-kivonat sem több pedig 3—5 ivnyinél (nyomtatásban érte): mint a' mennyit Balásházy academicusunk: O k o s G a z d á j á n a k előbeszédében, gyöngé elméket nem terhelő kivonatnak ítélt; de az egy-egy évi iskola-folyamatot nem deczembertől mártziusig, hanem egész éven által, vagy legalább Szent-Mihály naptól Szent-György napig tartónak értvén. A' technologia részint a' természet-, részint a' gazdaságtudományba vagyon bele szöve; a' népszerű anthropologia az egészség-tudományba. A' nemzetiségre mindenütt különös tekintet vétetett. Mindaz, a' mi vallási (a' meghagyás szerint), jelen encyclopaediából kimaradt; és az egyházi nevezetességek a' földleírásban sem említetnek meg mindenütt. A' különféle kötelességek nem rendszerben egy helyre halmozva, hanem az egész munkában szerte-szét szórva adatnak elő. Nyelv-tudomány is nyújtatik, de a' mellynek első két számú cikkelyét szerző csak olly tanítványok' számára ítéli lenni szükségesnek, kik fölebbi iskolákra menendők, és idegen nyelvek' tanulásához is járulni szándékoznak.

Hogy e' könyv tökéletesen eredeti legyen, arra a' szerző készakarva nem ügyelt. Részint azért, mivel az előadott tudományokban eredetinek lenni nem is lehet; és szerző a' sok nép-iskolai könyveket vizsgálván, úgy találta, hogy a' szép darabok egyikből a' másikba kölcsönösen vagynak általtéve; sőt a' leg-

szebbeket majdnem mindenikben feltalálta. A' mit immár a' régi vagy külföldi új bölcsek a' nép' nyelvén remek-tollal megírtak: szerző, hiúságnak tartotta volna azt fel nem venni, vagy szinte másképen (és pedig bizonyosan nem olly remekileg) megírni, — csak azért, hogy eredetinek mondassék. De általános eredetiségre más részint a' szerző még azon okból sem törekedett, mivel ezt a' jutalom-tevő úr nem kívánta *). Eredetiek mégis: a' kalauzoló beszédek, néhány erkölcsi darabok (I. 29. 30—34. 61—65); a' versek között az I. 2. II. 22. 23. 30. 32—34. 17, és a' 31 (mint fordítása); továbbá az V. VI. VII. VIII. XI. XII részek, és a' szótáracska stb **). Mind a' többinek is pedig a' rende és szerkesztési methodusa eredeti. De a' ki tudja és próbálta, mennyi vesződséges munkába kerül csak egy-egy rendszeres tudományból a' legfontosabbakat és a' mindig megállókat velő rövidséggel kivonni, és azokat a' köznéphez, sőt még a' köznépnek növendékeihez is alkalmaztatni: a' szerzőt az sem compilatornak, sem plagiatornak bizonyosan nem nevezendi. Keresni és választani tudni, már egy maga elég nagy feladás.

Itten tehát előszámlálom a' jelesebb kuttőket, melyeket régóta gyűjtegetett anyagimon és öndolgozatimon kívül használtam. Általánosak: Rochow, Wilmsen (Lánghy), Luncz (Lácza), Niemeyer, Szilassy; Mädchen-spiegel; Schulfreund Schweitzertől; Denküben Baumgartentől; Handbuch Wagnertől; Lesebuch Schwabetől; Lesebuch Seilertől; Csitánka (tót olvasó-könyv); Budai olvasó-könyv; Szükségben-segítő könyv Beckertől; Goldmacherdorf, Zschokkétől; Schule gemeinnütziger Kenntnisse; Wurstnak jutalmat nyert württembergi iskola-könyve; Kis János' munkái, és számos folyó-írá-sok. Ezeken kívül még használtattak különösen az a r a n y a b é c z é h e z Zathureczky' versei; a' számvetéshez: Busse, Beichel, König, Maróthi, Pethe; a' természet-tudományhoz: Fábián József, Szent-Györgyi, Mokri; a' föld-

*) Lásd: Jelenkor 1833. 47. sz.; Tudom. Gyűjtem. 1833. V., és Jelenkor 1834. 39. sz., 1835. 74. sz.; Tudom. Gyűjt. 1836. IX.

**) A' harmadik kiadás szerint felidézve.

íráshoz: Magda, Czövek, (Gamauf) Staut József, Csaplovics; az egészség-tudományhoz: dr. Zsoldos és Kis József; a' gazdaság-tudományhoz Franklin és Balásházy; a' történet-tudományhoz: Bredow, Petrovics, Engel; a' nyelvtudományhoz: Közhasznu ismeretek' iskolája.

Szerzelékül nyujtatnak néhány rézre metszett képek is, ugymint: Magyarország' földképe, és ékes-írási három példány.

Végre immár a' szerző kéri az érd. olvasót, hogy ezen együgyű írásmóddal készült munkának megbírlásában legyen méltányos; annak mérlegéül ne a' maga sublimált izlését, hanem a' köznépét; ne a' legújabb literatura' kívánatit, hanem a' közrend' és gyermekeinek szükségeit tevéen; és szeme előtt tartván mind azt, hogy ez az első iskolai kézi-könyvünk, mind azt, hogy köznépnek, sőt köznepi gyermekeknek számára iratott, — kiket ha oktatni akarunk, velők gyermekekké szükség lennünk.

A' szerző.

II.

AZ ISKOLA-TANÍTÓKHOZ.

Hogyan kelljen a' gyermekeket okosan tanítani, és névszerint e' Kézi-könyvvel élni.

I. A' legjelesebb nevelő - tudósok' megegyező ítélete szerint az embert egyedül csak a' nevelés teheti azzá, a' mivé neki itt e' földön, Isten' rendelkezéséhez képest, lennie kell. A' most született embernek fő különbözése tudniillik az oktan állatoktól nem abban áll, hogy esze van; hanem abban, hogy észre szert tehet. Eszesen és erényesen (virtusosan) senki sem születik a' világra; de eljuthat e' célhoz, — a' szerint, a' mint jól nevelik; eleshetik attól, — a' szerint, a' mint rosszul vagy épen nem nevelik. A' nevelésnek egyik legfőbb ágozatját pedig a' nyilvános oktatás teszi, melly az iskola-tanítónak tiszte. Miként kelljen tehát növendék-embereket, azaz: tudatlan gyermekeket, mindennemű hasznos és szép tudományokra oktatni, és a' jó erkölcsre vezérelni: azt elmulthatlanul kell tudnia minden iskola-tanítónak, ki szép nevének és fontos elrendeltetésének megfelelni akar.

II. A' tanító a' kezére bízott tanítványoknak minde-
nek fölött testökre ügyeljen, hogy az épségben,
egészségben megtartassék és erősödjék. Mert csak az
ép testben lakhatik ép lélek, melly mindennemű oktatás-
ra alkalmas. Gondja legyen tehát az iskola-tanítónak:

1) Hogy az iskola-szobában mindenkor tiszta le-
vegő találtassék: melly végett az gyakorta kisöpörtessék,

megszellőztessék, és fölöttébb se hideg se meleg ne legyen.

2) Hogy a' gyermekek mosdottan, fésülten jelenjenek meg az iskolában; sőt ruháik, könyveik és irományaik is tisztán megőriztessenek.

3) Hogy az olvasás és írás, állás és ülés közben testöket okosan tartsák. Könyveiket világosság felé fordítsák mindenkor, hogy szemök ne romolják. Ne illettesenek olly büntetésekkel, mellyek miatt tagjaikban vagy érzékeikben kárt vallhatnának, p. o. arczul-csapással, fejbe-veréssel, köröm-ütéssel stb. Nagy hidegekben őket templomba menni a' tanítók ne kényszerítsék; természetesi szükségéik' végbevitelétől őket vissza ne tartóztassák; és midőn az iskolában magukat rosszul érzik, őket tüstént haza vezettessék. A' kimenésre kéredzésnek, sőt akármely bajnak jelentéséül szolgálhat a' kéznek föl-emelése és feltartása.

4) Néha-néha az ülést állással, a' könyvből tanulást táblánál tanulással, a' közletről nézést messzéről nézéssel is váltassák fel; sőt ne tilalmaztassanak az ártatlan multságok is, mellyek jó testmozgásokat szerezhetnek; p. o. tavaszon a' labdázás, nyáron annak idejekor és bátorságos helyeken való fürdés stb. (Mindezeket bővebben előadja ezen kézi-könyvnek IX-dik része).

III. A' lélek' nevelésében mindig kettőt tartson szeme előtt a' tanító, t. i. az értelmet és a' szívet; vagyis: hogy tanítványait mind tudományokra mind jó erkölcsre vezesse. E' kettőnek mindenkor egyenlő lépéssel kell együtt járni és menni elő. — Az egész lelki nevelésnek mind háznál mind iskolában két fősarkalatja abban áll, hogy a' gyermeket mindenre, valami körülötte van és történik, figyelmeztessük; azután, hogy őt mindenkor huzamosan foglalatostkodtassuk, — ám akár hasznos dologban, akár ártatlan játéokban és multságban. Huzamosan kell ezt tenni (mondom), azaz: a' gyermeket bele-nevelni és szoktatni a' jóba; úgyhogy az végre nem-foglalatostkodni, nem figyelni, nem-jót tenni — ne is tudjon. A' közrendű gyermekeknél épen lélekbenjáró dolog, főleg a' szívre hatni törekedni. Miért a' szívnek pallérozására a' tanító külön órákat is szánhat; talán mindenkor a' hétnek végén. Illyenkor p. o. így szó-

líthatná meg növendékét: „Beszélj nekem, édes Jós-kám! valamit ebből az elmúlt hétből? Miben foglaltad magadat az iskolán kívül? Voltál-e valahol mulatságban? A' háznál nálatok mi nevezetes adta elő magát? Nem láttál-e e' napokban valamit, a' mi neked ujság és különös volt? Nem találkozta-e össze valaki ismeretlenel és idegennel? Mit mutathatsz elő ebből a' hétből, a' mit tanultál vagy végbevittél? Volt-e valami örömed? Vallottál-e valami kárt, vagy veszteséget? Mutattál-e valaki iránt szolgálatot?” Ha valami nevezetes történet adta elő magát a' faluban, azt beszéltesse el a' gyermekekkel a' legcsekélyebb körülményig; — vegye ki belőlök ítéletöket a' dolog felől, és hogy milyen részvétellel voltak. Használjon e' célra minden-egy ünnepies történetet; vagy menjen ki néha gyermekeivel a' szabadra, a' mezőre, vagy kertbe; és ott vegyen tárgyat a' szív-képzésre. Végre beszéljen el nekik mindenkor maga is valami szép kis történetet. — Ha valamely helységben vagy vidéken holmi oktalán visszaélések és rossz szokások volnának; azok' kiirtására is az iskolában kell törekedni; — nem egyenesen ellene kikelvén és mennydörögvén, hanem arra példázódván és kiterjeszkedvén akkor, mikor önként adja magát hozzá az alkalmatosság. Ugyan ő ajánlja a' szüléknek, sőt a' helység' akármely lakosinak mind ezt a' Kézi-könyvet, mind az ebben felidézett népszerű könyveket megszerzés és olvasgatás végett. — Az egész lelki nevelésnek egy csillaga pedig, melly felé forduljon mindenkoron, légyen a' szent vallás; és mind házi mind iskolai nevelés vallásos légyen, — értem: keresztyéni.

IV. A' szívnek pallérozása, vagyis a' jó erkölcsökre célzó oktatás előbbvaló levén minden tudománynál: arra irányozzon a' tanítónak mind jó rendtartása és fenytéke az iskolában, mind saját példa-adása az életben.

Azonkívül tehát, hogy a' tanítványoktól minden rossz szokást eltávoztasson, jóra is szoktassa őket; különösen: a' tisztaságra, mint a' jó erkölcs' legelső kezdetére; a' rendre, minden dolgaikban; mindennek békével hagyására; engedelmességre; az egymással békés megférése; szolgálati készségre; becsületességre; kedveltető maga-

viseleltre, és az igaz-mondóságra. Legkivált amaz igen megszokott vétkek ellen a' gyermekeknek, a' hazudás ellen, minden előadandó alkalommal kikeljen a' tanító mind megvető nézéssel, mind komor és haragos szókkal, — ugymint alávaló és utálatos vétek ellen. Az igazmondó gyermeket pedig megdicsérni soha el ne mulasztja. Tiltva legyen keményen a' csufolódás is.

Továbbá a' szemérmességre nagy gondal ügyeljen a' tanító. E' végett férfiak és lányok külön asztalnál üljenek; és meg ne engedessék, hogy vagy férfiak a' lányokhoz átellenben ugyanazon asztalnál foglaljanak helyet, vagy hogy a' két nemen levők vegyest járjanak ki szükségökre. Ide való a' szitkozódásnak és ocsmány beszédnek 's daloknak távoztatása.

A' szorgalmatosság legbizonyosabban őrzi meg a' gyermekeket mindennemű roszra-vetemedésektől. Azért a' tanítónak gondja legyen, hogy tanítványai mind iskolában szeme előtt, mind otthon szünet nélkül legyenek foglalatások valami hasznosban. Ezzel leginkább tarthatja fön leczkőzés közben is a' csöndességet; ha p. o. míg a' kisebbek betűznek, addig a' nagyobbak számvetési példákat készítenek; vagy míg ezek helyesírás végett diktált példát irnak a' táblára, azalatt a' kisebbek az előforduló szokat közben-közben sillabizálják stb. — Ne érje be pedig az iskolai szorgalmatossággal, hanem házi szorgalmatosságra is szoktassa a' gyermekeket: melly végre adjon fel nekik otthon elkészítendő munkákat, és kérje elő tőlök.

Az iskola-tanítónak legszebb győzödelme a' tanítványok' szíven az, ha végbe tudja vinni, hogy örömmel járjanak föl elébe iskolába. Ezt pedig úgy viheti végbe, ha velök szeretettel és emberséggel bánik; ha kellemetesen tanít; ha őket hasznos és érdeklő dolgokra oktatja, és erejüket fölülhaladó leczkékre nem szorítja.

Az iskolai törvényeket (mineműek e' Kézi-könyvnek II-dik részében is találtatnak) olvassa fel a' tanító az ő növendékei előtt nemcsak az iskolai leczké' beállásakor, hanem azután is gyakorta; p. o. minden hónap első napjával. Cselekedje pedig ezt minél nagyobb fon-

tossággal és ünnepiséggel, a' helybeli (vagy illető) tisztelendő Urnak jelenlétében. A' tanítványok azoknak megtartására kézzel kötelezzék le magukat mindnyájan egytől egyig. A' törvények fölöttébb számosak ne legyenek; és a' tanító minduntalan ne feddözzék, ne tilalmazzon, ne pironmasson; mert a' szigorúság és keménység csak félelmet gerjeszt, és képmutatókat csinál, következőleg nem jó. Ellenben a' melly kevés törvények megállapítva vagynak, azok tartassanak is meg szorosan, és egynek áthágása se hagyassék büntetés nélkül. Erre nézve használja a' tanító mind a' jutalmakat és büntetéseket, mind pedig a' maga személyes tekintetét (auctoritását). Ne is csak az iskolában, hanem azon kívül is tartsa szemmel tanítványait; látogassa meg őket néha szüleik' házában, és azokat is serkentse a' jó istenes nevelésre. Sőt nagyon üdvös hatásu lenne, 's szebb érdemeket magának iskola-tanító semmivel nem szerezhetne, mint ha nem kimélné fáradságát, a' helységbeli felserdült ifjakat is vasárnapi és tél-esti órákban összegyűjteni, őket olvasásban, írásban, számvetésben oktatni, előtök gazdasági vagy más hasznos, 's mulattató ujdonságokat felolvasni, szóval: velök tanulságosan társalkodni, — mint ezt Sopron és Vas megyékben német iskola-tanítók sok helyen dicséretesen és jó sikerrel gyakorolják.

A' jutalmazásban és büntetésben legyen a' tanító részrehajlatlan és igazságos; mert az igazság' vagy nem-igazság' észbevévására senkinek sincsen olly finom érzéke, mint a' gyermekeknek. Nevezet szerint mi illeti a' jutalmakat: minden becsületbeli megkülönböztetésekkel vigyázva kell élni, hogy azok a' becsületre-vágyást vétkes indulattá ne tegyék, és hogy a' szorgalom ne váljék jutalom-keresésnek és hiúságnak eszközévé. Az ajándékok sohase adassanak úgy, mint jutalmak; hanem mint csupa emlékek, és inkább ritkán, mint gyakran; — annyival is inkább, mivel minden jótét kötelesség, és önmagának jutalom. Továbbá megjegyzésre méltó:

1) Hogy nem a' talentomot (természeti tehetséget), hanem a' szorgalmat és érdemet kell, ha már akarjuk, jutalmazni.

2) Hogy ebben sem kell lenni sem részre-hajlónak, sem épen egyarányosnak: hanem mindenkor az erkölcsi érdemre figyelmezni; p. o. a' nehéz-fejű tanulónak (ha úgy tudja leczkéljé, mint a' legkönnyebben tanuló), szorgalmában sokkal több erkölcsi érdem van, mint a' könnyen tanulóéban, 's erre nézve az több dicséretet és jutalmat is érdemel.

3) Ne jutalmazzuk azon jótétet, mellynek természeti következtései által a' gyermek ugyis hajlandóvá tétetik annak végbevételére.

4) Ne adjunk jutalomul olyast, a' mitől a' gyermeket inkább el kellene szoktatni; p. o. csemegét és nyalánkságot.

5) Ne jutalmazzuk oly munkának elengedésével, a' mellyhez inkább szoktatni kell a' gyermeket, p. o. iskolai munkákéval.

6) Azzal is megkülönböztethetni a' jeles maguk-viseletű gyermekeket, ha a' többiek között felvigyázókká (koriczeusokká), vagy szintén vezetőkké tétetnek; mindazonáltal felváltván őket ottan-ottan újakkal: nehogy elbizakodjanak, és gyermek-társaikon uralkodást gyakoroljanak.

7) A' jutalmazásban ilyen lépcsőzést tartson a' tanító. Elsőben szerényen és képesint dicsérjen. Ezután következhetik a' szorgalomjegynek (czédulának) ajándékozása, a' becsület-könyvbe beírás, előbbre-ültetés, felvigyázóvá tevés; legvégül az ajándék-osztás, melly azonban ne légyen pénz, hanem inkább egy darabka finom papiros, festett papiros könyv-borítékul, író-tábla, könyv vagy ruha. A' jelesekét vigye el magával ünnepen sétálni a' mezőre, erdőre; beszéljen nekik érdeklletes történetecskéket. A' jutalom-osztás pedig ritkán történjék, és mindenkor bizonyos ünnepiséggel, p. o. a' törvények' felolvasása' alkalmával.

A' büntetésekre nézve, bizonyos az, hogy az okos fenyték az iskolának a' lelke. Szükséges néha, hogy a' tanító éles legyen, csak ne kemény és kegyetlen; és csak úgy büntessen, hogy a' gyermekeknek egészségében kárt ne tegyen, se a' szemérmességet meg

ne sértse. Az iskola ne tétessék épenséggel fenyték-
házzá; és a' tanító magát indulatos despotává le ne ala-
csonyítsa.

Fő-célja a' büntetésnek: a' hibázó gyermekeknek
megjobbulása, melly azonban valóságos és ne csupán csak
látszó jobbulás legyen (ebben különbözik t. i. a' polgári
büntetés a' nevelői büntetéstől); és a' hibázónak ne csak
egyes tettet, hanem egész gondolkozása' és cselekvése'
módját illesse. Mert némelly hiba olly szoros atyafiság-
ban van az erénnyel (a' virtussal), hogy ki nem irtat-
hatik a' másik résznek (az erénynek) is veszte nélkül;
p. o. a' ki a' kevélységet a' becsületre- vágyásnak kiir-
tásával akarná meggyógyítani: a' tanítványt az csak át-
változtatná, de nem jobbitaná meg; — egyik hibát ki-
irtaná, és egy más nagyobbban engedne helyet a' gyer-
meki szivben. Nem kell a' dudvával együtt a' buzát is
kitépni. — Mellékes célja a' büntetésnek: a' többi gyer-
mekeknek ugyanazon megbüntetett és hasonló hibáktól
megóvása.

Neme pedig a' büntetésnek leginkább kettő va-
gyon, egyik a' természetet követő, másik az önkéntes.
A' természetet követők azok, mellyek a' hibáknak mint-
egy természeti következtései; p. o. hogy a' hazugnak
többé hitelt ne adjunk, hogy a' hamis iránt bizodalmat-
lanok legyünk, a' resttől a' mulatságot megtagadjuk st.
eff. És épen ezek azok, mellyek leginkább ajánlhatók. —
Önkéntesek viszont azok, mellyeknek szabása egye-
dül a' tanító' önkényétől és szabad akaratjától függ; p. o.
a' csevegőnek a' többtől elválasztása, lejobb helyezetté-
se, megszégyenítése st. eff.

Ezekre nézve immár általában meg kell jegyezni:

1) Hogy nem a' természeti fogyatkozást, hanem
csak a' henyélést, szelességet és roszaságot kell bün-
tetni.

2) Hogy lehetőségig ritkán kell büntetni, sőt pi-
rongatni is ritkán. Mert a' gyakori büntetésekhez a'
gyermekek ugy hozzászoknak, hogy azokat utóbb fel-
sem veszik többé, és így a' büntetések nem érik el
céljokat, a' jobbulást. A' jó tanítónak erkölcsi tekin-
tete a' gyermekek előtt, egyetlenegy fej-intéssel több-

re mehet, és több jót eszközölhet, mint százszori dorgálással. Csekély hibákat el kell nézni és hallgatni. Minden tanító megcsalattatik tanítványai által: de az, a' ki sokat parancsol, legtöbb izben; mert meglehet, hogy kiírtja a' vétkeket az iskolából, de nem a' szivekből. — Ijeszgetni a' gyermekeket sem okosság. — Hogy pedig a' büntetést minél ritkábban kellesen használni: a' becsületére vigyázást, és önbecsének 's emberi méltóságának érzését kell a' gyermekben ébresztetni korán és minden uton-módon. Minden gyermeki fenytéket azzal kell kezdeni, hogy a' gyermekek tudják meg, miszerint ők emberek, és sokkal becsesebbek minden más teremtetett állatoknál.

3) Hogy a' büntetések személy-válogatás és részre-hajlás nélkül, mindegyiknek természeti tulajdonságához, legyenek alkalmazva. Az érzékeny-szívűeknek és becsület-érzőknek elég egy intés és egy dorgán szó, midőn az érzéketleneknek kemény dorgálás is kevés.

4) Hogy a' tanító sohase büntessen indulatosságban, hanem egész csöndes elmével és sajnálkodással. Tehát ne hirtelenkedjék, és a' bűn után nyomban ne következtesse a' büntetést. Ezt tartsa meg kivált olyankor, midőn haragra gyúlad; — melly harag egyébiránt (ha rá méltó ok van), nem becssteleníti a' tanítót. Mondathat a' bűnösre bírói ítéletet (szentencziát) saját tanuló-társai által. A' gyermekkel meg kell ismertetni, hogy ő méltó a' büntetésre; és hogy ez az egyetlenegy utmód tanítójával leendő kibékülésre. Egyszersmind e' Kézikönyvből idézze fel a' tanító — vagy idéztesse fel a' gyermek által — azt az iskolai törvényt, elbeszélést, vagy erkölcsi szabályt, melly ellen a' büntetendő tanítvány vétett. Komoly legyen a' tanító a' büntetés közben és szomorú. Ne nevéssen.

5) Hogy a' tanító óvatos legyen a' büntetések' választásában; mire nézve ne büntesse az olly hibát, mellynek természeti rossz következését a' hibázó már ugyis érzi. Továbbá: ne büntesse tanítványát ollyassal, a' mit vele meg kellene inkább kedveltetni, p. o. imádsággal, prédikáció-hallgatással, adakozással; — mert másképen az illy erényeket vele meggyűlölteti, és bűn-

etésnek nézeti. Sőt inkább néha tagadjon meg tőle valami olyat, a' mit becsülnie és kívánnia kell; ha t. i. a' gyermek abban restelkedő; p. o. ha rosszul és rútul ír, ne hagyja egy ideig írni: ez által vele az írást megkívántatja és őt ingerli a' szép-íráásra.

6) Hogy a' tanító általában megtartóztassa magát a' testi büntetésektől, és azokat csak akkor használja, ha egyszer az intések, dorgálások, fenyegetések sikeretlenek, 's akkor is csak a' tetemes vétségeknél. Akárminemű csufnév-adástól is megóvjá magát a' tanító; ugymint a' mellyel a' gyermekeket, szüléikkel együtt, csak elidegeníti magától.

7) Tartson a' büntetések' osztásában bizonyos lépcsőnkénti odább-haladást, és csak lassanként nehezítse azokat, hogy tanítványainak mind becsület-érzése épen, mind félelme fön maradjon. Elsőben csak intse meg a' gyermeket; azt is pedig szeretettel, szelidséggel és csupán négy szem között. Másodszor intsen nyilván és fenyegetődzve. Csak harmadszor következze a' büntetés. De még ebben is lépcsőnként kell odább menni; következtetvén majd büntetési bélyeg-jegyet (czédulát, táblát), — de a' melly csak az iskola-falak között, és nem azokon kívül találhat helyet; majd szégyen-helyre, szégyenpadra állítást; majd a' fekete könyvbe beírást, mellyből csak akkor töröltetik ki, ha egy másik kerül bele; megmutatását a' pálczának, a' pálczával megérintést; és végre a' fájos testi büntetést. Testi büntetésül pedig egyedül csak a' vessző hagyatik fön, az is eltéve félre, és csak ritka esetekben elővéve; p. o. ha a' gyermek többszöri hazudásban tapasztaltatik. Számüzve maradjanak minden iskolákból: a' térdeltetés, tenyér- vagy köröm-verő fa (plága), iskolában megrekesztés, és ebéd-től megfosztás, annal inkább az ölba-zárás. A' büntetést mindenkor maga a' tanító vigye végbe személyesen, és ne tétesse a' gyermekekkel, kölcsönösen egymásnak. Megköszöntetni sem kell a' büntetést.

A' gyermekek' erkölcsi nevelésére, és szívök' palérozására szolgáljon és célozzon a' tanítónak saját példája is. Szükség pedig, hogy minden iskolatanító legyen béketűrő, gyermekekhez lebecsátkozó, de a' mellett komoly. Az illendőség, tisztos okos maga-

visélet kitessek minden mozdulatjában, arczvonásai-ban, beszédében, tetteiben, ruházatjában. Ne feszeskedéssel, harsány kiáltozással, vagy uralkodói hanggal akarjon magának szerezni tekintetet: hanem szeretet és valóságos szép tulajdonságok által, mineműek p. o. a' csekélyes hibák' és megbántások' elnyögése, önmérséklés, nemes maga-tartás, önhasznának nemkere-sése. Ezekkel adhat magának igazi tekintetet. Mellyek-hez ha járul a' hivatalában való jártasság és buzgóság: akkor bizonyosan végbeviheti, hogy tanítványai szeres-sék is, de féljék is *).

Mivel pedig az iskola gyermekekre nézve az, a' mi öregekre nézve a' templom: tehát a' tanító mindenkor a' hely' méltóságához illendően jelenjék meg abban. Feje fődetlen legyen. Ne pipázzék. Az iskola-szobát, elrendeltetése' célján kívül, másra ne használja. Szóval: minden maga-viséletével az iskolát úgy becsülje, mint szent helyet, gyermekek és szülék előtt.

V. A' tanítás-módnak, vagyis a' tudományokra vezérlő oktatásnak szabályai általában im e' következőkben állanak:

1) A' tanító arra ügyelje, hogy a' tanítványoknak bizodalmát és szeretetét megnyerje. Mert ez megnyerve levén, a' tanítványok örömetst fognak tanulni; és ők is viszont ügyelkezni fognak, hogy a' tanítónak becsülését és szeretetét maguknak megnyerhessék. Erre nézve a' tanító az ő növendékeivel igazán, barátsággal, szeretettel és emberséggel bánjék (mint már fönebb megjegyeztük). Kezdessék minden iskolai tanítás imádsággal (sőt énekkel is), mellyet a' mester maga mondjon elő, a' gyermekek csöndesen utána; mindnyájan térdre esve, — a' mester is velök. — Iskolában uralkodjék halotti csöndesség. Még az éneklés is szende hangon intéztessek, mint a' méh-döngés. Csak a' tanítónak vagy felmondónak szava halljék.

*) Ajánltatik megolvasásra minden isk. tanítónak az az értekezés, melly az 1835-diki Tudományos Gyűjteménynek kilencedik kötetében a' 35 — 53 lapokon találtatik e' czim alatt: „Tükröcskék.“

2) Ügyekezzenek tanítványainak a' tanulást könnyűvé tenni. Erre nézve semmit ne tanítson, a' mi tehetségeiket fölülhaladja. A' könnyüről nehezebbre, ismertről ismeretlenre lépcsőnként vigye által őket. Egyszerre so-hase adjon fel nekik sokat *). Mindazáltal nem kell nekik a' tanulást épenséggel játékká is tenni. — Fontos dolog az is: hogy a' gyermekek, midőn leczkéiket felmondják, azt jó főnszóval tenni szoktassanak; nem pedig szunyátolva és alant hangon.

3) A' tanító az ő előadását a' tanítványokra nézve tegye minél kellemesebbé és érdeklőbbé. Azon legyen minden kitelhető erejével, hogy velök a' tanulást és iskolába-járást megszerettesse. Adja eleikbe gyakorta az iskolába-járásnak boldog következéseit, és a' tanulatlannul felnövésnek veszedelmeit, példákban is; p. o. az osaczkiaiakéban. Tudassa velök, milly nagy fontosságu dolog az iskolába-járás, ugymint a' mellyre még a' felső hatalmasságnak is nagy gondja van; és hogy királyi parancsolat rendeli azt minden gyermekre nézve hatodik esztendejétől a' tizenkettődikig bezárólag. Ha az iskolát mulatságnak és gyönyörűségnek helyévé tudja tenni, akkor abba a' gyermekek örömet mennek, a' szülék is jó kedvvel küldik oda őket. Azonban a' szüléket okos tanító még különösen is törekedjék arra birni, hogy gyermekeiket szívesen és szorgalmasan bejárassák az iskolába. Mi végett legyen a' szülék iránt nyájas, és minden ártatlan uton-módon nyerje meg magának bizodalmukat és jókedvöket. — Meg fogja kedveltetni növendékivel a' tanulást:

a) Vig és élénk előadás által, mellyhez eleven-ség mind beszédben mind indulatban, lelki vidámság, jó kedv, és a' szózatnak czélirányos modulálása kívántatik;

b) A' tárgy' előadására szabott időnek pontos megtartása által;

c) A' gondolkozásnak ébresztése és versenyzés, vételkedés által;

d) Mindannak eltávoztatása által, a' mi a' tanulni-vágyást elfojthatná, és unalmat okozhatna: minemü vol-

*) Lásd alább, ugyan itt a' 9-dik számot.

na p. o. a' tanító' részéről a' kényszerítés, kedvetlenség, türelmetlenség és komorság.

e) Csináljon kedvet a' tanuláshoz figyelem-gerjesztő dolgok által is. Közben-közben holmi rövid anekdotával, historiácskával, elbeszéléssel kedveskedjék. Majd mutasson nekik valamelly érdeketes képet és rajzolatot. Vigyen be magával néha valamelly jeles könyvet, és olvasson nekik abból. Beszéljen az ujság-levelekből, midőn van bennök gyermekeknek való. Mindig készülettel menjen be iskolájába; és tudjon mindennap valami újjal előállani. Az elő-készülethez való, hogy: α) a' magyarázandó leczkét maga jól betanulja, és könyv nélkül előadhassa; β) az iskola-óra előtt (ne pedig alatta) vigye végbe mindazt, a' mi táblára vagy papiros-füzetekbe a' gyermekek elébe írni való; γ) tollat se a' tanítás-közben igazítson, mire azonban nagyobb gyermekeket megtaníthat. — Továbbá mutasson mindnyájokhoz nyájas arcot; járdalván közöttük fel és alá, — kezében írást vagy könyvet tartván, nem pedig vesszőt vagy pálczát. Mikor fenyeget, ne legyen szava' járása: „várj, majd megtanítalak!"; — mert az ilyen beszéd roszt ideát gerjeszt a' tanítás felől a' gyermek' elméjében.

f) Figyelem-ébresztés és függőben-tartás végett: ne hagyja a' gyermekeket, olvasás és tanulás közben, semmivel játszani, babrálni; de ellenben maga a' tanító se tegyen nem oda-valót semmit. Kérdés-támasztáskor hagyja bizonytalanságban mindeniket; és előbb mondja ki a' kérdést, azután nevezze meg a' felelendőt. Gyermekek előtt más tárgy ne is legyen, mint az, a' mellyel éppen foglalatoss. Azért könyveik és más tanuló-eszközök közül mindenkor csak azt vigyék el velök iskolába, a' mellyre azon leczkében szükségök vagyon.

g) Végre és legkivált ajánlandó e' czélokhoz, a' latin iskolákban divatozó felszólítás (provokálás) és levettetés; nemcsak a' leczké' felmondása körül, hanem a' tanulmányokban is; p. o. a' számvetésben, midőn a' tanulók önmaguktól támasztanak egymásnak kérdéseket. A' felszólításnak gyakorlati szabályait mindenik tanító maga állapítsa meg iskolájában, ennek szükségéhez képest; p. o. hogy a' felszólítani vágyó keze' feltartásával adja jelét akaratjának; — hogy egyszerre nem szabad

főlebb-ülőt felhívni, mint 5-diket; — hogy midőn a' felszólított nem tudott megfelelni, neki viszont szabad legyen felhívni az őt felhívót, és, ha ez nem tudna megfelelni, akkor amaz megmaradhasson ülőhelyén stb. Jó sikerrel használtathatik egyszersmind a' felszólításnak megengedése némi jutalmazásul; ideigleni megtagadása pedig csekélyebb büntetésül.

Általában tanulónál a' figyelmezni - tudás igen fontos dolog, és nem olly könnyű, mint gondolnók, melyre tehát lassanként kell szoktatni a' gyermekeket. Figyelmezzzen egyféle tárgyra eleintén csak néhány perczig, utóbb egy negyed, végre fél óráig. Ha tovább is tud figyelmezni, jó szerencse; de ez nehezen megy — felnőtteknél is. Azért a' gyermek' figyelmét annál inkább kifárasztani nem kell.

4) Ha csak lehet, a' tanító azon tárgyat, mellyről tanít, mutassa meg természeti mivoltában is, vagy csak adja eleikbe a' gyermekeknek rajzolatban és érzékileg. Sőt még célirányosabb lesz, ha a' tárgynak előadását mindjárt annak rajzolatjával kezdi; és azután mondja meg a' szókat, mellyek által azon tárgy ki szokott fejeztetni. Így reménylhetni, hogy a' tudatlan növendékek előtt egy állítás és egy szó sem lészen üres hanggá. Kivált a' szokatlanabb és idegen szókat körülírni és felvilágosítani sehol el ne mulasztja: — mint azoknak lajstromát e' Kézi - könyv' toldalékában is feltálalhatja.

5) Ügyekezzenek a' tanító a' nagyobb résznek használni, a' nélkül hogy az egyiket vagy a' másikat szemé elöl elveszítse. Általában azon mesterkedjék, hogy az iskolai órákban minden tanítvány egyaránt és huzamosan foglalatostkodtassék; és míg egyik osztálylyal dolgozik, addig a' többi osztályok foglalatosság nélkül ne hagyassanak. P. o. míg az első osztálybeli gyermekekkel vallási és olvasási leczkét tart, addig a' második osztálybeliek memorizáljanak a' jövő vallási leczkékhez tartozó mondalékokat; a' 3-dikbeliek pedig a' fekete falitábláról, a' mik rá írva vannak (versek, mondások, szók, betűk, irás - jegyek stb), azokat másolgassák a' maguk' táblájára. Mikor mind a' 3 osztály együtt-foglalatostkodtatik, dictálhatni olly tárgyakat, mellyek mindnyájo-

kat érdeklik, p. o. mérges növényekről 's más természet-történelmi tárgyakról, földleirési különösségekről stb — mellyeket aztán könyvnélkül megtanuljanak. — De ez az együtt-foglalatostanítás valami jóban és hasznosban, nagy mesterség. És erről, hogy azt miként tegye a' tanító, mindenkor magának kell előre gondolkodni. A' legcélszerűebb bánásmód itten alkalmasint im ez volna. A' tanító, mielőtt az iskolai óra beállana, irjon fel a' nagy táblára valamely feladatot; onnét aztán a' foglalkoztatandó gyermekek által saját kötébláikra leirandót és azokon meg is fejtendőt. Az iskolai órák' végzése előtt a' tanító a' feladatokon végig megy, felmutattatja néhány gyermeknek dolgozatját; ezen igazításokat tesz, és a' szerint a' többi is munkáiban a' hibákat kijavítja. Némi újmutatásul szolgálандnak immár az itt következő feladatok.

1) Hányadik betű ábéczé-ben: a' c, f, i, e, b, l, a, d, n, u, x? 2) Az ábéczé-ben mellyik a' 2-dik betű, 4. 8. stb? 3) Irassék le tizenkét szó, egytagu! — Kéttagu! — Háromtagu! stb. 4) Rendezd el az itt álló szokat, kezdő betűik szerint, ábécze' rendén: gaz, tinta, arany, lud, czérna stb. 5) Rendezd-el az itt álló szokat, kezdő betűik szerint, ábécze' rendén, de visszafelé, és a' v betűn kezdve: irás, nehéz, papiros, betű, munka, könnyű, alszom stb. 6) Ird-le helyesen e' rosszúl ejtett szokat: nem tom, borgyu, koács, hun vótál, há méssz, meggyüttünk, mi kö, mesztélláb, puóka, eltzer, iftyasszon, aszongyák, kaszányi, jó dúgos, agygya Isten, óma, szóma, tikok, Isten ucsese sta. 7) Irjalok főneveket, mindenegy betűre egyet, p. o. a-ra: asztal; b-re: bárány stb. 8) Mellékneveket szintén ugy! 9) Főneveket, mellyeknek végbetűje a-ra, b-re stb megy ki! Mellékneveket szintén ugy! 10) Csinálj összetett szokat ezekből: héj, bőr, mag, ló, szál, hus stb. (Halhéj, szemhéj stb). 11) Változtassanak el többesre im ez egyes mondatok: a' bárány ugrál, a' féreg mász, a' madár repül, [a' tanuló ir, az éretlen alma ártalmas, a' rest gyermek megbüntettetik stb. 12) Kellenek rimek (kaden-cziák) [im e' szókra: fal, por, kéz, ir, határ, egér, orsó, piros, szalad, terem, fekszem, talál stb. 13) Mi különbség van e' szók között: bor, por; pap, bab; zár,

szár; hal, hall; holt, hold stb? 14) Más ugyan azon értelmű szókkal fejezd ki im ezeket: templom, pap, mester, vallás, ház, tömlőcz; szép, rut, szomorú; lát, megy, dicsér, öl, éhezik stb. 15) Mit jelentenek e' két-értelmű szók: török, szám, barát, író, fog, nem, vékony, derék, mérő, fogó, furó; hal, sir, nyul, ér, hány, vet, hajt, gyűjt stb. 16) A' betűk elrakása által alkossatok más szókat im e' szókból: zár, rám, dőre, savó, mese, szék, kereszt, Miklós, erény, cél, fűrésztb. 17) Betűkkel írjátok ki e' számokat: 14, 29, 81, 47, 106 stb. 18) Számjegyekkel írjátok ki e' számokat: kilenczvenkilencz, harminczhárom, százegy, ötvennégy, kétszázhuszonkettő stb. 19) Egy évben tizenkét hónap van: január, február stb; hányadik hónap a' mártzius? junius stb? 20) Minek neveztetik a' 6-dik hónap? 8-dik stb? 21) Rendezd-el nagyságuk szerint im ez állatokat, a' legnagyobbikon elkezdve: egér, nyul, ló, macska, tehén, patkány, juh stb. 22) Más állatokat szintén úgy, de a' legkisebbiken kezdve. 23) Írd fel im ez állatok' hímjeit: jércze, emse, tehén stb. 24) Az állatok hatfélék levén: szoptatók, madarak stb, rendezd el osztályuk szerint az itt megnevezett állatokat: hörcsök, csiga, fűrj, kácsa, ponty, méhe stb. 25) Nevezz néhány szoptató állatot; madarat, férget, házi és vad állatot, baromfiat stb. 26) Felelj meg e' kérdésekre: mellyik kézműves készít asztalokat? fazékakat? mellyik készít kést? patkót stb? 27) Felelj meg e' kérdésekre: melly kerti-eszközök vannak vasból? Melly állatok ártalmasok a' kertnek? Mi kell mindenféle az íráshoz? Mellyik állat' husa megehető? Mi módon juthatsz egyik helyről a' másikra? Mi a' te neved? (kereszt, vezeték); — atyádé? anyádé stb? — 28) Mi munkák és természeti tűnemények fordulnak elő nyáron? őszön? télen? tavaszon? 29) Írd össze, mi találta fel minden az iskolában? 30) Jegyezd fel részeit a' háznak, templomnak, ablaknak, kertnek, szekérnek, asztalnak, rokkának, szőlőtőnek, napnak, fejednek stb. 31) Vedd számba nemeiket a' gyümölcsfáknak; bokroknak; mezei, kerti virágoknak; gabonának; gaznak; színeknek; asszonyi és férjfi öltözeteknek stb. 32) Millyen tulajdonságai vannak: a' késnek, méznek, eczetnek, tűnek, víznek stb? 33) Melly dolgok savanyuak, édesek, hidegek, melegek, kövérek, hegye-

sek, sulyosak, nedvesek stb? 34) Válaszd külön a' termékeket és kézműveket im e' szók közül: répa, lakat, tinta, szőlő, késnyel, vessző, könyv stb. 35) Mi az ellentét e' szókhoz: hosszú, ártalmas, rest, vastag, rend, barátság, igazság, hegy, tréfa, nyeremény, aluszom, éhezem, neszezek, örülök stb? 36) Írd körül az asztalt, ládát, rózsát, tulipánt, kutyát, ludat, macskát, réczét stb. 37) Tégy fel árjegyzéket: szabóét, kalmárét stb; nyugtatóványt 35 ftrol; adóslevelet 100 ftrol stb. (Még több feladatokat nyujtanak: Tudom. Gyűjtemény 1826. IX. k. 64 l.; e' Kézi-könyvnek I. V. részei, és a' XIII-ban: az I. 2) az első cikk; 5) az utolsó cikk; és IV. utolsó cikk.)

6) Ügyekezzenek a' tanító az önkéntes munkásságot is a' gyermekben előmozdítani. Foglalkozzanak tehát a' gyermekek otthon is valami hasznosban. E' végett adjon fel nekik otthon elkészítendő szorgalom-írásokat és munkákat, — aztán magának bemutatandókat. A' magán-szorgalmat tudniillik ébresztetni kell az emberben korán, és ápolni minden módon; — mert az embernek pallérozásában annak kell végbevinni többet, az egésznek felénél.

7) Ügyekezzenek ugyanazon tárgynál többféle célokat is összekötni és elérni, p. o. az olvasásban és írásban közöljön velök egyszersmind hasznos tárgyakat is.

8) Előadásaiban a' tanító felváltva éljen a' szakadatlan folyó beszéddel és kérdésekbe foglalt tanításmóddal. Ne kívánja, hogy a' tanítvány örökké csak figyelmező és hallgató fél legyen: hanem úgy intézze a' dolgot, hogy közben-közben az is bele-szóljon és beszélő fél is lehessen.

9) Hogy az emlékező-tehetség (memória) a' gyermekben élesítsék, az iránt im ezekhez szabja magát a' tanító. Az elvégzett leczkéket szorgalmasan ismételve, melly célra szánhatja hetenként különösen a' szombati órákat. Mikor pedig valamelly tudományt elvégezett, csináljon a' táblán a' gyermekek' szeme-látára az egészből egy olly tabellát, melly az egész studiumot recapitulálja és kimeríti. Irja oda a' fel- és al-osztályokat, csak egy szóval, élvén () zárje-

lekkel is. Utóbb törölje ki a' szókat, azoknak kezdő betűit hagyván csak meg; és azokról találtassa el a' dolgot. Végre törölje el még a' betűket is, és csak a' még meghagyott zárjelekből találtassa el a' gyermekekkel az oda-valót. — Majd azt tegye a' tanító, hogy dictálja le a' gyermekeknek az elbeszélések alatt álló verseket; és találtassa el, melyik elbeszéléshez tartozandók. — Majd a' következő elbeszélést és historiát előbb maga beszélje el a' gyermekek előtt; azután olvassa el előttük önmaga; azután olvastassa el a' gyermekekkel; végre beszéltesse el viszont övelők is, és tétesse velök írásba. — Még azáltal is nagyon élesül a' gyermek' értelme, ha a' tanító az elbeszéléseket vele olvastatván, egykét periodus után megállapodik, és az olvasottból annyi kérdést tesz a' gyermekekhez, valamennyit csak abból tenni lehet; p. o. a' 9-dik szám alattinak első pontjaiból: „Mit értesz a' Bánát alatt? Mi neve volt egy derék méhes gazdának Bánátban? Miről volt nevezetes az az Ősz Péter? Hány gyermekei voltak? Hogyan hívták őket? Hány volt a' fi, hány a' lyány? Melyikféle gyermek volt több? Egyszer valami tréfát akart tenni a' gyermekeknek: az esztendőnek melyik részében volt az idő akkor? Mit ígért akkor Ősz Péter stb?“ Igen jó ezt cselekedni, — ha nem épen mindenik felolvasandó vagy felolvasott elbeszéléssel is, de — gyakorta.

A' könyv-nélkül tanultatásra nézve: a' gyermek soha ne kényszeritessék olyast tanulni, a' mit jól nem ért; és a' mi neki előre megmagyarázva nincsen. Az először feladott leczkék csak kicsinykék legyenek, úgy adhatni fel idővel mind-mind nagyobbakat. Aztán tanítsák meg a' gyermekeket, mint kellessen okosan tanulni könyv-nélkül; p. o. hogy a' tanulandó leczkét mindenkor halkkal olvassák és középszerű hangu fönszóval; hogy egyszerre csak kétszer háromszor olvassák meg a' leczkét, 's aztán kevesig nyugodjanak. Akkor ismét olvassák meg, jól megjegyezvén a' szókat és sorokat, hol és miként állanak a' könyvben. Ha pedig hosszú a' lecke, akkor egyszeri megtanulásra ne az egészet vegyék fel, hanem csak annak egy-egy részét, és így egymás után a' többit is végig. A' betanulandókat leírni vagy átírni könyvből papirosra, is nagyon ajánlandó. A' leghathatósabb módszer pedig az emlékezet' segélésére

az, hogy feladott leczkéjét a' fiú tanulgassa estve, közvetlen lefekvés előtt, és felköltekor mindjárt ismételje. Ekkor a' leczke megmarad fejében még a' gyöngé-tehetségű fiúnak 's lyánynak is.

10) A' tanító oszsa fel tanítványait bizonyos osztályokra (classisokra), p o. betűzőkre, olvasókra, betéve-tanulókra, írókra, énekesekre, számvetőkre, főlebb-készülőkre stb. És ezen osztályokat, ha a' hely engedi, külön seregben is ültesse együtt. Mindenik osztálybeli sereget aztán egyszerre leczkéztessen, vagy vezetésőkre rendelt repetitor-gyermek' segítségével, vagy ő személyesen, maga eleibe kiállitva; még pedig nem mindenkor olly renddel, a' mint állanak, hanem (figyelem-ébresztés végett) néha a' rendet megzavarva. Kisebb iskolákban a' gyöngéket az öregebbek közé lehet elrakni és megoszlatni, kik őket tanitgathatják is.

11) A' lyánykák' tanítását a' mi illeti: bizonyos dolog, hogy czélszerűebb volna, őket külön véve, és hozzájuk hasonnemű, azaz: lyányzó vagy asszony-tanító által oktatni; — mivelők 14 — 15-dik évökig a' férfiktól idegenkednek, és örömeztőbb ragaszkodnak asszonyokhoz. De ez még külföldön sem vétethetett eddig elé gyakorlásba; annál kevésbbé hazánkban. Csak Horvátországban, Zágrábban vagyon példa, hogy 1836 óta nyilvános iskolában a' lyány-tanulókat rendes tanítóképen asszony-személy tanítja. A' férfi-tanító tehát órájuk nézve azt tegye, hogy velők (mint gyöngé edényekkel) lehetőségig kimélve bánják, és a' szemérmességet meg ne sértse.

VI. Nevezet szerint az ábéczére, sillabizálásra és olvasásra tanítás körül, az a' jó tanács a' szüléknek és minden iskola-mesternek, ki tanítványaival hamar boldogulni kíván: hogy azokat oktassa mindenek előtt a' betűk' és szótagok' (sillabák') ismeretére előszóval csak neveik és hangjaik szerint, — minden könyvet, írást és betűformákat még most szem elől félretéve. Vegyen fel tehát a' gyermek' hallatára eleinten két betűből, utóbb háromból álló rövid és egytagu szókat: azután kéttaguakat és ugy tovább; — és mondja el a' gyermek előtt maga, minemű betűkből állanak azok. Az-

után adjon fel szókat viszont gyermeknek is, és próbálja általa megmondadni, micsoda betükből van összerakva a' feladott szó. Azután tagoljon fel szókat a' gyermek előtt, és utóbb tagolgasson szókat magával is. Most mondja el a' gyermek előtt egész szónak betűit egyszerre, 's találta el, micsoda szó az, — hogy így a' gyermek tanulja a' betűket egy egész szóba összefoglalni is. Végre mondjon a' gyermek elébe több szóból álló rövid mondásokat, és tagoltassa azokat széllyel egyes szókra, a' szókat viszont betűikre. Mindezen gyakorlásokat addig ismételje a' tanító, valameddig a' gyermek puszta tactusból jól bele nem jött a' betűk' ismeretébe és összerakásába, könyvnélkül és előszóval.

Csak mikor már a' gyermek így tudja praxisban az előszókat betűkre és szillabákra feltagolni, 's viszont az előszóbeli betűket szókká összerakni: akkor kell őt teoriában is betűkre, azaz a' betűk' formáira, és olvasásra tanítani. Így örömmel fogja tapasztalni a' tanító, hogy a' gyermek, — mihelyt a' betűket jól megismerte, és akárhol és akármelly renddel gyorsan nevezni tudja, — azonnal össze is tudja azokat foglalni, azaz: tud olvasni hamarjában és egyszeriben.

A' betűk nyomtatott írásbeli formáiknak ismertetésére pedig a' gyermekeket vagy írott vagy nyomtatott betű-táblán *) vezesse a' tanító, — kiállítván a' tábla elébe egyszerre többeket is. Kezdje ne az öreg, hanem az apró betűkön. Egyszerre csak 2—3 betűt vegyen fel,

*) Az efféle tábláknak közös költségen eszközözendő meghozatásuk által sok szegény szülék megkiméltetnek az ábéczés könyvek' vásárlásától; sok ábéczés könyvek viszont a' hamar történni szokott elszaggatástól. Kaphatók pedig Pesten a' könyv-árusoknál mindenkoron. Czime az illy régiebb táblának: „*Betűket összefoglaló teljes tábla*“; — az újabbé (melly amannál tökéletesebb is): „*ABC-iskola*. Pest, 1826.“ Áll tiz táblából. Ára egy for. c. p. — a' legújabbé: Fali ábécze, és olvasó táblák, számszerint öt. Varga János professortól, Pesten, 1837. Ára 20 kr. c. p.

és nem is az ábécze' rende szerint, hanem elsöbben a' magánhangzókat. Vegyen fel egy olly szót, mellyet a' gyermekek élöszóval elbetüzni tudnak, p. o. fa, és mutassa meg a' táblán, mellyik az f, a. Azután veheti e' szót: fal, erre: falu. A' tanult betüket könyveikben is velök kerestesse fel, és mutattassa meg több helyen is. Mindenkor olly betüket válaszszon a' tanító tanultatásra, mellyek egybevéve valami affélét jelentenek, a' mit a' gyermek is ért. Az újonan tanult betükhöz az előbbieket mindig ismételni kell, hogy azokat a' gyermek el ne felejtse. Az öreg betüket csak utóljára kell tanítani. Szükség pedig, hogy a' gyermek a' betüket ne csak ábécze' rende szerint fel tudja mondani, hanem azokat átabotában is ismerje; és akárhol 's akármelly soron gyorsan megnevezni tudja.

Nagy kedvet és ösztönt ad gyöngé tanulóknak az, ha a' tanító néha-néha előttük könyvből valami szépet olvas, — a' mit értenek; p. o. e' Kézi-könyvből. A' XIII-dik résznek elején találkozó oktatás is épen itten használandó.

VII. A' szótagolásnak (szillabizálásnak) tanítása és tanulása iránt megjegyezhetni im e' következőket, ugymint:

1) Az ab, eb, ib, ob, és más efféle értetlenségek helyett jobb fölvenni egész és értelmes szókat olly renddel, hogy eleinten egytaguak és könnyen kimondhatók (p. o. fü, fa, ág, tü, ut stb), azután a' többtaguak és nehezebb kimondásuak (p. o. alma, ángy, enyv, nyelv, trombita stb) vétessenek elő.

2) Ugy kell a' szókat eltagolni, a' mint kimondatnak; következőleg:

a) Ha egy mássalhangzó van két magánhangzó között, azt a' második magánhangzóhoz kell kapcsolni; p. o. ásó, á-só; gabona, ga-bo-na; haszon, ha-szon.

b) Ha a' magánhangzók között két mássalhangzókat találtnak, ezek közül egyiket az első, másikat a' második magánhangzóhoz kell kapcsolni; p. o. olló, ol-ló; semmi, sem-mi; dolmány, dol-mány; asz-tal; hör-csög.

c) Ha a' magánhangzók között három vagy négy mássalhangzók vagynak, az utolsót az utóbbik magánhangzóhoz kell kapcsolni, a' többit pedig az elsőhöz; p. o. körtvély, kört-vély; nyolcz-van; farsang-ban.

d) Az összetett szókat úgy kell eltagolni, hogy minden szó külön választassék; p. o. husevő, hus-evő; borivó, bor-ivó.

3) Ügyeljen arra kiváltképen, hogy a' növendékek szükségén kívül ne nyujtogassák a' szótagok' kimondását, és a' több tagu szókban az utolsót érthetőképen kimondják; — valamint arra is, hogy a' szók a' gyermek' szájában ne váljanak éneklökké, vontatósokká, kiáltókká vagy sivitókká; el ne haraptassanak, és lélekzet-vévéssel el ne nyelessenek. Végre, hogy a' gyermek mindenkor oda mutasson ujjával, a' hol betűz, szótagol és olvas.

VIII. Az olvasáshoz csak akkor kell kezdetni, mikor a' növendékek a' betűzésben és szótagolásban már eléggé jártasak. Erre nézve azon legyen a' tanító:

1) Hogy a' tanítványok mindent úgy, a' mint nyomtatva van, igazán olvassanak, tisztán és egészen kimondjanak, semmit benne (csak egy betűt is) ki ne hagyjanak; ha pedig e' részben hibáznának, hibáikat önerejükből hozzák helyre. Kezdekkel eleintén csak olly darabokat kell olvastatni, mellyeket már előre könyv-nélkül tudnak; p. o. előre már betanult kis verseket, miatyánkot, hiszek-egyistent, smeff.

2) Hogy ne csak hibátlanul, hanem illendő hangváltoztatással és értelmesen is olvassanak; ügyelvén a' választás-jelekre és a' fő szavakra. Versenyt is lehet olvastatni, többeket egyszerre és ugyanazon textusból. Néha pedig maga a' tanító vegye ki szájukból az olvasást, maga olvasván előttök, és nekik a' helyes olvasásban példát mutatván.

3) Hogy az olvasott darabot előszóval is maguk előbeszélni gyakoroltassanak.

4) A' hibás nyelvűekre (selypekre, pöszékre, nyifákra, hebegőkre) különös figyelem legyen; és azok min-

denek fölött gyakoroltassanak a' nyelvnek forgatásában és a' világos tiszta kimondásban. Erre szolgálhatnak a' XIII-dik résznek V. és VI. számai.

5) A' növendékek jókor megtanuljanak különféle kézírásokat is olvasni, és ismerni a' néha előforduló szokatlan betűket is; p. o. a' németesen írott f-t , ß-t , c-t , A-t , x-t .

A' textusban, olvasás-közben előforduló választás-jeleket a' tanító imígy magyarázza meg a' gyermekeknek: „A' ki értelmesen akar olvasni, az vigyázzon a' jelekre, és olvasását azok szerint alkalmaztassa. Állapodjál meg a' kommánál (,), mig egyet számlálhatsz; a' pontos kommánál (;), mig kettőt; a' kettős pontnál (:), mig hármat; a' pontnál (.), mig négyet számlálhatsz. A' pontnál hangodat is lejebb ereszd. A' kiáltás-jelnél (!) szavadat vidd fel, és erősebb hangon olvass. A' kérdés-jelnél (?) ugy olvass, mint szoktál szólni akkor, midőn valamit kérdezesz. A' sor' végén állani szokott kapcsoló-jelnél (-) nézz szemeddel a' következő másik sorra előre, és meg ne állapodjál. A' zár-jelben [] () foglaltakat valamennyire alantabb hangon és gyorsabban olvasd, mint a' többi textust. A' más' szavai' felhozásának jelénél („“) is a' hangot változtassad. A' hol csillagocskára vagy keresztre (*†) találsz, ott a' legközelebbi pontnál megállapodván, olvasd oda azt, a' mi alatt a' lapon a' csillag- vagy kereszt-jelnél vagyon *).

IX. Az írásra, névszerint a' szép-írásra (calligraphiára) és helyes-írásra (orthographiára) vezérlő oktatás körül im ezeket javaljuk az iskola-tanítónak. Gyermekeket nagyon korán (azaz: mig még olvasni nem tudnak és kezeik gyöngék), írásra nem kell fogni. Ráfogván pedig őket a' tanító, mindenek előtt mutassa meg nekik, mi módon kelljen testöket tartani az asztalnál, hogy t. i. az asztalra rá ne bukjanak, hanem írás-közben is egyenesen üljenek; — aztán, miképen kellessék a' tol-

*) Olvastatási leczkékben gyakran kell hivatkozni a' cikkelyre, és ezt megolvastatni a' tanulókkal. Ide valók a' XIII. résznek III. V. VIII-dik számai.

lat kezökbe venniök és forgatniok, t. i. hogy azt három első ujjai közé vegyék, gyöngén tartsák, és író kezekkel kis-ujjokra támaszkodjanak. Tanítsa meg őket papiros-fuzetkéket összevarrni helyesen.

Kezdő írónak táblára krétával próbálgatni az írást jobb, mint tollal papirosra. Ha pedig a' gyermek elébe papiros adatik, akkor is tanácsos, eleintén a' gyermek' kezét vezetni, sőt elébe a' vonásokat és betűket czeruzával (plájbászszal) kirajzolni, mellyeket aztán ő téntás tollal írjon ki. Sőt ugyis tehetni kezdőkkel eleintén, hogy deszkára hintett finom homokban formálgassák ki a' betűket ujjakkal.

Tábla legyen az iskolában több is, mint egy, legalább kettő. Egyik a' végett, hogy irassanak rá betűk, szók, mondások, mellyeket a' kezdők az ő kőtáblaikra utánozzanak. Másik: mellyen számok, egyszeregy, sőt számvetési példák álljanak, utána-írás, könyvnélkül tanulás vagy kidolgozás végett.

A' ki jól akar írni, annak szükséges, hogy legyen jól metszett tolla (pennája), tollkése (peniczellusa), jó papirosa, egyenes lineálja, plajbásza, és jó téntája. Jól metszett toll az, mellynek metszése deli hosszukás, és — lefektetve hátára, nézván — a' jobbik szálkája valamennyire vékonyabb, mint a' balog. Legyen kéznél mindig itató-papiros is, a' tollnak kitörlésére és az elcsöppenhető ténta-mocsoknak felitatására, mellyet tudni-illik nem úgy kell felnyalni; mivel ez veszedelmes az egészségnek *).

*) A' ténta- (vagy tinta) készítéshez száz meg száz-féle receptek, módok, utasítások vagynak: olcsóbb, drágább; hamar és késedelmesen készülő, kevésből és sokféléből álló téntához. A' legegyszerűebb, olcsóbb és hamar megkészíthető receptek közül való p. o. im ez a' három: 1) A' szelid gesztenye-fának héját főzd meg jól, és elég fekete téntát ad. 2) Vedd a' fagyal-fának jól megérett bogyóit, főzd meg folyói vízzel és kevés gáliczkövel; levét szürd le, és leszűrötten forrald mindaddig, mignem sötét-kék színűnek látszik. Most tégy bele egy kevés timsót,

Irni-kezdő tanítványnak a' tanító először csak azon különféle egyenes és görbe, vékony és vastag, rövid és hosszú vonásokat írja elébe vizirányos lineára, melyekből a' betük formáltatnak. Névszerint (mivel a' tojásdad-gömbölyű betük szépek) az o-nak vagyis a' karika-lineának rajzolásában kell az irni-kezdőket sokáig gyakorolni. Csak akkor, — ha egyszer ezen alap-voná-

és egy darabka szilvafa-mézgát (u. n. macska-mézet). Keverd fel jól, hogy a' folyadékban mind ez felolvadjon; és azonnal kész a' szép 's olcsó ténta. 3) Vásárolj a' fűszeres boltban hat lat gubacsot, melyet (miután közölök a' lyukacsosakat kidobáltad) törj meg porrá; szitáld meg ritka szitán; tégy hozzá ugyan a' fűszeres boltban vásárolt gáliczkövet másfél latot apróra törve, tölts rá fél itczényi vizet (vagy hó- vagy eső-levet); tartsd meleg helyen; rázd fel napjában többször, huszonnégyszer órámulva kész a' ténta, melly minél tovább tart, annál feketébbé válik. — Többecskébe kerülő, de tökéletes jó téntához végre, im ez a' legjobb receptek' egyike, kiürve a' Tudományos Gyűjteményből, 1829. VI. köt. Egy itczéhez: végy berzsenfát (campeche-fát) hét latot, főzd fél óráig elég tiszta vizben, hogy a' főzés után egy itcze legyen. Hült szüredékéhez tégy öregre tört alepói gubacsot öt latot. Áztasd közönséges melegben, legfőlebb 24 óráig. Szüredékét töltsd tiszta üvegbe; és még tölts hozzá gummit két latot, egy latnyi eczetben felolvasztva. Így összeráztván a' téntát, olvaszsz el benne egy latnyi kékkövet (Kupfervitriol), és calcinált, azaz: fejrre égetett gáliczkövet (Eisenvitriol) hét latot. Rázogasd fel; hagyd néhány napig dugatlan, csak a' por ellen fődve; közönséges mérsékletű melegen. Végre a' penész ellen csurrants bele egy kevés borszeszt (Weingeist), vagy a' helyett vess bele egy darab krispánt.

Egyébiránt patikákban és fűszeres boltokban mindenütt találhatni nemcsak téntához való szereket (téntaspeciést), hanem kész téntát is. Ugyan ott tudnak készíteni, — fekete' téntán kívül, — kéket, pirosat, zöldet és mindenféle színűt.

soknak írásában a' gyermekek már eléggé gyakorlottak, — vezettethetnek valóságos és egész betűk' írására, t. i. az aprókéra elsőben. Ha az apró betűket már tudják, akkor irassanak elejökbe, ugyan apró betűkkel, egész szók; utóbb egész mondalékok. Végre következzenek az öreg betűk. És akkor nyújthatni a' gyermek elébe nyomtatott írás-formát is, melly után írjon, a' tanító rá nézven; és a' melly utánírott hibás példányt a' tanító szorgalmasan kijobbitsa; — sőt magával a' gyermekkel is a' hibákat találtassa el és igazítsa. Erősödven a' tanítvány az írásban, még azután is leginkább csak az apró betűkkel való folyó-írásban kell őt gyakorolni; minden haszontalan czifraságokat és mesterségeket eltávoztatván. (Lásd ide az e' könyv' végén található szép-írási példányokat). Nagy fractur-betűk' írására és festésére gyermekeket általában nem kell oktatni, mert az sok időt elromboló, szüléknek költséget okozó és haszonvehetetlen foglalatosság. Csak az legyen a' főczél, hogy olvasható, egyszerű, tiszta írásuk legyen; melly végre a' cursiv (azaz: apró, egymásból folyó) betűk' és szók' írásában gyakoroltassanak kiváltképen. Ez rájuk nézve leghasznosabb.

Az apró betűk' írásához szükség megmagyarázni a' gyermeknek, hogy az efféle betűk leginkább négyfelék, ugymint: rövidek, mellyeket a' lineában egyírányos nagyságra írunk, mineműek az *a*, *i*, *n*, *m* stb; hosszuk, mellyeket majd a' lineán fölül nyújtunk meg, mineműek a' *k*, *l*, *b*, *d*, *h*; majd a' lineán alul, millyenek a' *g*, *p*, *j*; majd pedig fölül és alul is, *p. o.* *f*, *f*. Az ide tartozó szabályok immár ezek:

1) Minden rövid betű egyenlő nagyságúak, úgy a' hosszuk is egyenlők legyenek a' lineára nézve; *p. o.* az *a* akkora legyen, mint az *n*, a' *k* mint az *l* stb.

2) Azon egy szóhoz tartozó betűk egyarányos távolságra legyenek egymástól.

3) Hasonlóképen az egész szók között is a' hagyott üres közök egyarányuak legyenek. Mikor pedig a' szók között valamelly olvasási jel fordulna elő, akkor az üres köz valamivel nagyobb is lehet.

4) A' pontok és ékek illő távolságra tétessenek a' betük fölé; se ne igen magasra, se ne félre: hanem egyenesen föléjük.

5) A' sorokat is egyarányu távolságra kell írni egymástól; és a' fel- 's alájáró betük' szárait annyira meg nem nyújtani, hogy egymásba ütközzenek, vagy szintén összezavartassanak.

6) Írásban is (mint mindenben) el kell távoztatni a' kétértelműséget, és tisztán kell írni mindenik betüt. P. o. *z* helyett ne írjuk *r*, nagy *S* helyett ne írjuk

S, a' melly betű *Sz* is jelenthet. Ne írjunk német t-et, magyar helyett stb.

X. A' helyes-írásnak (orthographiának) megtanulására legtöbbet tesz az, ha a' gyermekek elébe diktálunk és velök iratunk. Az írni-tanulók kövessék a' helyesen és tisztán beszélő embereket és a' jó könyveket. Írás közben osszák fel a' szókat tagokra, és úgy írják le, mint azokat sillabizáljuk és szájunkon kieresztjük. A' diktált szók' leírásában a' gyermekek először is táblán gyakoroltassanak, úgy azután papiroson. Vagy: míg némelyek a' táblán gyakoroltatnak, addig a' többiek ugyan azt írják le papirosra. Végre az egész mondalékok' írásában az írási jeleknek használására és elrakására is oktattassanak a' gyermekek. Ez legcélszerűsabb példák által eszközölthetők; midőn t. i. könnyű értelmű mondalékokat, periodusokat vagy verseket diktálunk nekik, azután velök leiratunk fejből, már azelőtt betanult valamely darabokat; végre elejökbe adunk mondalékokat, készakarva hibásan és jelek nélkül írottakat, — mellyeknek kirakását és igazítását rájuk magukra hagyjuk, és velök is tétetjük a' mi felvigyázásunk alatt. (Bővebb utmutatást nyújt e' tárgybn a' XIII-dik résznek harmadik és negyedik czikkelye. Praxisban pedig a' helyesírásra például nyújtatik ez az egész Kézikönyv átalján: ugymint a' mellyben a' magyar helyesírásra kiváltképen nagy gond fordítatott).

XI. Írásbani jártassághoz tartozik végre, hogy a' fiú olvasni is tudja a' mindennemű írásokat. Ezt pedig a' maga tulajdon írásain kezdje tanulgatni. Azért a' mit írt, azt szokják mindenkor meg is olvasni. A' tanító vétesse elő-elő a' fiúnak régebbi írásait is, és

olvastassa vele azokat. Így az igazítások eszébe jutnak, és azokon tanul. Aztán adjon elébe idegen kéz-iratokat; p. o. a' melly tanító egyszersmind jegyző is, hozzá érkező eredeti okleveleket. Vagy: a' német paedagogok' példája szerint *) szerkesztessen különféle kéziratokból készült könyvecskét a' tanító maga.

XII. Következnék most már annak felszámolása, minemű szabályokra kelljen a' tanítónak figyelnie, minden egy-egy tudománynak előadásában külön-külön: de a' sok szabályok helyett a' szerző jobbnak találta, inkább mindenik tudományt a' maga valóságában készen és kidolgozva közölni e' jelenvaló Kézi-könyvben.

Nyujtjuk itt t. i. hazánk' érd. iskola-tanítóinak és tanítványaiknak egy könyvben mind azon tanulmányok' gyűjteményét, mellyeket falusi magyar iskolákban tanítani szükséges és hasznos. Az iránt, hogy minemű tudományok illenek falusi nép-iskolákba, e' könyv' szerzője megolvasta és megértette a' legbölcsebb nép-nevelők' véleményeit; különösen megolvasta amaz országos tekintetű könyvet is: Ratio educationis; és összevizsgálta a' külföldi nép-iskolákban divatozó legújabb Kézi-könyveket. A' melly tudományok' közlésében immár, ezen vizsgálódásai után megállapodott: azokat kívánta rövid kivonatokban és egy könyvben összeírni a' honi kedves magyar köznép' számára — olly renddel, mint mutatja e' könyv' foglalatjának lajstroma.

Két fő részre oszlik el pedig ez a' Kézi-könyv. Az első magában foglalja az olvasó-könyvet, mellyhez kapcsolandók: a' X. és XI. részek' szerzélékei; úgy nemkülönben a' XIII. résznek III. V. VI. és VIII. számai alatt találkozó cikkelyek is még. A' második a' kivont tudományok' összeségét adja elő. Amaz csak naponkénti belőle-olvasásra való: emezt — ha nem szóról szóra is, de értelmére nézve — nagyobbbrészt könyv-nélkül szükség megtanultatni a' gyermekekkel.

A' könyv-nélkül tanultatandó tudományok' előadásában a' szerző arra ügyelt, hogy azokat lehetőségig a'

*) Illyen elmés, kömötszetű könyvecske p. o. Blätter zur Übung im Lesen verschiedener Handschriften. Ein Anhang zu jedem Lesebuche in Volksschulen. Herausgeg. von Chr. Fr. Lang. Leipzig, b. Fleischer, 1839. 96 lap, kis 8-adrét.

növendék - tanulók' elméjéhez alkalmaztassa, mire nézve azok közül több is, kérdésekben és feleletekben vagyon kidolgozva. Azonban mindent általán, kate-formában adni nem lehetett, nehogy a' könyv szerfölött nagyra terüljön. A' kérdés nélkül előadott tudományokat tehát kérdésekre kicsinálni, és azokat a' tanítványoktól kikérdezni: magára hagyatik a' tanítóra. Rá utmutatás és példa találtatik a' VI. és IX. résznek elején. Sőt készkarva sincsen adva minden tudomány katechizmusi alakban. A' legújabb nevelők' ítélete szerint tudniillik a' rövid szententiák és cikkek általi tanítás a' katechetika-formának elébe teendő. Résztint azért, mivel emebben a' dolog' tartalma megoszlik a' tanuló és tanító között; — úgyhogy a' gyermek mindenkor csak megszakasztott cikket kap; egészet és teljes értelműt sohasem. Résztint pedig azért, hogy az így megtanult felelet — nem képezhetvén egy magában megérthető egész cikket, — nem marad meg állandóul az emlékezetben, legalább nem érdeketes; hanemha a' feleletben a' kérdés' tartalma mindenkor ismételtetik. De akkor viszont a' kérdéseket tanultatni fölösleges. Ehhez járul, hogy a' kérdések inkább csak a' tanítóknak valók levén, igazságtalanság és haszontalan elme-gyötrés gyermekkel a' tanító' szerepét (rolléját) is megtanultatni. Végre a' katechizmusi forma a' tunya iskola-tanítók' restségét is nagyon ápolja. — Arra is van tekintet minden tudomány-kivonatban, sőt az egész könyvben, hogy az nemcsak férfiaknak, hanem lányoknak is érdeketes legyen. Azonkívül a' tudományokat, közbe-közbe szövött elbeszélésekkel, versecskéekkel és érdeketes fordulatokkal is ügyekezett a' szerző kellemetessé tenni, és az unalmas egyformaságot eltávoztatni.

E' könyv' használásának módját mi illeti: általában a' tudományok közül a' számvetés egymaga olyan nemű, hogy azt esztendőnként szükség tanítani: ellenben a' többi tudományokat bizonyos számú esztendőkre lehet elosztatni és kiszabni, — többre, hol a' gyermekek több esztendeig bejárnak iskolába; kevesebbre, hol őket csak két-három télen járatják be. Valami részletesebb és bizonyos heti rendet a' szerző azon okból nem nyujthatott, mivel iskoláinkban sok órát (a' mint méltó is!) a' ker. vallási tárgyak foglalnak el, mellyeket meghatározni és órákra ki-

szabni nem az ő dolga. Mind a' tudományoknak esztendőkre való kiszabását, mind a' tanítási órák' kicsinálását el fogja rendelhetni minden iskola-tanítónak illető egyházi kormánya. Akár egy, akár több tudományt végez pedig a' tanító egy téli időn, tartsa meg azt, hogy leczkerendje minél kevesebbféléből álljon, és egyszerre egy tudománynál többbe ne kapjon; hanem, ha egy elfogyott, akkor kezdjen utána másodikat. Azt az egyet aztán hetenként több órában folytathatja, és így el is végezheti könnyű móddal; — minden tudomány csak olly kiterjedésű levén, hogy egy évi iskola-folyamatban végezni lehessen. Sőt a' rövidebb tudományokból elvégezhetni egy iskolai esztendőben kettőt, hármat is egymás után. Egy lecke pedig ne tartson tovább fél, vagy legfőlebb egy egész óránál, hogy meg ne unják. Önmagától ide értetik, hogy a' Kézi-könyvet ne csak az iskola-tanító, hanem minden tanítvány (vagy legalább közölők több is) birja.

A' jól elrendelt falusi iskolákban a' gyermekek nemcsak téli hónapokban (decembertől mártziusig) járnak iskolába; hanem egész őszön, télen és tavaszon is. Olly iskola-tanítók tehát, kiknek elejökbe a' gyermekek csak épen télen járnak fel, és azért e' tudomány-kivonatokat hosszalnak: gondolják meg, hogy a' szabályozottabb iskolát-tartó hivatal-társaikra is kellett tekintettel lenni, kik viszont azokat inkább keveselni fogják; mint sokalani. A' ki az időnek rövidsége miatt a' hosszabb tudományokat egy folyamatban el nem végezheti, végezze el a' másikon.

A' tudományok' rendére nézve: azokat legczélirányosabb lészen úgy következtetni egymásra, mint itten állnak; mivel az utóbbiak az előbbieket sok helyen már föltételezik. Azonban ez nem változhatatlan szabály.

Az oktatás' módjára nézve, a' tanítótól megkivántatik, hogy maga e' könyvben járatos és mindenképen otthon legyen; melly végett ő e' könyvet előre át- és kistudirozza szorgalmasan. Azonfölül minden lecke-tartás előtt maga el ne mulasztja megolvasni, a' mi következik, és magyarázatjára jól elkészülni, — mellyhez itt új meg új ideákat és minden lapon elegendő anyagszereket (materiálékat) talál. Ne is adjon fel leczkét soha, mig nem azt előbb megmagyarázta. A' hol e' könyvben kér-

dés fordul elő felelet nélkül: ott a' tanító állapotjék meg, és találta el a' feleletet a' gyermekkel. Így tegyen olly helyeken is, hol valamelly mondás még hijával van hagyva (a' mit egy-egy vizirányos vonal, mint gondolatjel jegyez); p. o. az első részben több helyeken. A' felmondandó leczkében ne kívánja a' tanító szorosán, hogy a' gyermek mindent szóról szóra mondjon el a' könyv szerint: hanem mondassa vele készakarva a' maga tulajdon (gyermeki) szavaival. Hol a' felelet hosszú, ott azt tagolja fel és szaggassa el két vagy három kérdésre és feleletre is. A' mit az előforduló tárgyakból az ő természeti valóságában megmutathat a' gyermekeknek: azt megmutatni el ne mulasztja; p. o. a' mérges füveket, a' faoltást és plántálást a' maga kertjében stb. A' versek a' IV-dik részben és másutt részint arra szolgálnak, hogy betéve megtanultatva, a' gyermek azokat elszavalja (declamálja); részint pedig eldalolásra is használhatók, — tudván, hogy a' költészet (poézis), az ének-lés és ártatlan dalolás nagyon szelidíti a' sziveket. — Nyilvános próbálatot a' tanító ne egy kiszakasztott darabból adjon, hanem azon télen tanított egész tudományból, — mint erre a' VIII-dik résznek végén példát láthat. Szerzelékül és kedveskedésül vagyon adva e' könyvhöz néhány kép, ugymint: egy a' földleiráshoz, és egy példány a' szépíráshoz: hogy így a' tanuló e' könyvet bírván, semmi' hijával ne legyen.

Ezek' megemlítésével immár e' Kézi-könyvet az érd. iskola-tanítóknak kezeikbe átadom; szívem szerint óhajtván, hogy az ő hiv fáradozásuknak ehhez járulásával, a' növendékeknek mind sziveikre mind értelmökre nézve áldott gyümölcsöket hozhasson; és általa minél több értelmes, iparkodó, csöndes és jámbor polgárai neveltesenek a' hazának.

TARTALOM.

TIZEDIK RÉSZ.

Földleírás, vagy Geográfia.

	Lap.
I. Általában a' földről és annak lakosairól	5
II. Különösen Európáról	21
III. Magyarországról különösen	26
Dunáninneni vagy dunamelléki kerület	33
Dunántúli kerület	36
Tiszaninneni v. tiszamelléki kerület	39
Tiszántúli kerület	41
IV. Erdélyről	44
V. A' magyarországi tartományokról	46
VI. A' Szentföld urunk Jézus' idejében	48
VII. Néhány próbáló kérdések a' földleírásból	55

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Történettan, vagy História.

I. Általában a' világ' históriája	57
a) A' Krisztus előtti idők	--
b) Krisztus utáni idők	63
II. Különösen a' magyarok' történetei	67
ELSŐ SZAKASZ. A' magyarok fejedelmeik' igazgatása alatt, vagy Árpádtól fogva Szent-István királyig, 890—1000 eszt.	68
MÁSODIK SZAKASZ. A' magyarok Árpád' véréből származott királyok alatt, vagy Sz. Istvántól fogva III. Andrásig, 1000—1301 eszt.	71
HARMADIK SZAKASZ. A' magyarok különféle nemzetű királyok' igazgatása alatt, vagy Venczeltől fogva II-dik Lajosig, 1301—1526.	74

NEGYEDIK SZAKASZ. A' magyarok a' felséges ausztriai házból származott királyok' igazgatása alatt, vagy I. Ferdinándtól V. Ferdinándig, 1526—1836 's tovább	76
---	----

SZERZELÉK.

A' nemzetiségről	82
----------------------------	----

TIZENKETTŐDIK RÉSZ.

Törvénytan, vagy Jus.

I. A' polgári társaság' és törvények' eredetéről általában	89
II. A' Magyarország' lakosai között főnálló rendek .	93
III. Magyarország' igazgattatása' módja	99
IV. A' különféle rendü lakosoknak kölcsönös jogaik és kötelességeik	102
V. Némelly tanulságos kérdések és feleletek	109

TIZENHARMADIK RÉSZ.

Magyar nyelvtan és írásmód.

Előismeretek	117
I. A' beszédnek nyolcz részéről.	
1) A' névmutatóról	120
2) A' névről	121
3) A' névmásról	123
4) Az igéről	125
5) Az ige-határozókról	137
6) A' névhatározókról	138
7) A' foglalóról vagy kötszóról	139
8) Az indulatszóról	—
II. A' szókötésről és mondásról	140
III. Az elválasztó jelekről, vagy az olvasás' és pontozás' jelei és használása	145
IV. A' helyesírásról	148
V. Az olvasási hanglejtésről	151

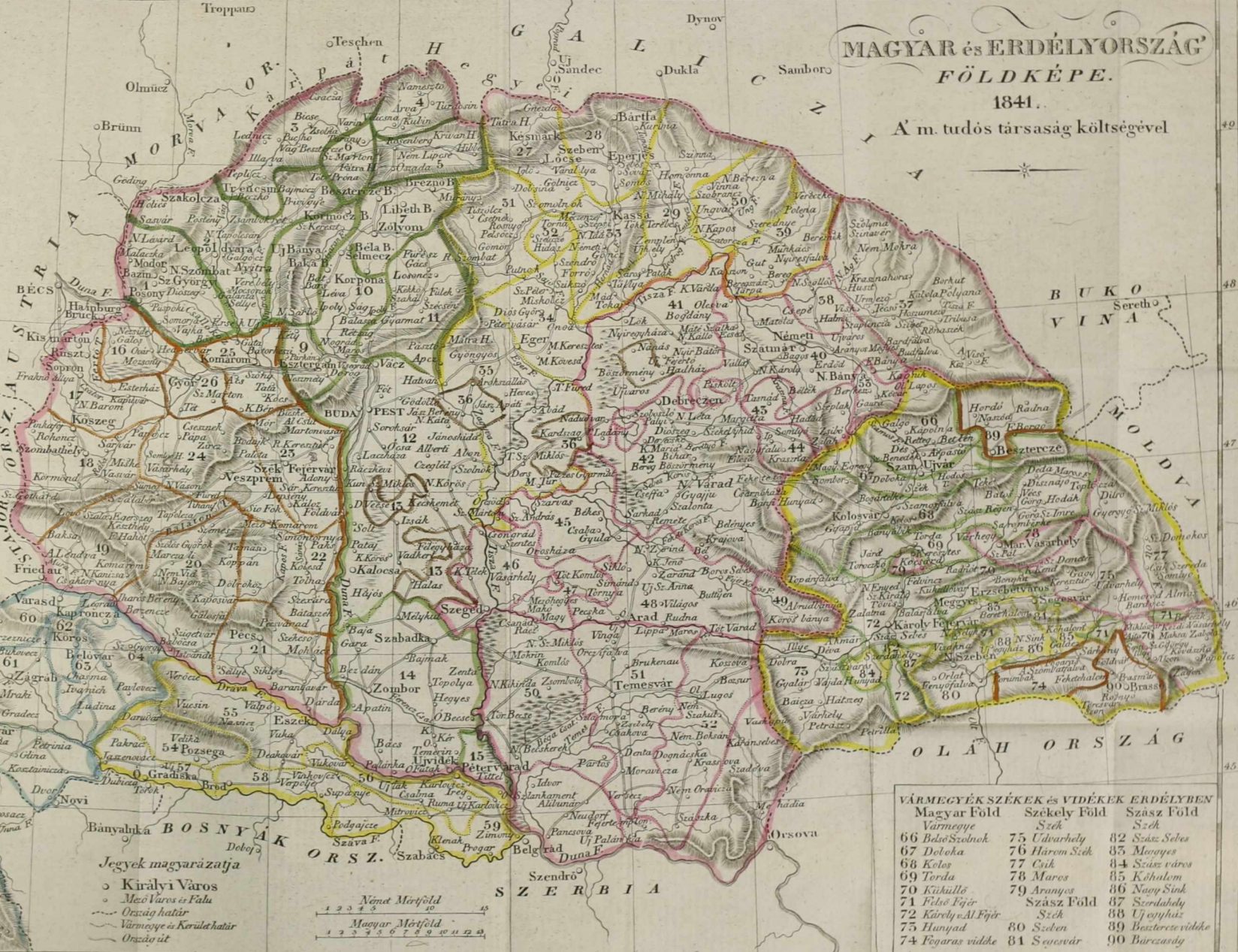
	Lap.
VI. Olvasási gyakorlatok selypek' és pöszék' számára	152
VII. Az írásmód, különösen a' levelek	153
1) Egy vándorló mesterlegény' levele szüleihez	157
2) E' levélre küldött válaszuk a' szüléknek	158
3) Szerződő-levél	159
4) Árjegyzék, vagyis: kontó	160
5) Adósság-levél	161
6) Nyugtatóvány	162
7) Ellen-nyugtatóvány	—
8) Térítvény	163
9) Engedvény	—
10) Haszonbérleti kötés	—
11) Hirdető-czédula házasulandók felől	166
12) Házassági szerződés, vagy möring-levél	—
13) Gyász-czédula	168
14) Kérelem-levelek	—
VIII. A' rövidítés-jelekről	170
TOLDALÉK. Idegen szók' lajstroma	173

KALAUZOLÓ BESZÉDEK.

I. Leginkább e' könyvnek t. cz. bírálóihoz	187
II. Az iskolatánítókhöz: Hogyan kelljen a' gyermekeket okosan tanítani, és névszerint e' Kézi-könyvvel élni	192

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

- ÁVÁRMEGYÉK ÉS KERÜLETEK NEVEI MAGYARORSZÁGBAN**
- Dunán inneni Kerület**
- | | |
|-----------|--------------------|
| Vármegye | Vármegye |
| 1 Bácsony | 9 Esztergom |
| 2 Nitra | 10 Hód |
| 3 Trecsán | 11 Nagrad |
| 4 Arva | 12 Bat Pilsa Solt |
| 5 Lipitz | 13 Kánság |
| 6 Tuzs | 14 Bács Bodrog |
| 7 Zilyom | 15 Csajkasz Vidéke |
| 8 Bars | |
- Dunán túli Kerület**
- | | |
|------------|-------------|
| 16 Mosony | 22 Tolna |
| 17 Sopron | 23 Eger |
| 18 Vas | 24 Veszprim |
| 19 Szala | 25 Komárom |
| 20 Somogy | 26 Győr |
| 21 Baranya | |
- Tiszán inneni Kerület**
- | | |
|-----------------|---------------------|
| 27 Szepes | 32 Torna |
| 28 Sáros | 33 Alaj |
| 29 Zemplin | 34 Borsod |
| 30 Ung | 35 Ilavcs K Szolnok |
| 31 Gmör Kellert | 36 Jászvág N Kunad |
- Tiszán túli Kerület**
- | | |
|-----------------|----------------|
| 37 Marmaros | 42 Gogorad |
| 38 Uro 39 Bereg | 47 Csánad |
| 40 Szatmar | 48 Arad |
| 41 Szabolcs | 49 Zaránd |
| 42 Bihar | 50 Törontal |
| 43 Kisp Szolnok | 51 Temes |
| 44 Kraszna | 52 Krasó |
| 45 Beker | 53 Kvar vidéke |
- HORVÁTORSZÁGBAN**
- | | |
|-----------|------------------|
| Vármegye | Ezred |
| 60 Varasd | 65 Károli |
| 61 Zadrab | 64 Sz Gyorgyi |
| 62 Koro | 65 Magyarországi |
- Jegyek magyarázata**
- Királyi Város
 - Més Város és Fala
 - Ország határ
 - Vármegye és Kerület határ
 - Ország út



MAGYAR és ERDÉLYORSZÁG FÖLDKÉPE.

1841.

A m. tudós társaság költségével

VÁRMEGYÉK SZÉKEK és VIDÉKEK ERDÉLYBEN

Magyar Föld	Széky Föld	Szász Föld
66 Belső Szolnok	75 Udvarhely	82 Szász Sebes
67 Doloha	76 Három Szék	83 Magyar
68 Koro	77 Csík	84 Szász város
69 Torda	78 Maros	85 Kihalm
70 Kihalm	79 Aranyos	86 Nagy Sink
71 Felső Eger	80 Szász Föld	87 Székely
72 Károlyi Al Fő	81 Szék	88 Ujcsig
73 Hunyad	82 Szék	89 Békéscsaba
74 Fogarasz vidéke	83 Szék	90 Békéscsaba

